

Dnevi evropske kulturne dediščine Kulturne poti 2000 Vodnik po spomenikih

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(497.4)(036)
7.025.3/.4(497.4)

KULTURNE poti 2000 : vodnik po spomenikih / [avtorji tekstov Anka Aškerc ...[et al.]
; urednici Jerneja Batič, Damjana Prešeren ; fotografije Miran Kambič ; ostale fotografije,
načrti in risbe dokumentacije Zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine v Celju
... et al.]. - Ljubljana : Ministrstvo za kulturo, Uprava R Slovenije za kulturno dediščino,
2000

ISBN 961-6037-47-1
1. Aškerc, Anka z. Batič, Jerneja
108869120

© 2000 MINISTRSTVO ZA KULTURO, UPRAVA R SLOVENIJE ZA KULTURNO DEDIŠČINO
avtorji tekstov ANKA AŠKERC, UROŠ BAVEC, MAG. TADEJ BRATE, MODEST ERBEŽNIK, MAG.
MOJCA GUČEK, IRENA KRAJNC HORVAT, DR. JOSIP KOROŠEC, MOJCA ARH KOS, SVJETLANA
KURELAC, RENATA PAMIČ, DARJA PERGOVNIK, ROBERT PESKAR, JUDITA PODGORNİK, JELKA
SKALICKY, ANDREJKA ŠČUKOVT, DAMJANA PEDIČEK TERSEGLAV *izdajatelj* MINISTRSTVO ZA
KULTURO, UPRAVA R SLOVENIJE ZA KULTURNO DEDIŠČINO, PLEČNIKOV TRG 2, LJUBLJANA
zanj STANISLAV MRVIČ *urednici* JERNEJA BATIČ, DAMJANA PREŠEREN *fotografije* MIRAN KAMBIČ
oblikovanje ROBERT ŽVOKELJ, ID [AIDI] STUDIO *primarna tipografija* SCALA & SCALA SANS, FSI
ostale fotografije, načrti in risbe DOKUMENTACIJE ZAVODOV ZA VARSTVO NARAVNE IN
KULTURNE DEDIŠČINE V CELJU, KRANJU, LJUBLJANI, MARIBORU, NOVEM MESTU, PIRANU,
RESTAVRATORSKI CENTER RS, ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, NARODNI MUZEJ
SLOVENIJE *organizacija tiska* BOŽNAR & PARTNER *barvni izvlečki* HIFI COLORSTUDIO *tisk*
SCHWARZ *naklada* 2000 LJUBLJANA, SEPTEMBER 2000

WWW.SIGOV.SI/UKD/DEKD

Kazalo

EŠD

	Baročne orgle	7
	Izola: Orgle v cerkvi Marije Alietske	11
	Črna pri Kamniku: Orgle v cerkvi sv. Primoža in Felicijana	12
	Kamnik: Orgle na Gradu Zaprice	13
	Olimje: Orgle v cerkvi Marijinega Vnebovzetja	14
	Petrovče: Orgle v cerkvi Obiskanja device Marije	15
	Svetina: Orgle v cerkvi Matere božje	16
	Zagaj, Svete gore: Orgle v cerkvi Marijinega rojstva	17
1668	Breg pri Žirovnici: Cerkev sv. Radekunde	19
1624	Draga pri Beli Cerkvi: Cerkev sv. Helene	27
3057	Celje: Kretniška postavljalnica	35
29	Dvor, Šmartno pri Litiji: Grad Bogenšperk	41
1628	Golčaj: Cerkev sv. Neže	51
9147	Gorenji Mokronog: Arheološko najdišče	57
145	Gorišnica: Dominkova hiša	65
152	Gornji Grad: Cerkev sv. Mohorja in Fortunata	73
211	Kamni vrh pri Ambrusu: Cerkev sv. Petra	79
273	Kočevski Rog, Komarna vas: Partizanska bolnišnica Zgornji Hrastnik	85
2881	Koper, Semedela: Gravisijev grad	91
280	Kranj: Prešernov gaj	97
5109	Kranj: Spomenik dr. Franceta Prešerna	101
1119	Ljubljana: Dvorec Selo	105
5635	Ljubljana: Plečnikova zelena avenija	111
6253	Maribor: Sinagoga	119
9314	Mežica: Rudnik svinca in cinka	127
3512	Na Kamnu: Cerkev Device Marije na Kamnu	135
594	Puštal pri Škofji Loki: Nacetova hiša	143
7467	Slap pri Vipavi: Domačija Majerija	149
	Barvne reprodukcije	153

.....
EŠD je evidenčna številka enote iz Zbirnega registra dediščine (ZRD), ki ga vodi Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo na podlagi pravilnika o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine (Ur.l. RS 26/95).

outer

2
gups

E

C

Baročne orgle

K intenzivnejšemu in strokovno bolj uglašnemu ohranjanju historičnih instrumentov je ob splošnih načelih varstva kulturne dediščine, gotovo prispevala tudi zavest, da so orgle skupaj z najdeno glasbeno literaturo del nenavadnega živega pojava preteklosti, del, ki daje primerni interpretaciji več priložnosti, poslušalcem pa pristnejšo podobo časovno odmaknjene ustvarjalnosti in posledic, ki jih je le-ta povzročila. Deset let je tega, kar je Restavratorski center začel skupaj z zunanjimi sodelavci sistematično s premišljenimi in strogo nadzorovanimi posegi restavrirati baročne orgle, saj se kar lepo število teh instrumentov in tudi posameznih vrst nahaja po župnijskih in še več po podružničnih cerkvah. Njihovo stanje bo treba po obnovi strokovno vzdrževati orgelsko glasbo pa bolj vključevati v obstoječe koncertne programe. V deželi ki kljub nekaterim odličnim stvaritvam ni imela nikoli priložnosti, da bi postala zasvojena z uspehom lastne ustvarjalnosti in bi zato lahko spregledala tuje rezultate, so vplivi in nekatera posnemanja pomembno prispevali k prizadevanjem po izvirnosti; pestrost kulturnega dogajanja je povzročala, usmerjala in uravnavala v bližnji in daljni okolici nastale pobude, ki so bile prevelike, da bi ostale ujete v preozke geografske meje in so se skupaj z njihovimi nosilci ohranile v svetu.

V prvem delu baročnega obdobja je bližnja Italija preglasila drugo ustvarjalnost ne le z opaznejšim razvojem instrumentalne glasbe in opere, z uvajanjem novih glasbenih oblik itd., temveč tudi z ekspanzijo svoje umetnosti, ustvarjalcev in poustvarjalcev v druge dežele. Dominacijo tovrstne ponudbe je kasneje postopno umirila vse bolj odmevna produkcija drugih, predvsem severnih dežel z Nemčijo na čelu. Slovenija je, vpeta med oba umetnostna pola, razmeroma zgodaj po svoje doživljala in lastnim razmeram primerno prilagajala novi slog ter v njem v 18. stoletju dosegla kulminacijo na različnih glasbenih področjih.

Sodeč po arhivskem in drugem gradivu, ki omogoča delno rekonstrukcijo umetnostnih dogajanj, je bilo ob pasijonih in procesijah jezuitsko gledališče glavni nosilec tudi glasbenih in celo plesnih pobud. V glavnem mestu Kranjske so domači in italijanski interpreti uprizarjali operna dela v Auerspergovem dvoru, ljubljanski stanovski palači in mestni hiši; v sredini druge polovice stoletja pa so igrali v novem stanovskem gledališču. Dobrih šestnajst let pred tem je Academia Philharmonicorum, pobudnica in organizatorica instrumentalne glasbene poustvarjalnosti in ustvarjalnosti z razmeroma velikim korpusom izvajalcev

iz aristokratskih in meščanskih vrst, končala s svojim delom.

Orgle so se kmalu po renesansi spremenile zaradi zapletene zgradbe znotraj vse bolj arhitekturno členjene omare, v najbolj kompleksen in največji instrument; zaradi svoje izraznosti in uporabnosti pa so postale primerne predvsem za izvajanje sakralne glasbe. Umeščene praviloma v osrednji prostor so pomenile instrumentalni pendant vokalu in glasba, pisana zanje, je bila bolj kot druga, povezana z usodo cerkve. Simbolno pomenijo, skladno s prostorom, v katerem praviloma so, instru-

ment, ki lahko tudi z registri 19. stoletja npr. Vox coelestis ali angelica, ustvari obredom primerno vzdušje. Zato jih je treba razumeti kot povezovalni člen med profanim in sakralnim glasbenim snovanjem, kot glasbeno orodje, ki se je v oblikah in razvoju podrejalo specifični namembnosti in kot objekt, v katerem so poleg glasbenih združene še arhitekturne in likovne ambicije baroka. Kot proizvod tega sloga so kljub svojemu obsegu in zahtevni konstrukciji, med vsemi instrumenti najprej segle in se umestile v slovenskem prostoru; nekoliko drugačna je bila njihovega pot razvoja v času terezijanskih in posebej jožefinskih reform, ter kasneje prosvetljskih gibanj in družbene krepite visoke buržoazije. Topografija in ocena današnjega stanja orgel še zdaleč nista popolni, toda zbrani podatki in informacije o fondu in ogroženosti instrumentov so vznemirljivi in zaskrbljujoči hkrati.

Zgodovina orgel na Slovenskem sledi splošnemu razvoju orglarske obrti sosednjih pokrajin, saj je bilo področje današnje Slovenije od nekdaj nepogrešljiv del enotnega evropskega kulturnega prostora. Gotovo so se prve orgle tudi pri nas najprej pojavile v najrazvitejših mestnih jedrih in se kasneje v 17. in posebno 18. stoletju kot nepogrešljivi del cerkvene opreme uve-

ljavile tudi v manjših župnijskih in celo podružničnih cerkvah po Sloveniji. Ohranjenih inštrumentov pred sredino 17. stoletja v Sloveniji sicer nimamo, nekateri pisni viri pa poročajo o orglah in orglarski obrti na Slovenskem že od 14. stoletja naprej. V Kopru je že leta 1381 omenjen izdelovalec orgel, v Ljubljani in Kranju so izpričane prve orgle v drugi polovici 15. stoletja, neki orglarski mojster Matej pa je deloval v Mariboru leta 1501. V 16. stoletju obstajajo dokazi za orgle v Piranu, Gornjem Gradu in praktično v večini ljubljanskih cerkva.

V Sloveniji lahko sistematično spremljamo razvoj orglarske obrti šele od 17. stoletja naprej v Ljubljani (Krek, Zajc, Eisl, Kučera) in od 18. stoletja naprej v Celju (Janeček, Marthal) in Mariboru (Simon in Jožef Otonič). Iz tega obdobja je ohranjen relativno bogat arhivski fond matičnih knjig, zapiskov mestnih svetov, pogodb med orglarji in cerkvenimi upravitelji, pa tudi vse več inštrumentov, ki pričajo o mojstrstvu izdelovalcev orgel v dobi baroka pri nas. Poleg teh osrednjih domačih delavnic v Ljubljani, Celju in Mariboru najdemo tudi izdelke tujih orglarjev. Na zahodnem delu Slovenije in v obalnem pasu prevladujejo orgle beneških delavnic (Petar Nakić, Gaetano Callido,...), medtem ko je predvsem v štajerskem delu Slovenije mogoče najti tudi nekaj odličnih baročnih orgel graških orglarjev (Andreas in Ferdinand Schwarz).

Na podlagi raziskav in analiz je izdelan program restavriranja, sam poseg največkrat zajema orglarska, slikarska, pozlatarska in mizarska ter včasih kiparska dela.

Stanja, v kakršnih se nahajajo inštrumenti, so zelo različna. Orgle, ki so bile redno vzdrževane, so prej izjema kot pravilo in še te so bile prav zato večinoma že predelane ali modernizirane. Tak primer so Callidove orgle v Petrovčah, kjer je bil v prejšnjem stoletju izdelan nov igralnik in dodana pnevmatična sapnica z dvema registroma, ki ne spadata v koncept baročnih orgel. Izrazit primer zelo zanemarjenih oziroma zapuščenih orgel so bile orgle iz cerkve Marije Alietske v Izoli. Ta čudoviti baročni inštrument je bil v propadajoči cerkvi dobesedno prekrit z več centimetrov debelo plastjo golobjih iztrebkov. Kljub temu se je pokazalo, da poškodbe niso bile usodne in orgle po uspešni sanaciji spet normalno delujejo.

Zanimivo je dejstvo, da se je največ baročnih orgel in pozitivov (orgel brez pedala) ohranilo na revnejših področjih, kjer ni bilo denarja za nakup novih, ponavadi večjih in modernejših instrumentov.

Veliko škode jim je napravila prva svetovna vojna, ko je takratna oblast za vojaške namene pobirala kositrne prospektne piščali.

Med problematiko restavriranja orgel spada tudi pravilen izbor materialov bodisi za obdelavo starih delov, bodisi za rekonstrukcijo manjkajočih oziroma neuporabnih delov. Pri tem so večkrat težave pri nakupu nekaterih materialov, na primer: oslovsko usnje ali pušpanov les.

Pri rekonstrukciji manjkajočih delov je treba večkrat opravičiti številne meritve na drugih orglah istega izdelovalca, tako da ugotovimo čimbolj avtentične menzure piščali ali drugih manj-

kajočih elementov. V veliko pomoč je tudi strokovna literatura in razprave, ki se nanašajo in raziskujejo predvsem izdelke in lastnosti posameznih instrumentov. Med najbolj poškodovane dele orgel sodijo kovinske piščali, ki so zaradi nestrokovnega in malomarnega uglaševanja večkrat nepopravljivo deformirane. Prav to je najbolj pogost vzrok za težave, ki nastanejo pri ugotavljanju prvotne uglasitve piščali. Lesene dele, ki so jih že napadli insekti, je v večini primerov še možno rešiti oziroma uporabiti še ohranjene komponente, kot na primer hrastova jedra ali noge lesenih piščali.

Vse dosedanje posege na orglah je na podlagi mnenj, ocen in usmeritev prof. Milka Bizjaka, opravil Restavratorski center Republike Slovenije s sodelavci. Vračati orglam izvorno obliko in sestavo, ohraniti samo najbolj kakovostne in za instrument neškodljive predelave, uporabiti avtentične materiale, je pravilo, po katerem so doslej potekali restavratorski posegi. Cilj ni le ohranjati videz, temveč tudi funkcije instrumenta z vsemi zvočnimi in vizualnimi lastnostmi, značilnimi za posamezne delavnice, šole in centre baročne glasbene umetnosti.

Ostanki najstarejših orgel na Slovenskem so del naše bogate umetnostnozgodovinske dediščine. Prav vse baročne orgle pri nas so zaradi omejenega obsega manualne in pedalne klaviature (skrajšana oktava v basu) v nenehni nevarnosti, da jih bodo zamenjali z novimi – modernejšimi, ki dopuščajo širše izvajalske možnosti.

Orgle v cerkvi Marije Alietske

kraj Izola

časovna opredelitev prva polovica 18. stoletja

čas obnove 1994

odgovorna restavratorja

omara Aleš Sotlar in sodelavci Marko Butina, Nuška D. Kambič, Vito Dolničar instrument Boštjan Černe

odgovorna konservatorja

Anton Mikeln, Jure Bernik

ogled

Zaradi obnove cerkvene stavbe se orgle začasno nahajajo v cerkvi sv. Basa v Kopru. Ključ dobite v župnijskem uradu v Kopru.

Positiv s sedmimi registri iz podružnične cerkve Marije Alietske v Izoli je izdelala neznana beneška delavnica v prvi polovici 18. stoletja. Na začetku druge svetovne vojne je dobil nove iz cinka izdelane prospektne piščali. Stanje instrumenta pred restavratorskim posegom, ki ga je zahteval Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, je bilo glede na prostor opuščene cerkve razmeroma dobro. Kljub vlažni je bila črvihost lesa zanemarljiva; največ poškodb je imela klaviatura, nekaj tudi kovinske piščali. Določeno število jih je manjkalo skupaj z zaveso, ki prekriva prospekt. Po zahtevnem odstranjevanju plasti umazanije in zaščiti lesa proti škodljivcem, smo restavrirali poškodovane in nadomestili manjkajoče ali dotrajale dele instrumenta; kopije piščali so izdelane po vzoru na podobne iz cerkve sv. Ane v Kopru. Orgle so bile uglasene in v njihov spodnji del je umeščen električni ventilator za pogon mehovja. Omaro, ki je bila sekundarno sivo prebarvana, zlata dekoracija pa bronzirana, so mehansko in z različnimi topili sondirali. Ugotovljeno je, da je bila prvotno poslikana v polnilih z marmoracijo, druga polihromacija pa je bila svetlo sive barve. Ker se je ohranilo razmeroma malo, se je komisi-

ja odločila za rekonstrukcijo. Po demontaži so bili okrasni elementi atike očiščeni, konservirani in ponovno pozlačeni.

Orgle v cerkvi sv. Primoža in Felicijana

Črna pri Kamniku

1680

1990

omara Dare Tratar instrument Boštjan Černe

Olga Zupan, Damjana Pečnik

Ključni so shranjeni v mežnariji pri gospodu Milanu Šuštarju

T: 01 831 32 62.

kraj

časovna opredelitev

čas obnove

odgovorna restavracija

odgovorni konservatorji

ogled

Prve in najstarejše orgle, ki jih je restavriral ekipa Restavratorskega centra, so izdelane 1680 leta v delavnici Janeza Fallerja v Ljubljani za frančiškansko cerkev v Kamniku. Gre za pozitiv s petimi registri, sredi 19. stoletja premeščen v znano podružnično cerkev sv. Primoža in Felicijana v Črni pri Kamniku. Ugotovljeno je, da so ga nekako v istem času popravljali. Samo restavriranje razmeroma dobro ohranjenega instrumenta je obsegalo: demontažo in evidentiranje sestavnih delov, odstranjevanje umazanije, usposobitev starih in izdelavo manjkajočih delov, zaščito lesenih in kovinskih delov, montažo, postavitve piščali ter uravnavo zračnega pritiska v mehu in uglaševanje. Orgelsko omaro, ki je utrpela več poškodb, so restavraciji najprej kitali na delih, kjer je bila poškodovana naslikana dekoracija in izdelali manjkajoče dele; konservirani so kovinski deli, nato je bila opravljena zaščita lesa in retuširanje poslikave. Restavrirani instrument so shranili v župni cerkvi v Kamniku, kasneje pa, v nasprotju s sklepom Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj, pobudnikom posega, ga vrnili v podružnično cerkev, kjer se kljub neustreznim pogojem še zmerom nahaja.

Orgle na Gradu Zaprice

kraj Kamnik

časovna opredelitev 1743

čas obnove 1992

odgovorna restavratorka omara Mitja Pirnat instrument Boštjan Černe

odgovorni konservator Mirina Zupančič

ogled

Vsak dan med 9.00 in 12.00 uro ter med 16.00 in 18.00 uro. Ob nedeljah in praznikih med 10.00 in 13.00 uro. Ob ponedeljkih je muzej na gradu zaprt.

Nekoliko drugačna je bila usoda portativa oziroma prenosnih orgel z gradu Zaprice pri Kamniku. Leta 1743 jih je izdelal ljubljanski mojster Marko Göbel, svak orglarja Janeza Jurija Eisla. Instrument s tremi registri je bil servisiran v 19. in, kot kaže, tudi v 20. stoletju. Analiza stanja je pokazala, da so bile piščali v prospektu poškodovane, nekaj pa jih je manjkalo tako kot tiste v notranjosti; leseni deli so bili razkrojeni ali kasneje zlepljeni; ventili niso tesnili, tretjina vzmeti je bila polomljena, mehova raztrgana in na klaviaturi je bilo nekaj tipk odtrganih. Po demontaži in čiščenju smo manjkajoče in dotrajane oziroma neuporabne dele nadomestili z novimi, zleplili in zaščitili smo lesene elemente, zakrpali mehova, na novo zatesnili ventile, kanale in sapnice ter obnovili klaviaturo. Uravnali smo pritisk sape in opravili uglasitev instrumenta. Omara ima novo polituro, manjkajoči ornamentni so obnovljeni in pozlačeni.

Orgle v cerkvi Marijinega Vnebovzvetja

Olimlje kraj

1764 in 1765 časovna opredelitev

1999 čas obnove

omara Anton in Gregor Podkrižnik instrument Boštjan Černe

odgovorni restavtorji

Bogdan Badovinac

odgovorni konservator

Za ogled se dogovorite v župnišču, Olimlje 82, T: 03 582 91 72.

ogled

Zadnje obnove so bile deležne orgle iz samostanske cerkve v Olimju. 1764 oziroma 1765 leta jih je izdelal Janez Frančišek Janaček. Kljub posledicam časa pa so se zaradi reform ali razpustitve samostana konec 18. stoletja ohranile v originalni izvedbi. Vlaga v cerkvi, črvičnost lesenih delov in posledice prebivanja netopirjev v instrumentu so povzročili najhujše poškodbe. Nekaj pa jih je zakrivilo slabo vzdrževanje. Po programu, ki ga je potrdil Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščina Celje, je bila najprej narejena demontaža in odstranitev umazanije, čiščenje in odprava poškodb; sledila je konservacija, zamenjava dotrajanih in umestitev novih delov, zatesnitev razpok in performacij. Opravljena je bila stara netempirana uglasitev instrumenta s štirinajstimi registri. Anton in Gregor Podkrižnik sta obnovila poslikavo omare, jo dopolnila z manjkajočimi elementi, restavriralala angele v atiki in pozlatila razmeroma bogato in elegantno dekoracijo.

Orgle v cerkvi Obiskanja device Marije

kraj	Petrovče
časovna opredelitev	18. stoletje
čas obnove	1996
odgovorni restavradorji	Aleš Sotler, Vito Dolničar, Nuška D. Kambič, Mitja Pirnat
odgovorni konservator	Anka Aškerc
ogled	Ključ se nahaja v župnijskem uradu Matere božje, Petrovče 199, T: 03 570 82 02.

Slabo stanje orgel iz župne cerkve Obiskanja device Marije v Petrovčah je bila predvsem posledica kasnejših posegov vzdrževalcev in delavnic. Leta 1796 jih je izdelal beneški orglar Gaetano Callida, ki izhaja iz ugledne beneške delavnice Petra Nakića. V drugi polovici 19. stoletja jim je domačin Franc Naraks izdelal novo mehovje in igralnik zunaj orgelske omare ter zato spremenil celotno trakturo. Še bolj temeljito predelavo pa je sredi 20. stoletja izpeljal Franc Jenko iz Ljubljane. Odstranil je tri in dodal dva registra na pnevmatični sapnici. Spremembe so opravljene tudi na pedalnem registru Contravassi, prisotnost pnevmatičnih elementov pa je bila za kakovost zvoka negativna. Druge poškodbe je povzročila črvičnost lesa in dotrajanost usnja, veznih žic in oblog na klaviaturi; poškodovanih je bilo več kot polovica piščali. Z restavratorskim posegom na pobudo Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje smo vrnili igralnik v orgelsko omaro in odstranili spremembe. Instrument je bil temeljito prečiščen, konserviran in zaščiten, dotrajane elemente smo zamenjali, piščali ponovno intonirali in uglasili v temperamentu, značilnem za beneške orgle, konec 18. stoletja. Tudi omara je bila

deležna številnih predelav. Po rezultatih analiz je program posega predvidel odstranjevanje kasnejših poslikav in dekorativnih elementov ter rekonstrukcijo nekaterih delov omare. Statično smo jo utrdili in razširili v globino, na ostenju pa smo obnovili marmorino. Obnovljena je bila tudi plastika v atiki.

Orgle v cerkvi Matere božje

Svetina kraj

konec 18. oziroma začetek 19. stoletja časovna opredelitev

1993 čas obnove

omara Tone Podkrižnik instrument Boštjan Černe odgovorna restavradorja

Anka Aškerc odgovorni konservator

Ključ hrani gospod Danilo Klinar t: 03 577 40 72 ogled

in župnijski urad sv. Lovrenca nad Štorami t: 03 577 10 27.

Orgle v podružnični cerkvi Matere Božje (Marije Snežne) na Svetini imajo 12 registrov in so izdelane konec 18. oziroma na začetku 19. stoletja. Iz cerkve v Teharjih so jih prenesli v 20. stoletju. Stanje instrumenta, ki štirideset let ni bil v funkciji, je bilo slabo; les je bil tako črviv, da je bila predalna sapnica in tretjina piščali neuporabnih, meh v celoti raztrgan, manual demontiran in kovinske, posebej prospektne piščali poškodovane. Na predlog Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje smo restavrirali ali nadomestili tako rekoč vse dele orgel, konservirali in zaščitili ves les. Pri posegu smo uporabili najbolj obsežen repertorij prijemov. Omara je bila obnovljena pred restavriranjem instrumenta.

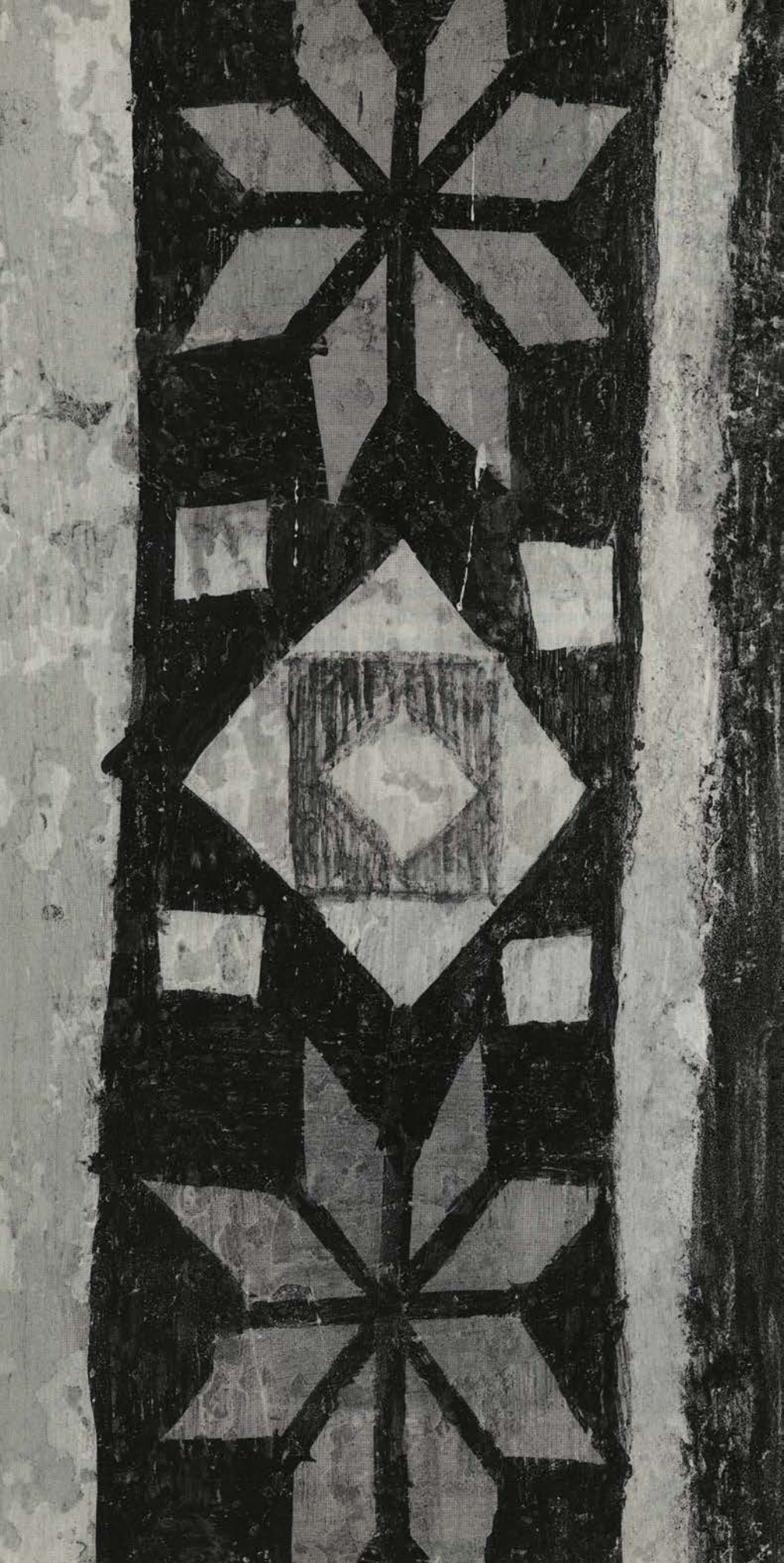
Orgle v cerkvi Marijinega rojstva

<i>kraj</i>	Zagaj, Svete gore
<i>časovna opredelitev</i>	17. stoletje
<i>čas obnove</i>	1995
<i>odgovorni restavradorji</i>	omara Rado Zoubek, Nuška D. Kambič, Mitja Pirnat instrument Boštjan Černe
<i>odgovorni konservator</i>	Anka Aškerc
<i>ogled</i>	Ključ dobite v gostilni Svete gore, Zagaj 48, T:03 580 40 13, in v župnijskem uradu Bistrica ob Sotli 7, T:03 809 40 42.

Orgle iz romarske cerkve Marijinega rojstva na Svetih gorah so delo neznanega mojstra tirolsko – nemške šole iz 17. stoletja; v prvi polovici 18. stoletja jih je popravljaj in predelal celjski orglar Janez Frančišek Janaček. Večji poseg so doživele v 19. stoletju, ko so jim spremenili mehanično manualno trakturo, in dodali novo igralno mizo, obrnjeno proti oltarju, in novo mehovje. Večina kovinskih in lesenih piščali je ohranjena še posebej dragoceni register Principal 8! Igralna miza je ponovno nameščena na prvotno mesto na instrumentu in manubrije smo vrnili v stare odprtine na omari. Restavrirali in zaščitili ali nadomestili smo dotrajane sestavne dele orgel. Obnovljena je tudi razmeroma močno poškodovana orgelska omara, posrebreni in pozlačeni so njeni okrasni deli ter zavese nad propektnimi piščalmi, vse v skladu s konservatorskimi navodili Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje.

DR. JOSIP KOROŠEC

Cerkev sv. Radegunde

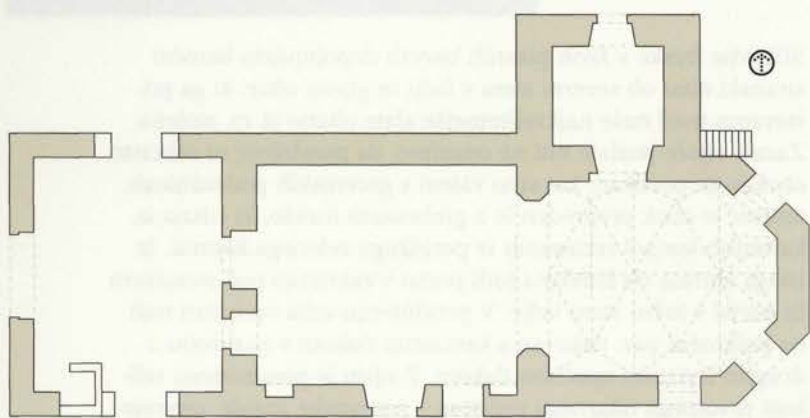
ESH 1668

kraj	Breg pri Žirovnici
časovna opredelitev	romanika, gotika, renesansa
čas obnove	1994–2000
odgovorni konservator	Nika Leben in sodelavca Milan Sagadin in Tone Marolt
ogled	Cerkev je zaprta, ključe hranijo v bližnji hiši pri Mariji in Bogdanu Lužniku, Breg 43.

Cerkev sv. Radegunde stoji na Bregu pri Žirovnici na Gorenjskem, nad kanjonom reke Save pri elektrarni Moste. Kot so dokazale arheološke raziskave, je bil kraj naseljen že v pozni antiki, predvsem zaradi pomembne lege, saj je po cesti skozi vas še danes najbližja povezava vasi pod Stolom z blejskim kotom. Najstarejša, nenačrtna arheološka najdba izvira iz leta 1988, ko so ob kopanju jarka za strelovod odkopali staroslovanski skelet z bronastimi obsenčniki (hranijo pri Kastelic, Breg 52). Ob načrtni raziskavi zaradi odvodnjavanja temeljev, ki jih je leta 1994 vodil arheolog Milan Sagadin, pa so bili v neposredni bližini cerkvene lope odkriti ostanki poznoantičnega bivalnega objekta – polzemljanke iz 6. stoletja in še en staroslovanski skeletni grob iz 9.–10. stoletja.

Cerkev je nekdanj stala na vzhodnem robu gručaste vasi, danes pa je povsem stisnjena med nove stanovanjske hiše. Valvasor omenja, da je bila nekdanj obdana s tabornim obzidjem, od katerega skoraj ni sledi, razen morda v razgibani travnati površini ob prezbiteriju.

Podružnica brezniške fare ima pravokotno, z ravnim stropom pokrito ladjo, tristrano sklenjeni obokani prezbiterij, na zahodni strani pa s treh strani odprto lopo, tlakovano s kamnitimi prodniki in pokrito z lesenim stropom. Zvonik s zvonasto

- ▲ Tloris cerkve sv. Radegunde ... »Podružnica brezniške fare ima pravokotno, z ravnim stropom pokrito ladjo, tristrano sklenjeni obokani prezbiterij, na zahodni strani pa s treh strani odprto lopo« ... (merilo: 6mm=1m)
- ◀ ... »Kosmatski ornament, vrezani nimbi in modeliranje obrazov govorijo za mojstra iz na sledstva furlanskih slikarjev« ...

– volutasto oblikovano streho je prislonej ob severni steni prezbiterija. Čeprav je na prvi pogled najbolj slikovit prezbiterij s poslikanimi vogali in fresko sv. Krištofa iz začetka 20. stoletja, pod katero slutimo renesančno predhodnico, pa se pravo bogastvo skriva v notranjosti. Vhod v cerkev je bodisi iz lope, omenjene že 1657, skozi rahlo zašiljeni zgodnje gotski portal, ali z južne strani skozi pravokotni renesančni portal. Razmeroma majhna ladja je umirjeno bela, razen slavoločne stene, ki je v celoti poslikana z gotskimi freskami iz začetka 15. stoletja.

Odkrivanje gotskega okna na prezbiteriju ... »v 18. stoletju so stranski okni v prezbiteriju in okno v južni steni ladje prezidali v pravokotno obliko, okno za glavnim oltarjem pa so zazidali« ...

Slikovite freske v živih pisanih barvah dopolnjujeta baročni stranski oltar ob severni steni v ladji in glavni oltar, ki ga prištevamo med naše najkvalitetnejše zlate oltarje iz 17. stoletja. Zaradi sijočje pozlate niti ne opazimo, da prezbiterij ni rebrasto obokan in poslikan, kot smo vajeni v gorenjskih podružnicah, temveč je obok prepreden le z grebenasto mrežo, ki izhaja iz kamnitih konzol izklesanih iz periškega zelenega kamna. Iz istega kamna sta izdelana tudi portal v zakristijo pod zvonikom in portal v južni steni ladje. V prezbiteriju velja opozoriti tudi na polkrožni pas, tlakovan s kamnitim tlakom v nasprotju z drugim izvornim opečnim tlakom. Z njim je ponazorjena velikost prvotnega oltarnega prostora – romanske apside, omenjene v vizitacijskem zapisniku iz leta 1657 v Nadškofijskem arhivu, in dokazane z arheološkim sondiranjem ob začetku raziskav leta 1994.

Cerkev, podružnica brezniške fare, se prvič omenja v Radovljiški matrikuli iz leta 1468, temelji apside pa dokazujejo, da je stala že v 12. ali 13. stoletju. Iz tega časa naj bi se ohranila

v celoti le ladja, vendar so raziskave pokazale, da tudi ladja ni več enovita. Od romanske ladje sta se ohranili v celoti le slavo-ločna in severna stena. To je ugotovil že župnik Fran Avsec, ki je v letih 1897 in 1933 večkrat obiskal cerkev in nam zapustil dragocene zapiske o njenem tedanjem izgledu. Njegovo tezo smo potrdili z arhitekturnimi raziskavami ob začetku celovite prenove stavbe, ko so bili odstranjeni dotrajani zunanji ometi. Odkrili smo, da je celotna severna stena ladje grajena izrazito plastovito, kar je značilno za romaniko, medtem ko je južna

Zunanjščina cerkve po obnovi ... »Upamo, da smo spomenik rešili pred nadaljnjim propadanjem in mu obenem vrnili nekaj izvirne svežine« ...

stena kazala nepravilno gradnjo iz drobnejšega materiala, med katerim smo dokumentirali večji kamen z ostanki fresko ometov iz poslikane apside. Ta najdba je tudi eden od dokazov, da so južno steno ladje zgradili na novo, sočasno z novim prezbitერიem, ki se omenja v vizitacijskem zapisniku leta 1668. Domnevamo, da so obenem odstranili tudi nadstrešni zvonik, omenjen še 1657 in ga nadomestili s samostojnim stolpom ob prezbitერიju.

Novi prezbitერიj so sprva razsvetljevala še v gotski tradiciji rahlo zašiljena okna s toniranimi ostenji. Med barokizacijo notranjosti v 18. stoletju, ko so stene dekorirali tudi z obstoječim štukaturnim okrasom, so stranski okni v prezbitერიju in okno v južni steni ladje prezidali v pravokotno obliko, okno za glavnim oltarjem pa so zazidali. Neposredno pred celovito prenovo so bila tako barokizirana okna na novo zastekljena z vitraži, zato vrnitev v izvorno obliko ni bila več možna, razen pri oknu za glavnim oltarjem.

Arheološke in arhitekturne raziskave so bile povezane z nujnimi vzdrževalnimi deli. Zaradi številnih razpok v ladijskih stenah, predvsem v zahodnem delu cerkve, je bilo treba temelje podbetonirati in izsušiti z odvodnjavanjem. Sledila je izvedba vezi na vrhu zidov v ladji in prezbitერიju, ob kateri se je izka-

zalo, da tudi ostrešje in kritina nista več v zadovoljivem stanju, zato so krajani z župnikom Jožetom Kljunom zbrali denar za novo streho. Ta poseg je bil nujen predvsem zaradi zamakanja na stiku strehe z zvonikom, zaradi česar so začeli v notranjosti ladje odpadati fresko ometi, leseni nosilni strop pa je preperel. Zvonik je bil na prvi pogled še kar v zadovoljivem stanju. Po postavitvi gradbenih odrov in odpiranju ometov zaradi arhitekturnih poslikav, ki so na gorenjskih zvonikih pravilo, pa se je izkazalo, da so lesene vezi nad zvonico popolnoma preperle in

Notranjščina cerkve ... »Po obnovi ometov na fasadah in v lopi smo z gradbenimi deli nadaljevali v notranjosti cerkve« ...

je streha stala na zidovih le še iz navade. Preperle vezi je bilo treba zato odstraniti in odprtine zapolniti z novimi vezmi, sledila je obnova ometov in rekonstrukcija poslikave v tehniki prave freske. Ob sondiranju smo dokumentirali tri plasti poslikav: najstarejšo renesančno plast z grafitno sivimi vogali, zgodnje baročno plast z zelenimi vogali in borduro pod strešnim napuščem ter pozno baročno plast s poslikavo na pole. Ker je bila zgodnje baročna plast po likovni plati najbolj celovita, saj so bile takrat poslikane tudi line, smo se odločili za obnovo druge faze. Po obnovi ometov na fasadah in v lopi smo z gradbenimi deli nadaljevali v notranjosti cerkve, kjer smo najprej v tlaku ponazorili obliko romanske apside. Sledilo je sondiranje beležev in odstranjevanje odpadajočih in vlažnih ometov, izvedba novega lesenega stropa ter rekonstrukcija ometov na stropu in deloma na severni steni.

Žal med deli nismo našli nobenega fragmenta gotskega poslikanega stropa, omenjenega v vizitacijskem zapisniku. Gradbena dela sta opravila Franc in Miha Pelko, poslikavo na zvoniku pa je obnovil Janez Škrlep s sodelavci.

Vzporedno je potekalo odkrivanje in restavriranje poslikav na slavooločni steni in ostenju nekdanje apside, sedanjem slavo-loku. Tu je bil že pred obnovo viden del fresk, z odkrivanjem je

leta 1991 nadaljeval restavrator Vladimir Snoj, v celoti pa je freske odkril in restavriral Tone Marolt. Zaradi zamakanja je bil skoraj povsem uničen del Marijinega Oznanjenja z angelom v zgornjem levem kotu. Od angela se je ohranil le fragment draperije in napisnega traku, medtem ko je na srečo ostala v celoti ohranjena slikovita podoba Boga očeta na temenu slavoloka, ki noseči Mariji podaja utelešenega Jezusa. Marija na desni strani slavoloka je upodobljena sedeča na lesenem prestolu ob bralnem pultu. Pod prizorom Oznanjenja so na levi upodobljeni

Odkrita poslikava slavoločne stene ... »povsem identična draperija angela in zlasti Marijina podoba pa potrjujeta, da so freske delo mojstra, ki je v drugem desetletju 15. stoletja slikal tudi v Žiganji vasi pri Tržiču« ...

sv. Mihael v slikoviti viteški noši, ki tehta duše, na desni pa sv. Radegunda zaščitnica cerkve, ter sv. Lovrenc z ražnjem, ki skupaj držita mašni plašč.

Kot smo že omenili, je bila poslikana tudi celotna notranjost apsida, kar nedvomno dokazuje količina zdrobljenih fresko ometov, ki so jih arheologi pobrali iz nasutja, ko so odpirali temelje apsida. Žal sta se od teh fresk delno ohranili le dve svetniški figuri – apostola na ostenju slavoloka. Freske v spodnjem pasu zaključuje zastor s patroniranimi ornamentami. Kosmatski ornament, vrezani nimbi in modeliranje obrazov govorijo za mojstra iz nasledstva furlanskih slikarjev, povsem identična draperija angela in zlasti Marijina podoba pa potrjujeta, da so freske delo mojstra, ki je v drugem desetletju 15. stoletja slikal tudi v Žiganji vasi pri Tržiču. Freske so bile očiščene, utrjene, poškodbe pa pokrpane in retuširane. Rekonstruirana je bila le arhitekturna poslikava na robovih slavoloka, ki izvira iz 17. stoletja, ko so na novo nastalem slavoloku po tedanji modi na ajdovo zrno prirezali robove. Restavratorji so z delom nadaljevali v prezbiteriju, kjer so pokrпали in prebelili omete in očistili beleže s kamnitih konzol in obeh diskastih sklepnikov na oboku. Poslikavo na ostenjih renesančnega okna pa so le osvežili. So-

časno je potekalo tudi restavriranje oltarjev. Glavni renesančni oltar, datiran 1658, ima ploskoviti oltarni nastavek s tremi polkrožnimi nišami, ki jih delijo stebri, prekriti s plitvo hrustančevino. V osrednji niši je upodobljena zaščitnica cerkve sv. Rade- gunda z modelom cerkve, ki ima še polkrožno apsidno in nad- strešni stolpič. V levi niši stoji kip sv. Antona Padovanskega v redovniškem oblačilu z Jezusom, na desni pa je kip sv. škofa s knjigo in mečem. V atiki je neznani rezbar upodobil stoječo Marijo z Jezusom med mučencema. Stranski oltar stoji ob se-

... »Glavni renesančni oltar, datiran 1658 ... V osrednji niši je upodobljena zaščitnica cerkve sv. Rade- gunda z modelom cerkve« ...

verni steni ladje na zidani menzi, pokriti s kamnito ploščo iz tufa s poševno prirezanim robom. Oltarni nastavek je lesen, nastal pa je med leti 1750–1770. V večji osrednji niši stoji med levoma sv. Vid z vojvodsko krono. V desnici drži palmo, z levi- co pa se naslanja na leseno kad z zlatima obročema. Levo je sv. Volbenk z modelom cerkve, desno pa sv. Ignacij.

Slika Marije dobrega sveta v atiki je naslikana na platno in je nastala po vzoru baročnega slikarja Fortunata Berganta. Oltar je bil domnevno v 19. stoletju v celoti preslikan in preure- jen, zato so bili restavratorski posegi obsežnejši, kot jih je re- stavrator Erik Curk načrtoval pred demontažo in sondiranjem oltarne arhitekture. Obenem z izvirnimi barvami marmorina na oltarni arhitekturi smo z nekoliko bolj logično postavitvijo ornamentov ob osrednji niši skušali vrniti oltarju prvotno kom- pozicijo. Po preiskavah in laboratorijskem pregledu vzorcev je sledilo čiščenje, odstranjevanje preslikav, utrjevanje izvirnih poslikanih površin, utrjevanje in zaščita lesa pred insekti, mi-

zarsko popravilo z domodeliranjem manjkajočih delov ter retuširanje pozlate in drugih pokrpanih poškodb na kipih in oltarni arhitekturi. Glavni oltar je restavriral Nuša Dolenc Kambič.

Celovita prenova cerkve je bila končana leta 2000 z obnovo lesenega stropa v lopi, ki je bil nekdanj datiran na tramu nad glavnim vhodom z letnico 1833. Od izvirnega stropa, ki je bil okrašen le z geometrijskimi rozetami, smo ohranili le nekaj zdravih desk, druge smo zaradi preperelosti nadomestili z novimi. Upamo, da smo z naštetimi deli spomenik rešili pred nadaljnjim propadanjem in mu obenem vrnilo nekaj izvirne svežine.

Literatura

FRAN AVSEC, Župnija Breznica, p. c. sv. Radegunde, rokopis v nadškofijskem arhivu v Ljubljani.

JANEZ HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji, Gorenjska*, Ljubljana 1996.

ANA LAVRIČ, Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631–1632, *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 12, Ljubljana 1990.

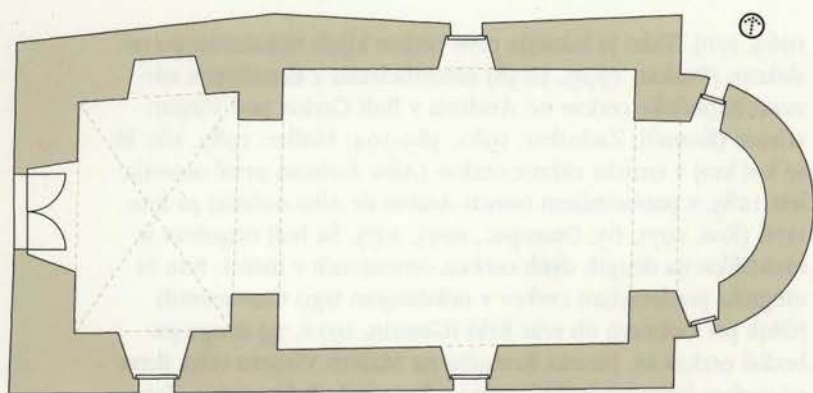
Cerkev sv. Helene

ESH 1624

kraj	Draga pri Beli Cerkvi
časovna opredelitev	13.–18. stoletje
čas obnove	1992–1998
odgovorni konservator	Robert Peskar in sodelavca Bojan Zaletelj, Marinka Dražumerič
ogled	Cerkev si je mogoče ogledati po predhodni najavi v župnijskem uradu v Beli Cerkvi ali v spremstvu ključarja z bližnje kmetije.

Na manjši vzpetini na pobočju Vinjega vrha nad avtocesto med Otočcem in Škocjanom, nedaleč od naselja Bela Cerkev, se dviga cerkev sv. Helene v Dragi. Njena osamljena lega na koncu pomola nad sotesko (drago) govori, da je bila lokacija izbrana premišljeno, najverjetneje v času, ko se je mreža podružničnih cerkva v župniji Bela Cerkev že zaokrožala.

O nastanku in začetkih cerkve sv. Helene starejši pisni viri molčijo, čeprav v literaturi zasledimo domneve, da je prva cerkev, posvečena tej svetnici, stala v soteski ob vznožju hriba ob domnevni bizantinski trdnjavi; v 10. stoletju naj bi jo požgali Ogrji, kot predhodnico župnijske cerkve pa naj bi jo dala ponovno pozidati grofica Hema Breško-Seliška (Pirkovič, 1985, 81–83). Ustno izročilo pripoveduje, da sta v 9. stoletju na poti v Rim v cerkvi maševala sv. Ciril in Metod. Da ima izročilo tudi materialno osnovo, naj bi deloma dokazovali rezultati arheoloških raziskav okrog cerkve, to so najdbe ostankov pokopov in domnevno starejših temeljev apside (Stare, 1977, 303), vendar arheološko izkopavanje v notranjščini cerkve tega ni potrdilo. Bolje pa smo poučeni o začetkih župnijske organizacije na tem območju. Zasluga za to gre ohranjeni listini iz leta 1074 (Kos, 1911, 174–175), izdani v Ogleju, v kateri je določeno, da mora freisinški škof Ellenhard (1053–1078) na zahtevo oglejskega

- ▲ Tloris cerkve sv. Helene ... »Stavba predstavlja preprosto romansko cerkev, sestavljeno iz pravokotne ladje, polkrožne apside in predprostora« ... (merilo: 8mm=1m)
- ◀ ... »Obnovitvena dela na zunanjščini so zajela zamenjavo strehe in strešne konstrukcije z novo, krito s skodlami, s katerimi je bila cerkev krita do leta 1869« ...

patriarha Sigeharda zgraditi cerkev pri slovenskih kmetijah na Vinjem vrhu (*apud Uuinperch*), in sicer tam, kjer bo to zahteval patriarh. V listini je zapisano, naj bi škof postavil še eno ali dve cerkvi tudi drugod na svojih posestvih, kjer bi bila potreba in kjer bi bilo obema všeč. Na prvi pogled listina dokaj natančno omenja mesto postavitve prve cerkve, to je na Velikem Vinjem vrhu, kjer stoji cerkev sv. Jožefa (prvotno posvečena Mariji), vendar je v literaturi prevladalo prepričanje, da je z imenovanjem Vinjega vrha mišljeno njegovo širše območje (Blaznik,

Cerkev sv. Helene pred obnovo ... »Zaradi vse večjih razpok na zvoniku, oboku in stenah ladje ter nevarnosti rušenja, je leta 1986 končno prišla pobuda za obsežno obnovo« ...

1963, 170). Tako je lokacija prve cerkve kljub nekaterim pomislekom (Peskar, 1999, 32-38) identificirana z današnjim mestom župnijske cerkve sv. Andreja v Beli Cerkvi pod Vinjim vrhom (Komelj; Zadnikar, 1982, 389-394; Höfler, 1987, 36), ki se kot kraj v smislu zidane cerkve (*Alba Ecclesia*) prvič omenja leta 1283, s patrocinjem (*sancti Andree de Alba ecclesia*) pa leta 1376 (Kos, 1975, 65; Otorepec, 1995, 257). Še bolj negotova je identifikacija drugih dveh cerkva, omenjenih v listini. Eno bi utegnili predstavljati cerkev v nekdanjem trgu Gutenwerth (Otok pri Dobravi) ob reki Krki (Gestrin, 1972, 33) drugo pa bodisi cerkev sv. Janeza Krstnika na Malem Vinjem vrhu (krstna cerkev župnije) bodisi cerkvi v Šmarjeti ali Škocjanu. Zato je kaj malo verjetno, da bi se določba v listini iz leta 1074 nanašala na cerkev sv. Helene v Dragi, čeprav jo po arhitekturnih ostankih lahko uvrstimo v čas romanike.

V zvezi z nastankom cerkve sv. Helene in njenega stavbnega razvoja je še najbolj zgovorna stavba sama, ki je v pisnih virih prvič omenjena šele v Bizancijevem popisu leta 1581

(Höfler, 1982, 45). Bizancijev popis tokrat ni posebno pričevalen, saj se je na južni zunanji steni ladje ob ostankih slike sv. Krištofa ohranil starejši donatorski napis iz leta 1531, z arheološkimi izkopavanji v cerkvi pa je bil najden novec iz časa okoli 1450–1460. Druge arheološke najdbe (uničene freske) pričajo, da je cerkev v drugi polovici 15. stoletja močno prizadel požar in da je bila nekaj časa celo opuščena (Mason, 1998, 26-27). Z odstranitvijo dotrajanih ometov se je na delu zidu južne stene pokazala še značilna romanska struktura zidave s pravilnim

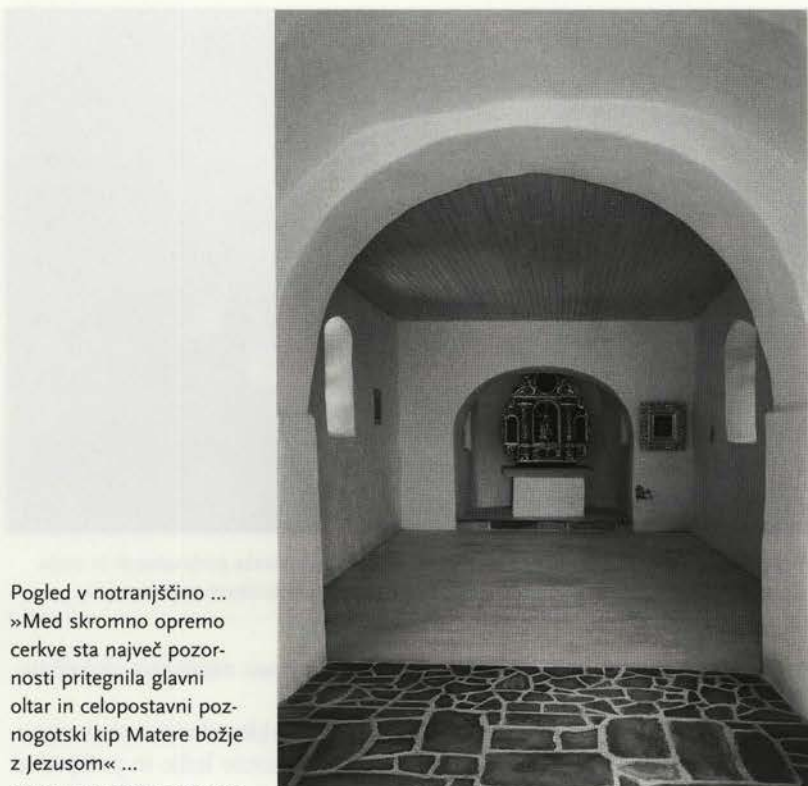
Pogled na cerkev po obnovi ... »zaradi svoje pestre zgodovinske pričevalnosti in svoje vloge v prostoru zaseda pomembno mesto v našem spomeniškem patrimoniju« ...

plastenjem, na podlagi katere lahko danes zanesljivo določimo tudi stavbni razvoj in zgodovino.

Prva oziroma prvotna cerkev, ki jo lahko okvirno postavimo šele v čas 13. stoletja, je obsegala pravokotno ladjo in polkrožno apsidno, namesto pravega zidanega zvonika pa je imela verjetno zvončnico, to je podaljšek zahodne stene z eno ali dvema linama za zvon. Takšno obliko zvonika so imele tudi nekatere druge okoliške podružnice (Močvirje pri Bučki). Cerkev so v prvi polovici 15. stoletja okrasili s stenskimi slikami, ki so zavzele slavoločno steno in apsidno. Od te poslikave se je zaradi požara in kasnejših obnov ohranil le skromen fragment v desni spodnji partiji slavoloka za kasneje prislonjeno menzo (Peskar, 1997, 70,73). Požar, ki bi ga utegnili povzročiti turški napadi, je v drugi polovici 15. stoletja do te mere prizadel cerkev, da je ostala nekaj časa opuščena, mogoče celo v ruševinah, saj se je od romanske cerkve ohranil le del slavoločne in južne stene ladje do višine okenskih okvirov. Cerkev verjetno ni prinašala večjih dohodkov, saj stiški samostan, kateremu je bila leta 1454 dodeljena župnija Bela Cerkev, očitno ni bil posebno zavzet za obnovo cerkve. Obsežne obnove so se lotili šele v prvi tretjini 16. stoletja, vsekakor pred letom 1531, ko je nastala slika sv. Krištofa z donatorskim napisom: *Hanc picturam fieri fecit Mat-*

heus H[.....] Q Anno dni • M • CCCC • 31. Zanimivo je, da so pri obnovi cerkve v prvi tretjini 16. stoletja rekonstruirali obliko romanske polkrožne apside. Novo slogovno usmeritev izdaja le sicer skromno poznogotsko profilirana zakramentalna hišica v severni steni ladje. Ob tej obnovi cerkve je nastal tudi celopostavni kip Marije z Jezusom z značilnim sistemom gub, ki pa zaenkrat še ne dopušča konkretnjših umetnostnozgodovinskih opredelitev.

V začetku 17. stoletja je cerkvena arhitektura doživela prve

Pogled v notranjščino ...

»Med skromno opremo cerkve sta največ pozornosti pritegnila glavni oltar in celopostavni poznogotski kip Matere božje z Jezusom« ...

večje spremembe. Ladijski del so za tretjino podaljšali proti zahodu, pri čemer so nekdanjo zahodno steno predelali v nekakšen slavolok. Tako je nastalo preddverje oziroma predprostor, ki so ga obokali z križnogrebenastim obokom, nad katerim se je v osi dvigoval lesen zvonik z novim zvonom, ulitim leta 1618. Da je bil prvotno zvonik v osi, dokazuje najdba starejše odprtine za vrvi zvonov na sredini oboka. Leto 1618 pomeni tudi čas baročne predelave, v okviru katere so nastala še nova šilasto zaključena okna in portal. Šilastoločne oblike odprtin v tem času in prostoru (zlasti v vplivnem območju stiškega samostana) niso nenavadne, saj jih poznamo tudi na bližnji romarski cerkvi na Trški gori in kapiteljski cerkvi v Novem mestu. Cerkev so morali kmalu zatem opremiti tudi z novim oltarjem, s kipi sv. Helene v osrednji niši ter sv. Ane in sv. Apolonije v stranskih. Pri tem je treba opozoriti, da je kip sv. Helene mlajši, mogoče s konca 17. ali z začetka 18. stoletja.

Zadnjo večjo predelavo je cerkev doživela ob koncu 18. ali v

začetku 19. stoletja, ko so namesto baročnega lesenega zvonika sezidali današnji zvonik, ki so ga pomaknili iz osi ladje v njen jugozahodni vogal in pri tem predrli novo odprtino za vrvi zvonov. Zvonik je zanimiv predvsem z gradbenega vidika, saj sta njegovi južni in zahodni stranici pravzaprav podaljška ladijskih sten, vzhodno in severno stranico pa so postavili na hrastove tramove, ki so se deloma opirali na ladijske stene, deloma pa na baročni obok, zaradi česar je sčasoma prišlo tudi do zaskrb-ljujočega statičnega neravnovesja. Konstruktivna napaka je bila tako huda, da se je obok preddverja zaradi teže severovzhodnega vogala zvonika začel posedati in pokati, z njim pa tudi zvonik. Že leta 1869 navaja tedanji župnik Jakob Gruden v župnijski kroniki, da je bila cerkev nekaj časa opuščena, in da so jo tega leta na novo prekrili z opeko (prej skodle), zvonik pa zasilno popravili. Vendar je bila cerkev leta 1902 spet zanemarljena in opuščena, njena obnova pa je po navodilih tedanjega konservatorja dunajske centralne komisije Frana Avsca stekla desetletje kasneje, ko so obnovili fasado, na novo ometali notranjščino in obnovili oltar. Zaradi vse večjih razpok na zvoniku, oboku in stenah ladje ter nevarnosti rušenja, je leta 1986 končno prišla pobuda za obsežno obnovo oziroma za statično sanacijo stavbe, ki je po predhodnih raziskavah ometov, beležev in zidov stekla leta 1992.

Statična sanacija zvonika je bil najbolj zahteven poseg pri obnovi cerkve. Zasluge za njeno uspešno izvedbo imata statik ing. Stojan Ribnikar in zidar Lojze Mirtič. V tehničnem smislu sta razrešila problem zamenjave delno nagnitih hrastovih nosilcev severne in vzhodne stene zvonika z železobetonskima in ju namesto na baročni obok oprla na vzdolžni steni cerkve. S statično sanacijo zvonika in drugih delov stavbe, v okviru katere so bile v polkrožnem simsu izvedene horizontalne protipotresne vezi in injektiranje zidov z apneno injekcijsko maso, smo se lahko lotili nadaljnje obnove, restavriranja in prezentacije cerkve.

Obnovitvena dela na zunanjščini so zajela zamenjavo strehe in strešne konstrukcije z novo, krito s skodlami, s katerimi je bila cerkev krita do leta 1869. Raziskave ometov so na južni steni ladje odkrile ostanke velike podobe sv. Krištofa in deloma že prej viden donatorski napis. Ostanke fresk so bili prerisani na folijo in nato sneti, saj so bili dotrajani ometi na fasadi v celoti zamenjani z novimi apnenimi, ki so bili zaglajeni izključno z zidarskimi žlicami.

V notranjščini cerkve je bilo najprej opravljeno arheološko izkopavanje, katerega rezultati, kot rečeno, niso potrdili domnev o predromanski arhitekturi, temveč so osvetlili le zgodovino cerkve v poznem srednjem in novem veku. Pomembno je bilo odkritje dveh plasti apnenega estriha, ki je narekoval rekonstrukcijo oziroma prezentacijo tlakov v cerkvi. V apsidalnem in ladijskem delu smo namreč rekonstruirali apneni estrih, predprostor pa tlakovali z obstoječimi in novimi ploščami iz lokalnega peščenjaka, bolj ali manj pravilnih oblik in debeline desetih centimetrov. Pri tem smo v tlaku s ploščami pešče-

njaka manjših dimenzij, ki naj bi ponazarjali lomljence kamna, ustrezno prezentirali potek prvotne romanske zahodne stene ladje. Kar zadeva omete (ohranjeni sta bili dve plasti, in sicer iz 17. in začetka 20. stoletja), je treba poudariti, da smo jih morali zaradi dotrajanosti odstraniti in nadomestiti z novimi, apnenimi, razen dveh partij, kjer sta se fragmentarno ohranila naslikana posvetilna križa. Zaradi dotrajanosti smo odstranili tudi lesen in ometan strop iz začetka 20. stoletja in ga nadomestili z lesenim, toniranim z nevtralnno belo lazuro, saj se oblika in izgled starejših lesenih stropov nista ohranila.

Med skromno opremo cerkve sta največ pozornosti pritegnila glavni oltar, delno, nestrokovno restavriran že leta 1902, in celopostavni poznogotski kip Matere božje z Jezusom, obnovljen in delno predelan v 17. stoletju. Zaradi delovanja vlage, insektov in razkroja originalnega veziva, je oltar s podobami treh svetnic, angela in Križanega današnje dni dočakal v zelo slabem stanju. Na podlagi raziskav oltarnega nastavka smo ugotovili, da sta prvotna pozlata in polihromacija preslabo ohranjeni, da bi ju bilo mogoče ohraniti. Zato je restavriranje zajelo zaplinitve, utrijevanje lesa, izdelavo nekaterih novih elementov oltarja, zlatenje in novo polihromacijo. Bolj problematično, vsaj s konservatorskega stališča, je bilo restavriranje kipov, saj s časovnega in avtorskega vidika k oltarju sodijo le stranska kipa sv. Ane in Apolonije ter Križani v atiki, medtem ko sta sv. Helena in angel mlajša. Stranski plastiki sta bili relativno dobro ohranjeni, čeprav je sv. Apoloniji manjkalo del leve in ga je bilo treba s pomočjo starejše fotografije rekonstruirati, medtem ko se nam je njeno prvotno polihromacijo in deloma pozlato posrečilo v večji meri ohraniti. Zato je nastala manjša barvna neskladnost med oltarnim nastavkom, stranskima kipoma in mlajšim kipom sv. Helene. Kljub temu smo se odločili, da sv. Heleno prezentiramo v njeni prvotni podobi, kot jo je razkrilo restavratorsko sondiranje.

Bolje se je ohranil poznogotski kip Marije z otrokom, ki si zasluži vso našo pozornost. Plastika doslej še ni bila deležna umetnostnozgodovinske analize, čeprav datacija ni sporna, saj jo lahko spričo stavbne zgodovine oziroma obnove cerkve, ki jo časovno posredno opredeljuje z letnico 1531 datirana freska sv. Krištofa, določimo v čas okoli leta 1530. Kip je bil v 17. stoletju temeljito obnovljen. Takrat so draperijo v celoti pozlatili, na novo izdelali inkarnat, nekoliko predelali podstavek ter Mariji in Jezusu dodali kroni. Plastika je za zdaj še v restavratorskem postopku, načrtujemo pa tudi izdelavo kopije, ki bo nameščena v samotni cerkvi. Od druge opreme je omembe vredna le slika Marije dobrega sveta, za katero se je po stilnem primerjanju izkazalo, da gre za delo poznobaročnega slikarja Antona Postla iz Šentruperta. Slika je bila dobro ohranjena, zato so bili restavratorski posegi omejeni le na dubliranje in lakiranje, medtem ko je njen psevdobaročni rezljani okvir nov.

Z restavriranjem oltarja in opreme je cerkev po obnovitvenih posegih vsaj v pglavitnih črtah dobila podobo s konca 18. stoletja, ko so bile narejene zadnje večje gradbene predelave.

Stavba predstavlja preprosto romansko cerkev, sestavljeno iz pravokotne ladje, polkrožne apside in predprostora, nad katerim se dviga zvonik s piramidasto streho, ki je krita, tako kot ladja, s skodlami. Kljub svojim skromnim likovnim kvalitetam, od katerih izstopa le oltar, pa zaradi svoje pestre zgodovinske pričevalnosti in svoje vloge v prostoru zaseda pomembno mesto v našem spomeniškem patrimoniju.

ROBERT PESKAR

Literatura

- PAVLE BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, Srednjeveški urbarji za Slovenijo IV, Ljubljana 1963.
- FERDO GESTRIN, Otok (Gutenwerth), *Zgodovinski časopis* 26, Ljubljana 1972.
- JANEZ HÖFLER, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem*. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij, Ljubljana 1987.
- JANEZ HÖFLER, *Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja*, Ljubljana 1982.
- IVAN KOMELJ, *Umetnostnozgodovinska topografija Dolenjske* (tipkopis).
- FRANC KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, III., Ljubljana 1911.
- MILKO KOS, *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)* I, Ljubljana 1975.
- PHIL MASON, *Draga, Varstvo spomenikov 37* – poročila, 1998.
- BOŽO OTOREPEC, *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine), 1270–1405*, Viri za zgodovino Slovencev 14, Ljubljana 1995.
- IVO PIRKOVIČ, *Neznana zgodovina slovenskih Orehnikov–Gracarjev, Dolenjski zbornik*, 1985.
- ROBERT PESKAR, *Gotsko stensko slikarstvo na Dolenjskem in v Beli krajini – nova odkritja, Varstvo spomenikov 37*, 1997.
- ROBERT PESKAR, *Cerkev sv. Jožefa na Vinjem vrhu pri Beli Cerkvi, Stavbna zgodovina in problem prvotne funkcije, Varstvo spomenikov 38*, 1999.
- VIDA STARE, *Draga pri Beli Cerkvi* (poročilo), *Varstvo spomenikov XXI*, 1977.
- MARIJAN ZADNIKAR, *Romanika v Sloveniji. Tipologija in morfologija sakralne arhitekture*, Ljubljana 1982.

Kretniška postavljalnica

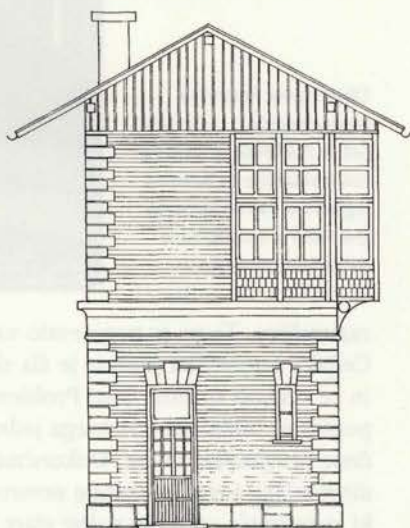
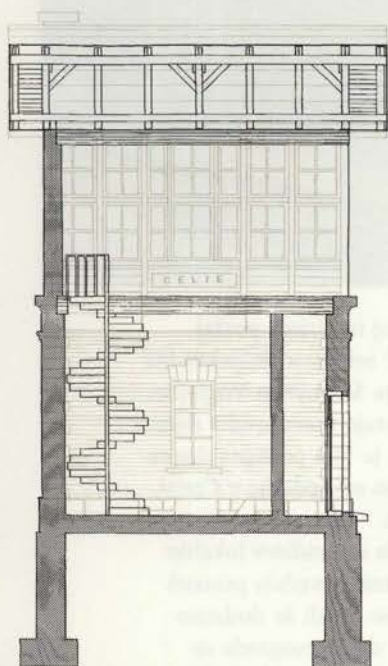
EŠD 3057

kraj	Celje
časovna opredelitev	1908–1910
čas obnove	1996
ogled	Postavljalnico si je mogoče ogledati kadarkoli.

V sklopu železniške postaje Celje, 100 m severno od glavnega postajnega poslopja, ob železniški progi stoji stara kretniška postavljalnica. To je stolpičast, zidan objekt z lesenim razglednim pomolom in ohranjenim kretničarskim mehanizmom, iz katerega so nekoč daljinsko upravljali s kretnicami in signali.

Zgradba je enonadstropna, visoka skoraj 10 m. Iz pritličja, kjer so žice in mehanizmi za vodenje jeklenih vrvi, vodijo v nadstropje polžaste litoželezne stopnice. Zgornji prostor ima velika kasetna okna na sever, vzhod in jug, ki so omogočala kretničarju dober pregled nad vso postajo. V tem prostoru so vzvodi, s katerimi so nekoč ročno upravljali s kretnicami in signali, tu so bile locirane tudi vse komunikacijske naprave (telegraf, kasneje telefon, elektromehanske varnostne naprave...).

Gradnja proge od Dunaja proti Trstu je bila za avstroogrsko državo eden najpomembnejših državnih projektov. Tako pove-

- ▲ Vhodna fasada in prerez kretniške postavljalnice ... »Iz pritličja, kjer so žice in mehanizmi za vodenje jeklenih vrvi, vodijo v nadstropje polžaste litoželezne stopnice. V tem prostoru so vzvodi, s katerimi so nekoč ročno upravljali s kretnicami in signali« ... (merilo: 4mm=1m)
- ◀ Ročice za premikanje kretnic ... »Ko je kretničar premaknil kretnico se je njegova aktivnost signalizirala v prometno pisarno« ...

zava južnih predelov Poljske, bogatih z rudninami in premogom, kot zveza z Jadranskim morjem se je zdela prioriteta naloga, ki so jo želeli realizirati čim prej. Zato ni čudno, da so »železno cesto« speljali prav čez naše kraje že zelo zgodaj. Prvi vlak je iz Gradca v Celje pripeljal leta 1846, proga pa je bila dograjena leta 1857. Slovencev ni nihče spraševal, kje in kako si želijo, da bi bila speljana. Morala je biti zgrajena po najkrajši in finančno najugodnejši varianti!

Da je promet kmalu narasel preko pričakovanih meja, je

Obnovljena kretniška postavljalnica ... »Uprava Južne železnice je uvidela novo situacijo in dovolila izgradnjo najmodernejše kretniške postavljalnice na svojem omrežju.« ...

razumljivo. To pa je pogojevalo tudi razvoj in širitev postaj. Celjska železniška postaja je šla skozi več rekonstrukcijskih faz in se večkrat spreminjala. Problem sotočja Savinje in Voglajne, poplav in bližnjega mestnega jedra je postajo utesnjeval v določene prostorske okvire. Dokončna rešitev je bila povojna dograditev velike tovarne postaje severovzhodno od sedanje v Čretu, ki je prevzela večji del nalog stare postaje.

Ena največjih sprememb v Celju je bila dograditev lokalne železnice do Velenja leta 1891, ki je občutno povečala promet na postaji. Vlaki s premogom iz Velenja so delali še dodatno gnečo na tirih. Progo so kmalu podaljšali do Dravograda in promet je stekel leta 1899. Končno je svoje prispevala še leta 1903 dograjena proga Grobelno - Rogatec, saj so nekateri potniški vlaki začeli svojo pot za to progo tudi v Celju. V desetletju se je promet v Celju izdatno povečal. Iz postaje, ki je bila prehodna in so se vlaki le ustavljali, da so sprejeli potnike in tovor, je Celje postalo pomembno prometno križišče s potrebo

po lastni ranžirni postaji.

Vse to je narekovalo popolnoma nov koncept postaje in nje-
no temeljito preureditev. Uprava Južne železnice je uvidela
novo situacijo in dovolila izgradnjo, za tiste čase seveda, naj-
modernejše kretniške postavljalnice na svojem omrežju.

Za vzor so si vzeli enak objekt, ki je že stal v Mürtzschlagu.
Zelo verjetno je Južna železnica nameravala imeti tovrstno po-
stavljalnico kot standardni objekt za uporabo na raznih postajah,
vendar ni znano, da bi še kje zgradili enakega. O sami gradnji

Signalni mehanizem ...
»S premikom določene
ročice je kretničar lahko
premaknil kretnico v levi
ali desni položaj ter odprl
ali zaprl signal« ...

postavljalnice, postojanke ali kretniškega stolpa št. 2, kot so jo
tudi imenovali, ni znanega skoraj nič. Gradbeno dovoljenje je
bilo izdano leta 1905, dograjena pa je bila verjetno med leti
1908–1910. Fotografija iz leta 1910 že potrjuje njeno prisotnost.

Vse do konca uporabe se izgled postavljalnice ni spreminjal.
S spremembami na postaji so se sicer spreminjali položaji
upravljalnih elementov, vse drugo pa je ostalo nespremenjeno
do konca njene uporabe.

Princip delovanja postavljalnice je bil karseda preprost, iz-
vedba pa po svoje komplicirana. Postavljalnica je bila s telefo-
nom povezana s prometno pisarno na glavni železniški postaji,
od koder so dobivali osnovne ukaze za premike kretnic in sig-
nalov. Te so premikali na zelo preprost način. Od vsakega sig-
nala in kretnice sta v postavljalnico vodili dve jekleni žici. Pre-
ko zapletenega sistema kolesc, vodil, kanalov in nosilcev so bile
kretnice mehansko povezane z vzvodjem postavljalne, torej ko-
mandne naprave v stolpu. S premikom določene ročice je kret-

ničar lahko premaknil kretnico v levi ali desni položaj ter odprl ali zaprl signal. Celotna naprava pa je bila izvedena tako prebrisanano, da je bila električno povezana s prometnim uradom na postaji. Ko je kretničar premaknil kretnico se je njegova aktivnost signalizirala v prometno pisarno, kjer so to aktivnost zabeležili, obenem pa zaradi varnosti blokirali vzvod v postavljalnici. Tako so preprečili, da bi se kretničar morda zmotil in ponovno premaknil isti vzvod. Vse skupaj je bilo narejeno tako, da je bilo mogoče uvozni ali izvozni signal odpreti le v prime-

Notranjost kretniške postavljalnice ... »Preko zapletenega sistema kolesc, vodil, kanalov in nosilcev so bile kretnice mehansko povezane z vzvodjem postavljalne, torej komandne naprave v stolpu« ...

ru, ko je bila vozna trasa varno postavljena in zavarovana (zaklenjena). Z vrsto elektromehanskih naprav je sistem varno deloval. Izdelalo jo je dunajsko podjetje Siemens & Halske.

Sistemi sedanjega upravljanja kretnic temeljijo na enakih osnovah kot nekoč. Zaradi razvoja elektrotehnike in železniške tehnike nasploh delujejo naprave za upravljanje kretnic in signalov zdaj s pomočjo elektrike. Ni več potrebna moč človeških mišic za premike tirnih naprav, saj kretnice premikamo z elektromotorji, signali pa nimajo več mehanskih delov in so postali v bistvu le nekoliko dodelani semaforji, kot jih poznamo na cestah.

Jasno je, da postavljalnica s svojim sistemom delovanja ni bila več kos sedanjim nalogam in razvoju tehnike. Presenetljivo pa je dejstvo, da je celotna naprava vzdržala v redni uporabi skoraj celo stoletje!

Verjetno ima glavno zaslugo za ohranitev postavljalnice znani celjski ljubitelj vlakov, gospod Jože Resnik, ki se je zanj prvi zavzel. Zato je leta 1996 Zavod za varstvo naravne in kul-

turne dediščine iz Celja dal soglasje za obnovo postavljalnice in izdelal konzervatorski program.

Dne 2. junija 1996 se je v Celju pripravljala velika proslava ob 150-letnici Slovenskih železnic. Delno devastirana in zanemarjena je tudi postavljalnica čakala to slavje. Nekako 10 dni pred proslavo pa je iz Ljubljane prišla gradbena ekipa in začela prenovo objekta. Popravili so streho, zamenjali strešno pločevino, prepleskali okna in vrata ter uredili fasado.

Urejena sta bila le zunanji izgled stavbe in streha, žal pa pri gradbenih delih niso upoštevali že izdelanega konzervatorskega programa. Vse to še čaka strokovnjake v prihodnjih letih¹. Nedokončana dela bodo pri nadaljnji obnovi v naslednjih delih dodelana, objekt pa bo kot kaže zaživel novo življenje.

Prevzelo naj bi ga novoustanovljeno celjsko društvo ljubiteljev železnic za svoj klubski prostor.

V letu 2000 so poleg zgradbe postavili vrsto starih železniških signalov v spomin na staro postajno signalizacijo.

MAG. TADEJ BRATE

1 Mlada arhitektka Marjana Slovnik je septembra 1997 pripravila seminarско nalogo o postavljalnici, raziskala njeno zgodovino in podala nekatere zanimive rešitve za preureditev notranjosti in novo uporabnost. Deli njenih raziskav in podatkov so z njenim dovoljenjem uporabljeni tudi kot vir pri tem zapisu, za kar se ji na tem mestu lepo zahvaljujem.

Grad Bogenšperk

€SD29

kraj
časovna opredelitev
čas obnove
odgovorni konservator

Dvor, Šmartno pri Litiji

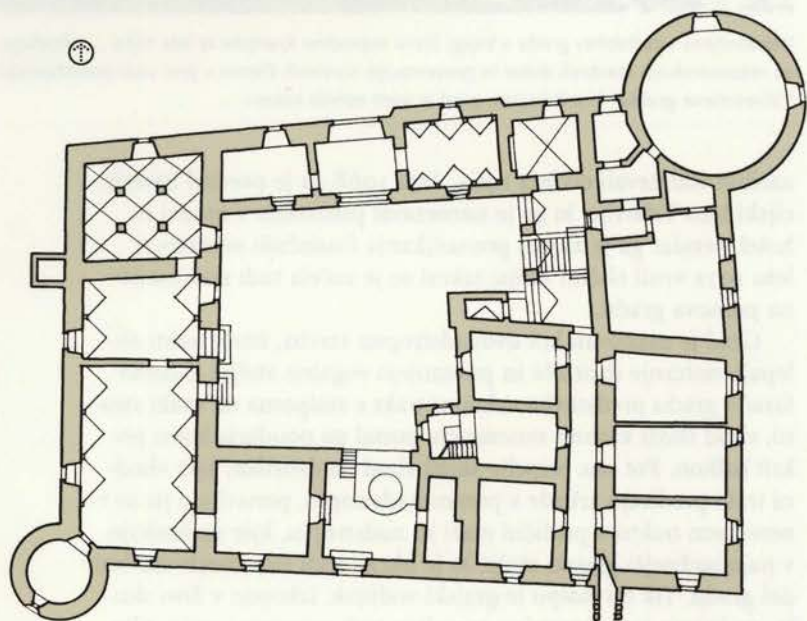
začetek 16. stoletja

1968–2000

do leta 1982: Milan Železnik in sodelavci Oton Jugovec, Stojan Ribnikar, Staša Blažič Gjura, Jožef Oman, Mojca Gabrič; od leta 1982: Modest Erbežnik in sodelavci Oton Jugovec, Staša Blažič Gjura, Darja Pergovnik.

ogled
01. 03.–31. 10. pon. zaprto, tor. – pet. 9h – 15h, sob., ned. 9h – 17h;
01. 11.–28. 02. sob., ned. 9h – 17h. Po predhodni najavi 01 898 76 64 ali
041 70 39 92 je ogled možen tudi izven odpiralnega časa vse dni v letu.
www.bogensperk.si., e: bogensperk@siol.net.

Grad Bogenšperk stoji na 412 metrov visokem grebenu Strmca nad Dvorom blizu Šmartnega pri Litiji. Grad je bil zgrajen po potresu leta 1511, ko je bilo na tedanjem Kranjskem poškodovanih in porušenih mnogo stavb, med njimi najverjetneje tudi bližnji grad Lichtenberg, takrat v lasti rodbine Wagen. Lichtenberg je bil v ruševinah že v Valvasorjevem času, temelji stolpa pa so še vidni v gozdu 200 metrov severno pod Bogenšperkom. Najstarejša doslej znana omemba Bogenšperka je iz leta 1533, ko se v neki listini v zvezi z desetninami na Kranjskem omenja Jurij Benčič, oskrbnik na Bogenšperku (Jorg Wentschitch, pfhleger zu Wagensperg). Grad je bil v lasti rodbine Wagen do leta 1627, ko je zadnji lastnik Jurij Wagen prebival v avguštinskem samostanu v Ljubljani in nameraval vso svojo posest predati samostanu. Izkazalo pa se je, da je bil Jurij močno zadolžen pri ljubljanskem lekarnarju in županu Horaciju Carminelliju in je tako posest prešla v njegovo last. Od leta 1634 do 1672 je bil v lasti rodbine Kajzel (Kheysel), ko

▲ Tloris gradu (merilo: 1mm=1m)

◀ Lesen kasetiran strop ... »Osnovno izhodišče je bilo, z vsemi posegi zagotoviti stanje in izgled gradu, kot ga je imel v Valvasorjevem času« ...

je Franc Albreht Kajzel prodal posestvo Janezu Vajkardu Valvasorju. Valvasor je po dvajsetih letih, leta 1692, grad zaradi dolgov prodal Janezu Andreju Gandinu. Kasneje je zamenjal še nekaj lastnikov, zadnji so bili do leta 1943 Windischgrätzi. Po drugi vojni je grad ostal brez gospodarja, notranjost je bila razdejana, uničena so bila vrata in okna, pohištvo pa odpeljano (del pohištva so odpeljali že Windischgrätzi). Takratni Zavod za spomeniško varstvo Slovenije si je prizadeval za obnovo in deloma je bil grad že urejen, vanj so se vselili jezuiti, ki so ga

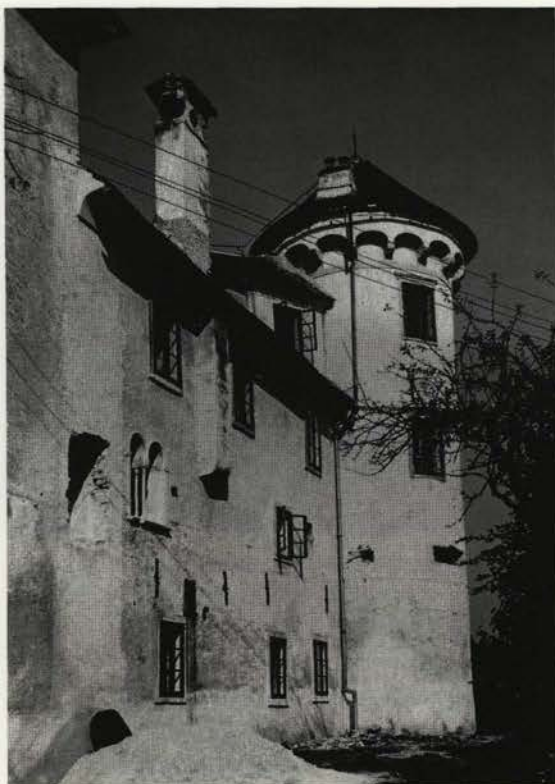
Valvasorjeva upodobitev gradu v knjigi Slava vojvodine Kranjske iz leta 1689 ... »Podlago za rekonstrukcijo stavbnih delov in prezentacijo stavbnih členov v prvi vrsti predstavljajo Valvasorjeve grafike, ki prikazujejo grad iz vseh zornih kotov« ...

zasilno vzdrževali do leta 1964. Leta 1968 ga je prevzel Investicijski biro Trbovlje, ki ga je nameraval preurediti v muzej in hotel, vendar ga je zaradi pomanjkanja finančnih sredstev v letu 1972 vrnil občini Litija; takrat se je začela tudi sistematična prenova gradu.

Grad je zasnovan kot dvonadstropna stavba, štirje trakti oklepajo notranje dvorišče in povezujejo vogalne stolpe. Glavno fasado gradu predstavlja zahodni trakt s stolpoma na vsaki strani, vhod skozi kamnit renesančni portal pa poudarja lesen pokrit balkon. Pot nas pripelje skozi vhod na dvorišče, kjer vhodni trakt predirajo arkade v prvem nadstropju, ponavljajo pa se v severnem traktu v pritlični etaži in nadstropju, kjer se iztekajo v najboljše grajski stolp, ki je hkrati tudi najstarejši stavbni del gradu. Tik ob stolpu je grajski vodnjak, izkopan v živo skalo, na katero je neposredno temeljen tudi omenjeni stolp. Skozi prevotleni del trakta, mimo vodnjaka, vodi izhod v park na vzhodni strani gradu. Severovzhodni stolp gradu je sprva stal samostojno, tu se prepletajo poznogotske in renesančne stilne prvine, ki se odražajo v poznogotsko občutenem vogalnem po-

molu na polkrožnih, kamnitih konzolah, gotskem oknu ob pomolu, ki se zgoraj zaključuje v krogovičje, in renesančno oblikovanih oknih v nadstropjih. Kamniti renesančni vhodni portal so pripeljali od drugod in ga vzdali leta 1976.

Stolp je z visokim okroglim, jugovzhodnim stolpom sprva verjetno povezovalo obzidje z lesenim obrambnim hodnikom, ki je ščitilo dostop do vodnjaka. Stolp je tudi kasneje funkcioniral kot osnovna bivalna enota gradu, kar se na grafičnih listih lepo vidi po dimnikih in izstopajočih straniščih na konzolah

Južna fasada in JV stolp pred obnovo ... »stolp z renesančno oblikovanim konzolnim vencem pomeni dovolj kvalitetno stavbno enoto, ki se harmonično vključuje v celotno grajsko stavbo« ...

tako imenovanih »ajžljih«. Visoki jugovzhodni stolp je služil za opazovanje in obrambo, po ozkih, asimetrično razporejenih linah pa lahko sklepamo, da so do vrha vodile polžaste stopnice. Stolp je obvladoval predvsem vzhodno in južno stran, tudi najmlajši vzhodni trakt s stolpno uro v Valvasorjevem času še ni bil organsko povezan z njim. Grad se je širil proti zahodu, skoraj sočasno pa so bili zgrajeni zahodna stolpa in južni trakt do jugovzhodnega stolpa. Oba zahodna stolpa sta oblikovana v renesančnem slogu, posebno okrogli s kamnitim konzolnim vencem s strelnimi linami. Tudi desni stolp je imel pod strešnim vencem strelne line, ki pa so bile zazidane že med leti 1679 in 1689. Na fasadi izstopa še tristranska niša na konzolah v prvem nadstropju, ki je apsidalni zaključek nekdanje grajske kapele. Omenjena niša in leseni balkon nad vhodom sta bila rekonstruirana med prenovo, enako tudi vrsta strelnih lin na okroglem stolpu, ki so bile odkrite s sondiranjem. Visoki jugovzhodni stolp je današnjo obliko najverjetneje dobil po letu

1759, ko je po udaru strele izbruhnil požar, kamniti konzolni venec je oblikovan po vzoru zahodnega stolpa. Dvoriščne arкаде, nekdanje stopnišče, ki je vodilo v prvo nadstropje, in večina kamnitih okenskih okvirov pa so nastali v obdobju baroka.

Načrtovanje obnove ob stanju gradu leta 1972

Leta 1960 je d.i.a. Milica Detoni Kurent izdelala prve grafične posnetke gradu, ki obsegajo tlorise in fasade in so kasneje služili kot osnova za izdelavo posameznih programov in študij.

Današnja podoba gradu ... »prof. Milan Železnik je kot konservator z dolgoletno prakso pri obnovi stavbne dediščine imel jasno vizijo poteka potrebnih posegov, ki naj bi v končni fazi omogočili prezentacijo celotne grajske stavbe« ...

Stanje gradu leta 1972 je zahtevalo osnovne sanacijske posege, nujne za statično sanacijo delov grajskega poslopja, kot so ureditev drenaže, utrditev temeljev in ureditev kanalizacije, hkrati pa je bilo treba začeti z obnovo streh in fasad na zunanjščini in dvorišču. Osnovno izhodišče je bilo, z vsemi posegi zagotoviti stanje in izgled gradu, kot ga je imel v Valvasorjevem času. Podlago za rekonstrukcijo stavbnih delov in prezentacijo stavbnih členov v prvi vrsti predstavljajo Valvasorjeve grafike, ki prikazujejo grad iz vseh zornih kotov. Na zahodni strani tako ni bilo težko rekonstruirati tristrani konzolni pomol (apsido nekdanje kapele) in leseni pokriti balkon nad vhodom. Tudi stolpič z uro na sredini vzhodnega trakta je bil rekonstruiran na podlagi grafične predloge ter s pomočjo meritev in sondiran na podstrešju.

Sprva je bila načrtovana tudi nadzidava jugovzhodnega okroglega stolpa na prvotno višino, vendar je kasneje prišlo do odločitve, da stolp ostane nespremenjen iz več razlogov: finančnega, funkcionalnega (program postavitve geodetske zbirke) in oblikovnega – stolp z renesančno oblikovanim konzolnim vencom pomeni dovolj kvalitetno stavbno enoto, ki se harmonično vključuje v celotno grajsko stavbo. Vsekakor je nadzidavo možno ob odločitvi stroke kadarkoli v prihodnosti uresničiti.

Poleg usmeritev in načrtovanja na podlagi grafičnih prikazov in obstoječih, z ometi zakritih stavbnih elementov, je prihajalo do odkritij z načrtnim sondiranjem, nekateri stavbni členi pa so bili odkriti tudi neposredno ob gradbenih delih. Tako je bilo odkritih več strelnih lin na obeh zahodnih stolpih, ki so bile dokumentirane in prezentirane ob obnovi. Nekatere najdbe so narekovala sprotne prilagoditve načrtovanih posegov, to se je zgodilo ob najdbi nekdanje prvotne lokacije vhoda v severovzhodni stolp. Na posnetku dvoriščne fasade iz leta 1960 je v

Pogled na obnovljeno notranje dvorišče ... »pri sondiranju zidu z notranje strani pa se je izkazalo, da je bil tu nekdanji vhod. Vzidan je bil sedanj polkrožni portal« ...

pritičju na fasadi okno (tako je bilo stanje tudi leta 1976), pri sondiranju zidu z notranje strani pa se je izkazalo, da je bil tu nekdanji vhod. Vzidan je bil sedanj polkrožni portal, izdelane so bile lesene stopnice v notranjosti, hkrati pa je prišlo do odločitve, da se odstrani stopnišče, ki je z dvorišča vodilo v arkadni hodnik prvega nadstropja (ki bi sicer ob današnji funkciji tega dela gradu – poroke – lahko razbremenilo ozko, leseno stopnišče do vhoda v poročno dvorano). Odstranitev omenjenega stopnišča pa je omogočila tudi odkritje gotskega okenca s trilistnim zaključkom na zahodni dvoriščni fasadi stolpa. Smotrna je bila tudi odločitev aktivirati sekundarno kapelo v pritičju vhodnega trakta, zato smo odprli dvojje oken na zahodni strani, saj je imela kapela samo dvoriščno okno.

Obnovitvena dela pa niso potekala samo na grajski stavbi, temveč tudi na neposredni okolici gradu. Na grafičnih predlogah sicer lahko zasledimo vrsto gospodarskih objektov na zahodni in južni strani gradu, ter zidov in ograj ob grajskem po-

slopu, zato je bil teren pred zahodnim delom gradu leta 1980 tudi arheološko raziskan, najdbe pa so bile skope: ostanki zidu ob grajskem vhodu in nekaj keramike iz mlajših zgodovinskih obdobj. Izdelani so bili načrti za zasaditev z oblikovanjem formalnega vrta na južni strani, ki jo je opravilo podjetje Arboretum Volčji potok. Urejen je bil glavni dostop do vhoda v grad in druge poti v neposredni okolici gradu in del parka, ki na vzhodni strani prehaja v grajski drevored.

Pogled od znotraj ...
Severovzhodni stolp –
odpiranje trilistno
zaključenega gotskega
okenca ...

Kronologija obnove spomenika

Z obnovo je leta 1968 parcialno začel takratni upravljavalec gradu, Investicijski biro Trbovlje, ki je tudi izdelal idejni projekt za prenovo glede na novo funkcijo gradu kot poslovnega hotela. Zaradi pomanjkanja sredstev je biro vrnil grad občini Litija. Leta 1972 je bil ustanovljen Odbor za prenovo gradu. Takrat jo je vodil prof. Milan Železnik, konservator Ljubljanskega zavoda za spomeniško varstvo, ki je tudi načrtoval koncept in program prenove. Kot konservator z dolgoletno prakso pri obnovi stavbne dediščine, je imel jasno vizijo poteka potrebnih posegov, ki naj bi v končni fazi omogočili prezentacijo vseh pomembnih stavbnih sestavin in sanacijo celotne grajske stavbe v obliki, kot jo je grad imel v Valvasorjevem času. Dela je tudi aktivno nadziral in sodeloval v Odboru za prenovo gradu. Temeljni koncept obnove je predvideval spomeniško prezentacijo stavbne lupine, delno historično rekonstrukcijo posameznih odstranjenih stavbnih elementov (kot tudi odstranitev neustreznih), historično rekonstrukcijo opreme, zato da bi prosto-

re funkcionalno izrabili in v njih predstavili delovanje Janeza Vajkarda Valvasorja in njegovo zapuščino. Koncept je predvideval prikaz Valvasorjevega dela z ohranjenimi predmeti v originalu ali v kopijah, pa tudi gradivo, s katerim se je Valvasor največ ukvarjal. Izdelana sta bila program in vsebina po prostorih gradu, od kleti do podstrešja, opremo naj bi prispevali ustrezni muzeji in tudi postavili zbirke. Osnovo predstavljata Valvasorjeva delovna soba in z njo povezana tiskarna, kjer so se prva prenovitvena dela leta 1972 tudi začela. V istem letu so obnovili

Obnovljeno gotsko okno ... »Odstranitev stopnišča pa je omogočila tudi odkritje gotskega okenca s trilistnim zaključkom na zahodni dvoriščni fasadi stolpa« ...

električno napeljavo, opravili zidarska dela in beljenje drugega nadstropja ter uredili muzej druge svetovne vojne. V letu 1973 so končali zemeljska dela in okrepili temelje ter obnovili prvo nadstropje gradu. Leta 1973 so začeli urejati gostinski lokal v pritličju in kanalizacijo, sledila je napeljava vodovoda, dokončna ureditev prostorov v prvem nadstropju in ureditev okolice gradu. V naslednjih letih je prenova potekala počasneje, intenzivneje se je delo nadaljevalo po letu 1976, takrat so potekale raziskave v zahodnem okroglem stolpu, kjer so bile pod ometom odkrite strelne line iz 16. stoletja, ki so prezentirane. Pri delih v okroglem stolpu je bila dokumentirana zidava, način gradnje, mere stare opeke, prvotni estrih v strelni niši, okvirji iz peščenca in obdelava sten v 17. stoletju. V zahodnem traktu sta bila v prvem nadstropju odkrita še en vhod v Valvasorjevo sobo in podporni tram iz 17. stoletja, v prostoru v prvem nadstropju severovzhodnega trakta pa je bilo po odstranitvi zunanjega stopnišča odkrito poznogotsko, šilasto zaključeno okence. Obnovljeni sta bili zahodna in južna fasada gradu po tehnologiji z

deset let starim gašenim apnom v eni plasti. Rekonstruiran je bil tristrano zaključeni pomol na zahodni fasadi (apsidalni zaključek nekdanje grajske kapele). Kot smo že omenili, je bilo odstranjeno stopnišče na dvorišču, edini dostop v arkadni del severnega trakta, hkrati pa je bil odkrita lokacija nekdanjega vhoda v pritličju severovzhodnega stolpa in vgrajen kamnit polkrožni portal. V letu 1978 so napeljali centralno kurjava in odprli gostinske prostore v pritličju. V letu 1980 so obnovili viteško dvorano v zahodnem okroglem stolpu, predprostor in pravo-

Obnovljen arkadni hodnik v južnem traktu ... »Najobsežnejši gradbeni poseg je bil izvršen v začetku osemdesetih let, in sicer obnova južnega trakta v podstrešnem delu in drugem nadstropju. Projekt je izdelal d.i.a. Oton Jugovec« ...

kotno dvorano, Valvasorjevo delovno sobo in sosednji prostor. Kupljena je bila oprema za recepcijo v pritličju in viteško dvorano s predprostori, Tehniški muzej Slovenije pa je postavil zbirko tiskarstva in opremo za predprostor poročne dvorane. Poleti so potekala pred zahodno fasado gradu izkopavanja, študentje Filozofske fakultete pa so opravili tudi nekatera raziskovalna dela v notranjosti. V naslednjih letih so bile obnovljene fasade na dvorišču ter kritina severnega in zahodnega trakta. Najobsežnejši gradbeni poseg je bil izvršen v začetku osemdesetih let, in sicer obnova južnega trakta v podstrešnem delu in drugem nadstropju. Projekt, ki ga je izdelal d.i.a. Oton Jugovec, je predvideval združitev dvorane v drugem nadstropju in podstrešnega dela v enoten prostor. Po odstranitvi stropa dvorane je bila strešna konstrukcija izvedena na nov način, z napetimi jeklenimi vezmi, ki povezujejo sleme strehe s horizontalnima poveznikoma. V tej dvorani z visečim hodnikom, ki se izteka v okrogli jugovzhodni stolp, je urejena geodetska zbirka. Nasled-

nji večji poseg je bila rekonstrukcija stolpa z uro po načrtu Ljubljanskega regionalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine. Hkrati so zamenjali konstrukcijo ostrejša vzhodnega trakta, po starem načinu so tramovi povezani z mozniki, skozi steklo si je osvetljeno notranjost možno ogledati. Do leta 2000 smo obnovili še kletne prostore severnega trakta z grobnico, viteško dvorano v okroglem stolpu s predprostorom in kapelo pri vhodu v grad (restavrirano oltarno sliko je prispeval Verski muzej iz Stične). Grajski vodnjak, ki ga je dal že Valvasor poglobiti z osmih na deset sežnjev (seženj meri 1,896 metra), smo temeljito očistili, namestili vodno črpalko in osvetlili, tako da je dostopen obiskovalcem. Notranja oprema je bila postopoma dopolnjena z nakupom stilnega pohištva, restavrirani so bili že postavljeni eksponati (omare, skrinje, mize, lestenci, oklepi in orožje). Nekaj pohištva je posodil Mestni muzej Ljubljana, po načrtih d.i.a. Staše Blažič Gjura pa sta bili za knjižnico (poročno dvorano) izdelana zrcalo in orgelska omara, orgle so delo Mariborske orglarske delavnice. Kot je bilo že prvotno načrtovano, bodo vsi kletni prostori v severnem traktu in obeh stolpih namenjeni gostinstvu z ohranjanjem in vključevanjem vseh pristnih stavbnih elementov, sedanji gostinski prostori v vzhodnem in južnem delu gradu pa bodo preurejeni v informativni in promocijski del. V kleti severnega trakta so bila opravljena osnovna sanacijska dela, v izdelavi sta idejni projekt in statična presoja kletnih prostorov v severovzhodnem traktu, ki bodo funkcionalno povezani s pritličnimi.

Leta 1998 je bil ustanovljen Javni zavod Bogenšperk, ki objekt upravlja in koordinira vse dejavnosti na gradu.

Grad danes ponuja vse načrtovane muzejske zbirke, ob prikazu življenja in dela Janeza Vajkarda Valvasorja, njegove delovne sobe in z njo povezane rekonstruirane bakrotiskarne pa se v gradu odvija tudi galerijska dejavnost; knjižnica je namenjena tudi poročnim obredom in drugim kulturnim prireditvam, dvorišče pa tudi koncertom.

MODEST ERBEŽNIK

Literatura

- IVAN JAKLIČ, *Vsi slovenski gradovi*, Leksikon slovenske grajske zapuščine, Ljubljana 1997.
- BOŽO OTOREPEC, *Iz zgodovine gradu Bogenšperk*, Litija 1974.
- BOŽO OTOREPEC, BRANKO REISP, *Bogenšperk* (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije), Vodnik 70, Ljubljana 1976.
- BRANKO REISP, *Gradovi dežele Kranjske*, Ljubljana 1998.
- MAJDA SMOLE, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, Ljubljana 1982.
- IVAN STOPAR, *Gradovi na Slovenskem*, Ljubljana 1986.

Cerkev sv. Neže

EŠD 1628

kraj	Golčaj
časovna opredelitev	druga polovica 12. stoletja do konca 19. stoletja
čas obnove	1993–2000
odgovorni konservator	Damjana Pečnik in sodelavci Nika Leben, Milan Sagadin, Tone Marolt, Momo Vuković, Mitja Pirnat, Aleksander Neševič, Paola Korošec, Aleš Sotlar, Drago Bac
ogled	Cerkev je zaprta, ključke ima župnik Jože Vrtovšek, Blagovica 9, Blagovica.

Cerkev sv. Neže stoji na vrhu prisojnega golčajskega pobočja na nadmorski višini: 677 m. Do leta 1941 je bila zraven cerkve še mežnarija, ki je bila požgana. Ohranile so se samo ruševine. V pisnih virih se cerkev prvič omenja v popisu cerkva iz leta 1526. Cerkev je bila med najbogatejšimi v Črnem grabnu. Za vojno s Turki je morala dati šest renskih goldinarjev, kelih in dve srebrni čaši. Po ustnem izročilu naj bi pripadala graščini na Limbarski gori, ko je ta propadla, so si jo prilastili beneški gospodje.

Golčajsko cerkev omenja v svoji vizitaciji v letih 1631–1632 ljubljanski škof Rinaldo Scarlichi. Omenjeni so trije oltarji, glavni je bil posvečen devici in mučenki sv. Neži, desni stranski oltar je bil posvečen sv. Erazmu, levi pa sv. Marjeti. Enake podatke zasledimo tudi v vizitaciji iz leta 1654. Vizitacija iz leta 1668 omenja majhen, razpokan oltarni prostor, ki bi ga bilo treba zamenjati z novim in večjim.

Kot podružnico cerkve v Krašnji omenja cerkev sv. Neže na Golčaju tudi Janez Vajkard Valvasor v svoji knjigi *Slava Vojvodine Kranjske* (1689).

V času jožefinskih reform so cerkev 14. februarja 1784 zaprli. O tem, kdaj so cerkev ponovno odprli, ni podatkov.

Konec 19. stoletja so dozidali lopo in podaljšali ladjo za dolžino pevskega kora. Zapis v župnijski kroniki, da je bil v cerkvi prvotno lesen kasetiran poslikan strop, ki so ga leta 1870 zaradi dotrajanosti zamenjali nekoliko zavaja, saj prvotnega stropa fizično niso odstranili, temveč so ga samo prekrili z novim ometanim stropom z dekorativno poslikavo.

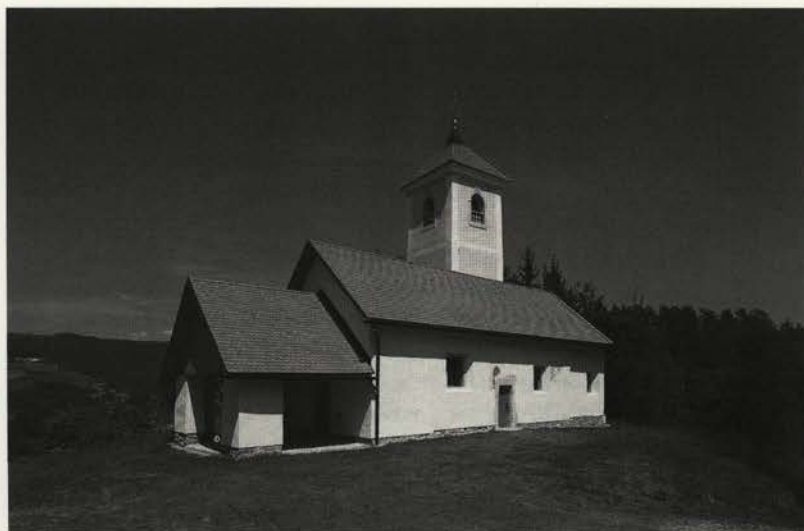
Po Schumijevem poročilu (1882/83) naj bi cerkev dvakrat povečali. Cerkev je bila med drugo svetovno vojno poškodovana in v njej enajst let niso maševali (od leta 1941 do 1952).

Ob dokumentiranju stanja na terenu leta 1961 lahko v zapiskih tedanjega Republiškega zavoda za spomeniško varstvo preberemo, da je cerkev na Golčaju v derutnem stanju in je zaradi vrtega vhoda mogoč prost vstop v notranjščino cerkve, kjer se nahajajo kakovostne plastike.

Cerkveno notranjščino je pred odstranitvijo kipov leta 1967 fotografsko dokumentiral Peter Fister, konservator Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju. Na fototečnem kartonu omenja tudi starejši kasetirani strop, viden pod udrtim novejšim, ometanim stropom.

◀ Lesen poslikan strop iz okoli leta 1680 ... »cerkev sv. Neže na Golčaju omenja tudi Janez Vajkard Valvasor v svoji knjigi *Slava vojvodine Kranjske*« ...

Celovita obnova cerkve sv. Neže se je začela leta 1993, ko je bil na pobudo župnika Jožeta Vrtovška obnovljen zvonik. Gradbena dela so obsegala obnovo kritine ter zamenjavo dotrajanih ometov. Ob sondiranju starih ometov niso odkrili sledov arhitekturnih poslikav. Zvonik ima nove apnene omete in je beljen v toplem, okrašem tonu z belimi členitvami po skici arhitekta zavoda Bojana Schlegla. Strešna konstrukcija na cerkvi je bila poškodovana tako da je na nekaj mestih zamakalo; sledila je zamenjava dotrajane strešne konstrukcije in strešne kritine.

Cerkve sv. Neže po obnovi ... »Cerkve je dobila današnjo zunanjo podobo okoli leta 1870, ko so ladjo podaljšali za dolžino pevskega kora in ji dozidali odprto vhodno lopo« ...

Hkrati je bilo treba rešiti tudi problem lesenega stropa v ladji, ometanega na trstiko z dekorativno poslikavo iz 19. stoletja. Strop je bil na nekaj mestih udrt in na sploh v zelo slabem stanju. Pod mlajšim stropom je bil delno viden lesen poslikan, kasetiran strop. Mlajši ometani strop so dokumentirali in odstranili. Starejši strop so dokumentirali in v celoti sneli. Na stropnem tramu v ladji so odkrili fragmentarne ostanke še starejšega lesenega poslikanega stropa. Snete kasete so začasno shranili na podstrehi župnišča v Blagovici. Nekaj kosov ometa z modro dekorativno poslikavo so shranili za dokumentacijo. V cerkveni ladji je bil narejen nov lesen nosilni strop, kot podloga za pritrditev restavriranega stropa.

Obnova se je nadaljevala leta 1995 z obnovo fasade cerkve. Ob sondiranju ometov je bilo na južni steni ladje tik ob renesančnem portalu odkrito romansko okence polkrožne oblike, ki dokazuje, da je bila cerkvena ladja sezidana že v 12. ali 13. stoletju. Plastovita zidava iz kamnitih klesancev, značilna za romaniko, pri cerkvi sv. Neže ni bila izrazita, zato so bili zidovi pokriti z novimi apnenimi ometi. Nekoliko bolj izrazita plastovita zidava je vidna le na severni strani, kjer novi ometi ne segajo čisto do tal. Ob sondiranju je bilo ugotovljeno, da so bila obstoječa okna prvotno nekoliko ožja in nižje pri tleh. Na ladji

in prezbitერიju ni bilo sledov arhitekturnih poslikav. Fragment freske ob južnem vходу je del večje kompozicije s podobo zaščitnika romarjev, sv. Krištofa. Avtor freske je anonimni slikar, datiramo jo lahko v pozno 15. stoletje ali v zgodnje 16. stoletje. Zaradi dotrajanosti so zamenjali tudi stavbno pohišstvo, razen vrat na zahodni fasadi. Novo stavbno pohišstvo je bilo narejeno po vzoru starega. Tla v lopi so bila tlakovana s kamnitimi prodniki – mačjimi glavami.

Dela so se nadaljevala v notranjščini. Pred zamenjavo tlaka v cerkvi sv. Neže je bila narejena arheološka raziskava. Pri sanacijah srednjeveških cerkva je to že uveljavljena praksa in kot običajno, tudi tokrat z razlogom. Znotraj sedanjega prezbitერიja so bili odkriti temelji starejšega, romanskega kvadratnega prezbitერიja – kar je bilo kljub pričakovanjem vendarle presenečenje. Romanske cerkve na Gorenjskem imajo praviloma polkrožne apside, kvadratni prezbitერიji pa se pod vplivom severne in srednje Evrope pri nas pojavljajo na Štajerskem in Koroškem. Na Gorenjskem jih lahko naštejemo na prste ene roke (Šmarjetna gora nad Kranjem, sv. Primož nad Kamnikom, Špitalič v Tuhinjski dolini, spodnja kapela na Malem gradu v Kamniku). Datiramo jih v drugo polovico 12. stoletja in v prvo polovico 13. stoletja. Zanimivo je, da je večina kvadratnih prezbitერიjev na Gorenjskem koncentrirana v okolici Kamnika. Že dr. Emiljan Cevc je v zvezi s pojavom tega arhitekturnega tipa na sv. Primožu nad Kamnikom domneval, da ga morda lahko povezujemo z vplivom grofov Andeških, ki so bili takrat deželni gospodje Kranjske in so imeli sedež v Kamniku. Arheološke raziskave v cerkvi sv. Neže na Golčaju so odkrile tudi temelje njene prvotne zahodne stene in s tem velikost njene romanske predhodnice. Intezivna plast oglja ob severni steni odpira še zanimivejše vprašanje morebitne prvotne lesene kapele ali cerkve na tem mestu. Arheološko najdeni ostanki romanske predhodnice so nakazani s kamnitimi vložki v novem opečnatem tlaku. Načrt prezentacije je narisal arhitekt zavoda Aleš Hafner. Stene v notranjščini cerkve in prezbitერიja so bile, prav tako kot zunaj, ometane z novimi ometi in beljene z apnom. Sledov poslikave ni bilo.

Po končanih gradbeno obnovitvenih delih je minilo kar nekaj let, preden so se stekla finančna sredstva za restavriranje cerkvene opreme in lesenega poslikanega kasetiranega stropa. Restavriranje lesenega kasetiranega poslikanega stropa, ki ga dr. Nataša Golob datira v čas okrog leta 1680, se je začelo v letu 1999. Snete kasete so bile v zelo slabem stanju. Od skupno 78 kaset jih je bilo v celoti uničenih 13. Okrasne letve in sredinski cofki so bili odstranjeni že leta 1870, ko so strop ometali. Na dozidanem delu ladje, nad pevskim korom, so kasete mlajše. Novejše so nekoliko večje, od starejših pa se razlikujejo tudi v načinu poslikave in po barvi. Vse deske smo utrdili, dodali manjkajoče lesene dele in kasete grundirali. Trinajst kaset je v celoti novih. Ker je bilo več kot sedemdeset odstotkov poslikave uničene, ohranjena poslikava pa zelo slabo fiksirana, se je komisija odločila, da se kasete v največji možni meri rekonstrui-

rajo. Na podlagi ohranjene poslikave je bilo možno narediti rekonstrukcijo barvnih nanosov in risbe. V obodnem polju so na beli podlagi v vogalih naslikani stilizirani cvetovi tulipana, med njimi so fruktoni, ki so sestavljeni iz granatnih jabolk, grozdja, smokey, jabolk, hrušk, repe, buč, korenja in drugih fantazijskih cvetov in plodov. Poslikava se kljub navidezni vizualni podobnosti razlikuje od kasete do kasete. Notranja kasete ima modro podlago in je na vogalih okrašena z belimi zvezdicami. Na sredini so vidne luknjice, v katerih so bili pritrjeni

Arheološke raziskave v notranjosti cerkve ... »Konservatorske in restavratorske raziskave so prinesle tudi nekaj spoznanj o razvojnih fazah objekta. Tako lahko z gotovostjo rečemo, da je prvotna enoladijska cerkev s kvadratnim prezbiterijem nastala v drugi polovici 12. ali na začetku 13. stoletja« ...

okrasni cofki. Nove kasete so barvno in tonsko prilagojene celoti. Rekonstrukcija je izvedena z lazurnimi nanosi in šrafiranjem. Letve in cofki so narejeni po analogiji sorodnih oz. sočasnih stropov. Celoten strop je utrjen in zaščiten. Restavrirane kasete so pritrjene na slepi strop.

V cerkvi sv. Neže na Golčaju so trije oltarji in prižnica. Glavni oltar je signirano in datirano delo podobarja in zlatarja Franca Laha iz Mengša z letnico 1858. Oba stranska oltarja sta delo kranjskega baročnega kiparja Valentina Vrbnika (ok. 1714–1799) oz. njegove delavnice. Stranski oltar je na predeli datiran z letnico 1777. Prižnica je samo delno ohranjena in bi jo lahko tudi pripisali delavnici Valentina Vrbnika. V poljih so bile nekoč slike na lesu s podobami štirih evangelistov z atributi, ki pa so bile ukradene. Oltarna arhitektura, kipi, prižnica in korna ograja so bili restavrirani v letu 2000. Vsa cerkvena oprema je bila zaplinjena z argonom. Stranska oltarja in prižnico, ki so bili preslikani smo očistili in odstranili preslikave. Utrdili smo les, mizarsko in rezbarsko popravili poškodovane dele oltarne arhitekture ter uredili in retuširali izvirno poslikavo v tehniki marmorina. Pozlačeni in posrebreni dekorativni elementi so bili v zelo slabem stanju, zato smo se odločili za novo pozlato in posrebitev. Glavni oltar ni bil preslikan, zato so se restavratorska dela omejila na čiščenje, mizarsko popravilo in osvežitev poslikave in pozlate. Korna ograja je marmorirana in razčlenje-

na s štirimi preprostimi lesenimi kasetami. Poslikava je bila delno retuširana in osvežena.

Z restavriranjem cerkvene opreme se je končala večletna obnova cerkve sv. Neže na Golčaju. Konservatorske in restavratorske raziskave so prinesle tudi nekaj spoznanj o razvojnih fazah objekta. Tako lahko z gotovostjo rečemo, da je prvotna enoladijska cerkev s kvadratnim prezbiterijem nastala v drugi polovici 12. ali na začetku 13. stoletja. Odprto ostaja vprašanje starejše lesene kapele. V obdobju renesanse je cerkev dobila

Pogled v obnovljeno notranjščino cerkve ... »Restavriranje lesenega kasetiranega poslikanega stropa, ki ga dr. Nataša Golob datira v čas okrog leta 1680, se je začelo v letu 1999« ...

poligonalno zaključen prezbiterij z banjastim obokom s sosvodnicami. Sočasno je bil na severni strani, na stiku med ladjo in prezbiterijem, dozidan tudi zvonik, katerega pritličje služi kot zakristija. V tem času so bile narejene tudi nekatere preizdave v ladji; na južni fasadi je bil odprt nov renesančni portal, vhod na zahodni fasadi je bil preoblikovan, odprta so bila nova okna, ladja je dobila nov, lesen, kasetiran poslikan strop. Cerkev je dobila današnjo zunanjo podobo okoli leta 1870, ko so ladjo podaljšali za dolžino pevskega kora in ji dozidali odprto vhodno lopo. Line zvonika so bile preoblikovane leta 1894, ko so kupili dva nova zvonova. Najstarejši zvon na Golčaju ima letnico 1423.

DAMJANA PEČNIK

Literatura

Kronika župnije Blagovica, I., II., III.

BLAŽ RESMAN, *Acta historiae artis Slovenica*, Ljubljana 1996.

MILAN SAGADIN, Poročilo o arheološkem izkopavanju, 1995.

FRANZ SCHUMI, *Die Fialkirche St. Agnes auf dem Berg Golčaj*, Archiv für Heimatkunde, I, Band, Laibach 1882/83.

STANE STRAŽAR, *Črni graben*, Lukovica 1985.

MARJAN ZADNIKAR, Golčaj, dokumentacija Uprave R Slovenije za kulturno dediščino, Zapiski XLVIII, 1961.

Gorenji Mokronog – arheološko najdišče

EŠD 9147

kraj	Gorenji Mokronog
časovna opredelitev	od 6./7. stoletja dalje
čas obnove	1999
odgovorni konservator	Uroš Bavec in sodelavca dr. Andrej Pleterski, Tomaž Golob
ogled	Dostop je iz vasi Trebelno ali iz Mokronoga, možna je tudi nekoliko daljša pot iz Šmarjeških toplic preko Male in Velike Strmice.

Malo je krajev v Sloveniji, ki bi bili še vedno tako živo usidrani v ljudskem izročilu, kot je to primer v Gorenjem Mokronogu. Tako bi bil namesto izraza arheološko najdišče za opredelitev tega območja bolj primeren izraz mitska krajina, saj se tu arheološka najdišča, sakralni spomeniki, pisni viri in ustno izročilo povezujejo v nedeljiv sklop, ki daje temu odmaknjene- mu območju osrednje Dolenjske pridih »starožitnosti«.¹ V njem lahko razločimo tri dele, vredne naše pozornosti. »Vrajk« s poznoantičnim grobiščem, območje nekdanjega gradu Gorenji Mokronog kot naselbinski del ter edini še danes vidni – sakralni del, s kostnico in cerkvijo sv. Petra.

»Vrajk« ali »Vrajski breg« je narečna izpeljava mestnika imena »v raju«. Stara beseda raj, ki kristjanom pomeni nebesa, je tudi poganom pomenila deželo, v katero odidejo duše pravičnih po smrti. Starinokop J. Pečnik, ki je v teh krajih kopal v zadnji tretjini 19. stoletja, omenja na »posestvu Perkovem« odkritja »čudnih grobov, zloženih iz kamnitih plošč in jako podobnih rimskim«. Poleg tega ljudsko izročilo baja o leseni cerkvi prvih kristjanov, ki naj bi stala tu nekje. Ogled divjega peskokopa, v katerem so že leta prihajale na dan človeške kosti, je vzpodbudil Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, da je tu v poletnih mesecih 1996 izvedel manjši sondažni izkop. Ob tem smo odkrili jugovzhodni rob poškodovanega poznoantičnega skeletnega grobišča s šestnajstimi ohranjenimi, dvema delno ohranjenima in dvema povsem uničenima pokopoma. V ravnici nad grobiščem smo odkrili sledi dvanajstih jamic za stojke, ki nakazujejo obstoj neke majhne okroglaste lesene stavbe. Misel, da gre za skrajno preprosto »cerkvico prvih kristjanov«, o kateri govori izročilo, se ponuja kot povsem verjetna. Da je šlo za zaprto samooskrbno skupnost kaže, obrabljenost in deloma celo unikatnost najdenih grobnih pridatkov, značilnih za konec 6. in začetek 7. stoletja. Vemo, da gre za čas, ko je pogansko slovansko govoreče prebivalstvo v Karantaniji že ustoličevalo svoje prve vojvode. Bizantinci so kot dediči večstoletnega rimskega imperija svojo oblast

1 Večino ustnega izročila mi je posredoval gospod Franc Hočevnar, mežnar in vaški kronist, za kar se mu na tem mestu najlepše zahvaljujem. Za natančnejšo analizo pomena teh podatkov prim. še Bavec, 1999, 231-245.

◀ Kapela sv. Mihaela ... »Med leti 1335 in 1372 so obok po zaslugi gospodov Svibenjskih z bližnjega gradu Gorenji Mokronog obogatili s križno potekajočimi rebri« ...

skrčili na provinco Liburnio Tarsaticensis (Istra s kvarnerskimi otoki in morda celo del Bele krajine). Prostor osrednje Slovenije pa je v tem času ostal prepuščen samemu sebi in iznajdljivosti redkih še preostalih skupin staroselcev – Vlahov. O tem pričata za ta čas tipična uhana s košarico, izdelana v bronu, ki ni sta bila odkrita v paru, kot je sicer običajno, marveč v ločenih grobovih. Pri neki več kot štirideset let stari Vlahinji najdemo povsem unikatno formo tega uhana na desni strani glave, medtem ko nosi nekoliko mlajša slab lokalni posnetek luksuzne

Uhana, ropotuljici ... »Da je šlo za zaprto samoskrbno skupnost kaže, obrabljenost in deloma celo unikatnost najdenih grobnih pridatkov, značilnih za konec 6. in začetek 7. stoletja« ...

bizantinske narebrene forme tovrstnega uhana na levi strani. Ali gre za posebnost lokalne noše ali je to le preprosta posledica skromnih gmotnih razmer? Nekatere skromne najdbe, kot sta npr. skrbno oglašena, preluknjana odlomka dveh poznoantičnih čaš, same na sebi ne pomenijo ničesar. Če pa vemo, da sta bila fragmenta kot ropotuljica položena v naročje štiri do pet let starega otroka, postaneta predstavljiva slika neke daljne bolečine. O trdem življenju teh ljudi največ izvemo iz antropološke analize Leben–Seljakove, ki kaže, da jih je največ umrlo v dobi *adultus II* (30–40 let), starosti *maturus II* (50–60 let) pa na vzorcu te sonde ni presegel nihče. Pojavljajo se slabo naravnani zlomi, artritis že v mlajših letih, na ženskih ostankih pa se vidi, da so prenašale težka bremena na glavi. Odkriti je moč celo določene sorodstvene povezave, ki jih nakazuje kljukast nos pri dveh moških. Pokojnike so v skladu s krščansko tradicijo usmerili proti sončnemu vzhodu, sicer pa so bili položeni v plitve grobne jame brez grobne arhitekture, ki jih nakazuje zgoraj omenjano Pečnikovo poročilo.

Vprašanje »Kaj je presekala gozdna cesta ?« je vzpodbudilo zavarovalne raziskave tudi na območju gradu Gorenji Mokronog (Obermassenfuss). Na z gozdom poraščenem grebenu med

dvema pritokoma potoka Laknica pozoren opazovalec še danes razpozna ruševine nekdanjega gradu, ki ga pisni viri prvič omenjajo že 1137. leta. Tedaj je bil tu eden najpomembnejših dolenskih gradov. Ko pa so postavili spodnji grad v sedanjem Mokronogu, je zaradi razlikovanja sčasoma dobil vzdevek Gorenji.² Z zavarovanim izkopavanjem začetim leta 1996, smo delno raziskali stolp v predgradju omenjenega gradu. Ob strokovni podpori Inštituta za arheologijo ZRC SAZU smo v letih 1998 in 1999 s serijo osemindesetih ročnih izkopov (in-

... »predgradje je bilo obzidano in proti jugu utrjeno z globokim obrambnim jarkom. Tu smo na vzhodni in zahodni strani zabeležili sledove obzidja in vogalnih obrambnih stolpov ter zidanih grajskih stavb z nejasno funkcijo« ...

tenzivni podpovršinski pregled) in s pomočjo nekaterih nede-
struktivnih metod, kot je izdelava digitalnega modela reliefja in
geofizikalnih izmer območja (geoelektrično kartiranje in upo-
raba georadarja), še časovno in deloma celo funkcionalno defi-
nirali to naselbinsko točko. Raziskave so pokazale, da je na naj-
višjem delu grebena najprej nastalo prazgodovinsko gradišče.
Na jugovzhodni in severovzhodni strani je še slutiti ostanke
roba obrambnega nasipa, ki pa ga na zahodni strani, zaradi
izredno strmega skoraj prepadnega pobočja, najverjetneje ni-
koli ni bilo. Konec 6. in v 7. stoletju je na skitem in nekoliko
zložnejšem delu severovzhodnega pobočja nastala vas Vlahov,
ki so pokopani na Vrajskem bregu. Kot kaže, je bila vasica za-
puščena v obdobju od 7. do 9. stoletja, lesene hiše pa vsaj delo-
ma požgane. Severno od gradišča so v greben vkopane štiri
zgodnesrednjeveške naselbinske terase. Staro vlaško pribeža-
lišče torej ni bilo povsem pozabljeno in je bilo v nemirnih ča-
sih madžarskih vpadov konec 9. in v prvi polovici 10. stoletja

2 Podatek o najzgodnejši pisni omembi gradu (prim. Kos, 1994, 31) mi je posredoval Andrej Pleterski, za kar se mu na tem mestu najlepše zahvaljujem.

znova občasno v rabi. Izgradnja grajskega stolpa na vrhu grebena je v dobršni meri uničila sledove starejše poselitve. Grajski stolp je od ravnice predgradja ločen z obrambnim jarkom. Tudi ravno predgradje je bilo obzidano in proti jugu utrjeno z globokim obrambnim jarkom. Tu smo na vzhodni in zahodni strani zabeležili sledove obzidja in vogalnih obrambnih stolpov ter zidanih grajskih stavb z nejasno funkcijo. Edina delno izkopana in prezentirana arheološka ostalina je obrambni stolp ob južnem vhodu v predgradje.

... »Edina delno izkopana in prezentirana arheološka ostalina je obrambni stolp ob južnem vhodu v predgradje« ...

Sakralni del sestavljata cerkev sv. Petra in kostnica s kapelo sv. Mihaela. Cerkev je v osnovi iz 12. stoletja in ima ohranjeno romansko okence. Raziskava z georadarjem je v notranjosti cerkve nakazala ostanke neke starejše vrisane tlorisne zasnove. Leta 1998 je manjše arheološko izkopavanje, opravljeno ob severni strani cerkve, odkrilo 34 pokopov, grobne jame pa so bile navkljub nadvse natančnemu izkopavanju v vseh primerih zabrisane oziroma prekopane. Morda je zanimivo omeniti preusmeritev smeri pokopa iz starejše – »tradicionalne« (vzhod-zahod) v mlajšo – »z nogami proti cerkvi«, ki se je glede na najstarejše pridatke mlajše faze (svete podobice, novci) morala zgoditi v začetku 16. stoletja. Leta 1780 so pokopališče prenesli na Trebelno. Za starejšo fazo grobov vemo le to, da je vsaj delno starejša od južne stene cerkvene ladje, ki stoji na enem od grobov. V strmem bregu nad cerkvijo pa stoji kostnica iz 12. stoletja. Romanska rotunda ima na jugovzhodni strani nižjo polkrožno apsidno. V spodnjem prostoru so shranjevali kosti, ki so prišle na dan ob prekopavanju grobov, zgoraj je obokana kapela sv. Mihaela. Med leti 1335 in 1372 so obok po zaslugi gospodov Svibenjskih z bližnjega gradu Gorenji Mokronog obogatili s križno potekajočimi rebri, ki slone na kockastih konzolah s poševno odrezanimi stranicami. Vzor za tovrstno

obočno shemo je prišel iz župnijske cerkve v Svibnem.

Splošno gledano smemo konservatorske posege v Gorenjem Mokronogu razdeliti v dve fazi – raziskavo in konservacijo s prezentacijo ostalin. Tako so že omenjani rezultati arheoloških raziskovalnih posegov, opravljeni na poznoantičnem grobišču Vrajski breg, gradu Gorenji Mokronog in ob cerkvi sv. Petra, omogočili izdelavo strokovnih osnov za razglasitev kulturnih spomenikov v Gorenjem Mokronogu. Rodila se je zamisel o arheološki poti ob gozdni cesti s prezentacijo in konzervacijo

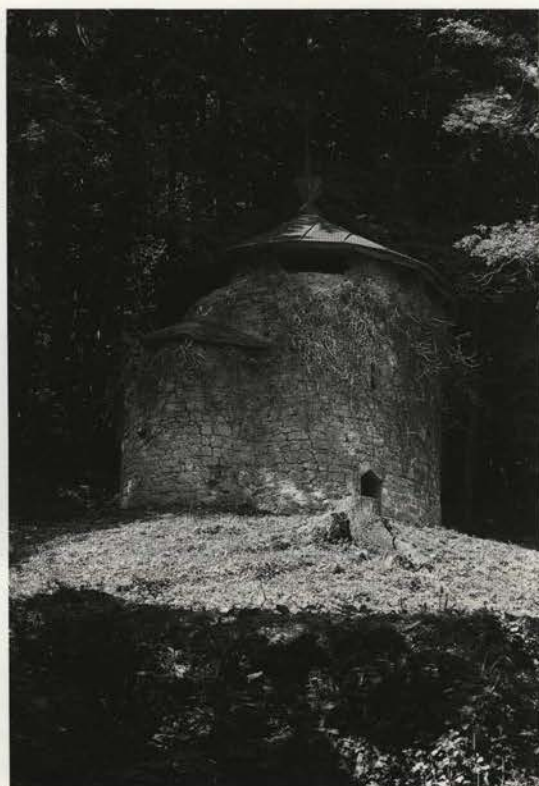
... Kapela sv. Mihaela, kot jo je videl K. Grefe ob prelomu stoletja v albumu Stara Kranjska ...

ruševin delno izkopanega stolpa predgradja. Naše osnovno izhodišče je bilo ohraniti avtentičnost in obstojnost izkopanih zidov. Kot gradbeni material smo zato uporabili večje lomljenke iz ruševinske plasti, ki so bili izločeni že v času izkopavanja. Pri tem se nam je na delno poškodovani zunanji fronti še posrečilo slediti romanski način gradnje, za kar smo kot vezivo uporabili apneno malto z dodanim belim cementom. Tudi sredico smo reševali z enakim vezivom. Zidna krona je zaradi odtekanja meteornih voda nekoliko nadzidana in nagnjena navzven. Da bi rešili problem odvodnjavanja v notranjosti, smo originalno hodno površino zaščitili z membrano, nad njo pa uredili drenažno nasutje (drobir in pesek) na tanki izravnalni plasti podložnega betona z nagibom proti drenažni cevi. Na drenažno nasutje smo položili še filc in plast ruše, ki bo omogočala enostavno vzdrževanje. Izredno čvrsto zidani in globoko v prepereli dolomitni peščenjak vkopani temelji nam omogočajo reševanje problema zmrzali in erozije že v notranjosti izkopanega stolpa.

Ob južni steni cerkve sv. Petra je bilo predhodno arheološko sondiranje opravljeno predvsem zaradi sanacijskih del. Problem pritiska zemeljskih plasti in vlage na to cerkveno steno so že v polpreteklem času reševali s kamnitim podpornim »suhim

zidom«, ki je potekal vzdolž celotne južne fronte zidu cerkve sv. Petra. »Suhi zid« je bilo treba zaradi sanacijskega vkopa ob južni fasadi cerkve začasno odstraniti. Po izdelavi drenaže in izolaciji zasutih delov zidov smo zid vrnili v prvotno stanje. Sanacija se nadaljuje. Podobno velja za rotundo, kjer je bil z namestitvijo železne rešetke na vhodu rešen le problem vandalizma.

Vzpostavitev arheološke poti s štirimi informativnimi tablamami je potekala v sodelovanju s komunalnim podjetjem iz Trebnjega; tudi čiščenje podrasti, fizična izvedba poti in sanacija

... »V spodnjem prostoru so shranjevali kosti, ki so prišle na dan ob prekopavanju grobov, zgoraj je obokana kapela sv. Mihaela« ...

črnih odlagališč kosovnih odpadkov ter peskokopov bi bila brez njihove pomoči težko rešljiv problem. Komunala bo pot tudi v prihodnosti redno vzdrževala, za kar jim na tem mestu izrekamo vse priznanje.

Informativne table so dvojezične in dajejo le osnovne informacije o posamičnih točkah. Prva je t. i. pregledna tabla na parkirišču. Od tu nas pot vodi do table številka dve – na lokaciji poznoantičnega grobišča Vrajski breg. Izkopani del grobišča bodo v prihodnosti zatravili in ga vidno označili. Pot skozi gozd nas vodi do tretje table ob saniranem stolpu gradu, zadnja – četrta pa je tabla tik ob vhodu v cerkveni areal cerkve sv. Petra s kapelo sv. Mihaela. Različni barvni odtenki posameznih tabel imajo točno določeno semantiko (npr. rdeča – barva mrtvih). Več informacij o najdišču bo dala zgibanka, ki je v pripravi in bo prav tako dvojezična.

Literatura

- UROŠ BAVEC, Arheološko najdišče in legenda o umrlih: primer Gorenji Mokronog, *Etnolog* 9/1, Ljubljana 1999.
- TOMAŽ GOLOB, *Umetnostnozgodovinska topografija župnije Trebelno*, Neobjavljena diplomska naloga (mentor M. Komelj), univerza v Ljubljani -filozofska fakulteta, 1994.
- TOMAŽ GOLOB, Kostnica v Gorenjem Mokronogu, *Glasilo občanov občine Trebnje* VIII/5, 1999.
- PAVEL HICINGER, Stara kapelica pod Trebelnim, *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, Ljubljana 1863.
- FRANC PEČNIK, *Karta in opis karte Novo mesto iz prazgodovinske dobe*, Državni arhiv Slovenije, Priv. A xxxix fasc. 2., Ljubljana 1889.
- JERNEJ PEČNIK, *Slovenec* 15, Ljubljana 1889.
- JURE SODEVSKI, Sled Cirilovega obreda (ritus) na Kranjskem, *Kmetijske in rokodelske Novice* 1, Ljubljana 1844.

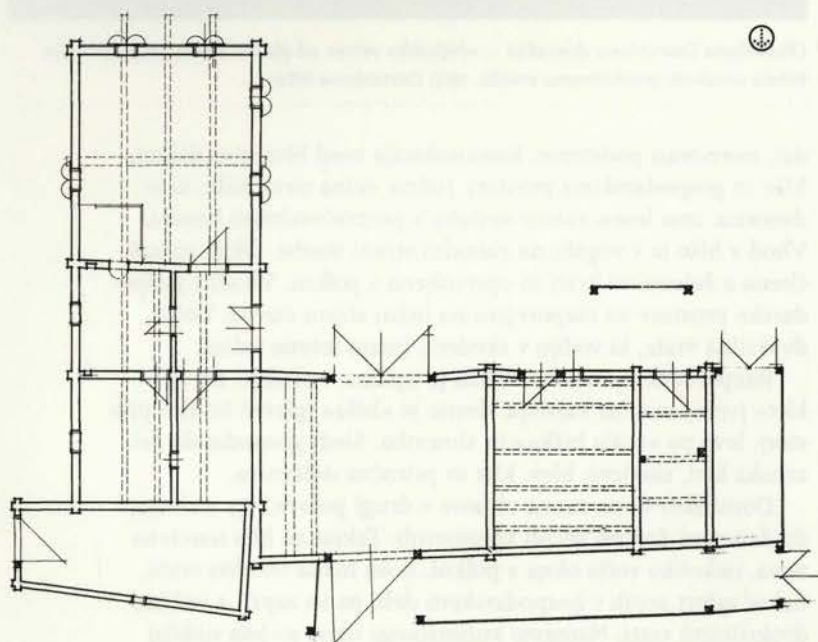

Dominkova hiša

εSD145

kraj	Gorišnica
naslov	Gorišnica 12
časovna opredelitev	od 18. st. naprej
čas obnove	1997–1998
odgovorni konservator	Jelka Skalicky
ogled	Za ogled hiše pokličite občino Gorišnica.

Vas Gorišnica, ki ji domačini pravijo tudi Sveta Marjeta, stoji na Ptujskem polju, približno na pol poti med Ptujem in Ormožem. Proti jugu se dvigajo na obzorju strme Haloze, na severni strani za vaškimi polji ravnina vzvalovi v obronke Slovenskih goric. Nekoliko vstran od glavne ceste, kakor da bi se hotela umakniti prometnemu vrvežu, stoji Dominkova hiša. Nekdaj je za njo tekel potok, ki je znal tudi hudo poplavljati. Po regulaciji reke Pesnice je presahnil in le ob močnih nalihiv ostanke struge še kdaj napolni voda. Na loko spominja le še mlaka za hišo in stare jelše, pod katerimi spomladi pozvanja nešteto belih zvončkov. Stara hiša pa sanja o časih, ko je tod še odmeval otroški vrišč. Pod njeno streho se je zvrstilo mnogo rodov. Ob začetku obnove, pri čiščenju hiše, smo našli listino, spisano v pisarni grofa Ignaca Marije Attemsa leta 1824, ki potrjuje, da sta Jožef in Marija Golob, podložnika gosposčine Gornji Ptuj iz

- ▲ Tloris Dominikove hiše ... »Bivalnem delu sledijo gospodarski prostori v obliki črke L.« ... (merilo: 5mm=1m)
- ◀ ... »Na mesto, kjer je stal stari koruznjak smo prenesli enak tip starega lesenega koruznjaka, ob njem pa še postavili starega pletenega iz šibja, kakršen je po pripovedovanju stal ob hiši pred lesenim« ...

Sobetincev, prodala posestvo, želarijo v Gorišnici Juriju Krajncu, podložniku gosposčine Zamošek, doma iz Gorišnice. Krajnčev rod je gospodaril v hiši do današnjih dni.

Dom je oblikovan vogalno. Bivalnemu delu stavbe sledijo gospodarski prostori v obliki črke L. Stavba je lesena, grajena v kladni konstrukciji z enostavno oblikovanimi strešnimi konzolami. Ometana je z ilovnatim ometom in pobeljena z apnom. Talni zidec »pojas« je temno siv. Streha, čopasta dvokapnica, je pokrita s slamo. Pod širokim strešnim napuščem je pohodni

Obnovljena Dominkova domačija ... »Nekoliko vstran od glavne ceste, kakor da bi se hotela umakniti prometnemu vrvežu, stoji Dominkova hiša« ...

del, imenovan podstenje, komunikacija med bivalnim delom hiše in gospodarskimi prostori. Južna, čelna stran hiše, ki je dvoosna, ima lesen zatrep »svisli« s prezračevalnimi linami. Vhod v hišo je v vogalu na zahodni strani stavbe. Okna so zaščiteni z železnimi križi in opremljena s polkni. Vhodi v gospodarske prostore so razporejeni na južni strani stavbe. Večja dvokrilna vrata, ki vodijo v skedenj, imajo lesene tečaje.

Razporeditev prostorov v hiši je tipična: v sredini sta »priklet« (veža) in črna kuhinja, desno je »hiša« (glavni bivalni prostor), levo pa »mala hiška« in shramba. Sledi gospodarski del: zrnska klet, skedenj, hlev, klet in priročna delavnica.

Dominkov dom, razen obnove v drugi polovici 19. stoletja, do danes ni doživel večjih sprememb. Takrat so bila narejena nova, nekoliko večja okna s polkni, nova hišna vhodna vrata, nekoč odprti senik v gospodarskem delu pa so zaprli z večjimi dvokrilnimi vrati. Namesto kuhinjskega okna so bila nekdanj vrata, kakor se je pokazalo pri obnovi. Tu je bila najkrajša pot do zrnske kleti. Vežo so tlakovali z opeko, komunikacijski hodnik pri stavbi pa z rečnimi kamni – mačjimi glavami. Iz tistega časa je tudi delavnica, ki je bila postavljena prav z namenom, da bi služila pri obnovi hiše. Leta 1934 so obnovili krušno peč in dotrajane pečnice zamenjali z novimi. Leta 1945 so odstrani-

li »komen«, leseno polico pred ognjiščem v črni kuhinji, in jo nadomestili z betonsko ter položili lesen pod v »hiši«. Leto kasneje so v hišo napeljali elektriko.

Katarina Nemeč, zadnja lastnica, ki je vse življenje preživela v tej hiši, je stavbo z ljubeznijo vzdrževala in ohranila njeno izvirno podobo in opremo. Pri tem ji je ves čas stala ob strani hči, ki si je z možem postavila v bližini novo, zidano hišo. Katarina si je naložila že deveti križ, hčerka pa je ob skrbi za svojo domačijo vedno našla čas tudi za vzdrževanje stare hiše. Pre-

... »Vodnjak pred hišo, ki so ga zasuli pred drugo svetovno vojno, je odkopan in obnovljen« ...

barvala je okna in popravljala omete ter skrbela, da je krovec sproti popravljal streho. V začetku devedesetih let je bila v okviru spomeniškovarstvene akcije s sredstvi republike in ptujske občine v celoti obnovljena slamnata sreha. Po obnovi je lastnica hiše umrla, hišo s posestvom pa je podedoval sin, ki žal ni čutil s to dediščino. Hišo je zaklenil ter jo prepustil zobu časa, pa tudi najnujnejših vzdrževalnih posegov na stavbi ni dovolil. Stavba je medtem vse bolj propadala, skozi poškodovano streho je močno zamakalo pa tudi okolica je bila vedno bolj zanemarjena.

Z obnovo, ki je trajala dve leti, smo začeli v začetku leta 1997, ko nam je uspelo hišo odkupiti. Temeljno izhodišče obnove je bilo ohraniti stavbo takšno, kot se je ohranila do današnjih dni, saj v preteklosti ni doživela bistvenih sprememb. Najprej smo skrbno očistili, popisali in oštevilčili vso opremo, pohištvo in raznovrstne drobne predmete. Njihov položaj v prostorih smo natančno označili in vrisali v načrt, tako da smo jih

po obnovi lahko spet postavili na isto mesto. Ker so bili temelji stavbe trhli, smo se odločili za podtemeljevanje in hidroizolacijo. Tudi leseno ostenje je bilo delno poškodovano. Da bi ugotovili obseg poškodb, smo morali odstraniti ilovnate omete zunaj in znotraj stavbe. Pri odstranitvi ometov so se v lesenem ostenju vzhodne fasade pokazali obrisi prvotnega malega kvadratnega okna in kuhinjskih vrat, na zahodu ob vhodnih vratih pa smo našli kvadratno lino. Na celotni stavbi smo zamenjali dotrajane dele lesene kladne konstrukcije, sesedeno zrnsko klet

Črna kuhinja ... »V obokani črni kuhinji je ognjišče z vsemi potrebnimi pripravami in starim posodjem. Pred ognjiščem je hrastova polica »komen«, na kateri stojijo železne in lončene posode« ...

na severni strani poslopja smo rekonstruirali. V gospodarskem delu smo zamenjali lesene stropove, ki jih je uničila vlaga. V celoti smo sanirali strešno konstrukcija, obnovili leseni dimnik in streho prekrili s slamo. Pri sanaciji smo uporabili enak les kot smo ga našli na dotrajanih delih, tesali pa smo ga enako kakor graditelji hiše. Hišo smo na novo ometali z ilovnatim ometom. Mojster je ilovico, pomešano s plevami in narezano slamo, z roko nanašal na steno in jo z roko zagladil, tako kakor so to delali včasih. Stavbo smo pobelili z apnom, talni zidec »pojas« pa pobarvali sivo, tako da smo apnu primešali saje. »Podstenj«, pohodni del pod napuščem stavbe, smo naredili iz nabite ilovice, na zahodnem in južnem delu pa tlakovali z rečnimi kamni – mačjimi glavami, ki smo jih pri podtemeljevanju morali začasno odstraniti.

Povsem obnovljena je tudi notranjščina. Novi ilovnati ometi so prebeljeni z apnom. V prostorih hiše in v gospodarskem delu stavbe so nova ilovnata tla, opečni tlakovec v veži in leseni

pod v »hiši« sta obnovljena. Leseni tramovni stropovi so premazani z zaščitnim sredstvom, v celoti ohranjeno staro stavbno pohištvo pa je le očiščeno.

Po obnovi smo vse prostore v bivalnem in gospodarskem delu stavbe spet opremili z ohranjeno staro opremo in pohištvom, ki izvirata iz različnih obdobij. V obokani črni kuhinji je ognjišče z vsemi potrebnimi pripravami in starim posodjem. Pred ognjiščem je hrastova polica »komen«, na kateri stojijo železne in lončene posode, v kotu stoji »stolica« za vodo, na

Bivalni prostor ... »V »hiši«, ki ima lepo izdelan, preprost lesen tramovni strop, je krušna peč z barvitim cvetličnim vzorcem, staro pohištvo: omara, predalnik, postelja« ...

steni je sklednik z lončenimi posodami. V »hiši«, ki ima lepo izdelan, preprost lesen tramovni strop, je krušna peč z barvitim cvetličnim vzorcem, staro pohištvo: omara, predalnik, postelja, včasih sta bili dve, pod eno je še bil »tobl«, dodatna postelja, ki so jo zvečer izvlekli, da so v njej spali otroci. Za vrati je na steni pritrjen obešalnik, diagonalno nasproti peči pa miza s klopro. V kotu nad mizo je razpelo, okrog njega visijo po stenah nabožne podobe, na predalniku pa stoji hišni oltarček. V »mali hiški«, kjer so živeli proužitkarji, stojijo omara, postelja in skrinja. Nekoč je v »hiški« stala značilna panonska skrinja z geometričnimi vzorci, ki jo danes hrani ptujski muzej. Do leta 1945, ko so napeljali elektriko, so si svetili s petrolejko pa tudi s karbidovko in voščeniimi svečami.

Tudi gospodarski del je opremljen enako kot nekoč z raznovrstnim kmečkim orodjem, stroji ter opremo, lojtrnim vozom, vinskimi sodi, pa tudi vsakovrstnim mizarским orodjem in starim skobelnikom.

V gospodarskem delu si sledijo zrnka klet, skedenj, hlev, klet in priročna mizarška delavnica. V skednju je bil prostor za voz, kmečke stroje in orodje. V jeseni so sem začasno spravili ozimnico, na robu ostrejšja pa sušili čebulo, ki so jo prodajali. V skednju so opravljali tudi razna dela: ličkali koruzo, škopali sla-

mo, ki so jo rabili za prekrivanje strehe, vejali in mlatili s cepcem. Ob slabem vremenu so se umaknili v skedenj tudi z drugimi deli: čiščenjem zelja, obrezovanjem pese in podobno. V hlevu so jasli. Nekdaj so tam domovale dve kravi in kokoši. V kleti so shranjevali ozimnico, hranili pa tudi orodje: motike, grablje, lopate in krampe. Tudi kravji komat so obesili vanjo. Prav tako ni manjkal sodček z vinom.

Iz obeh lepo oblikovanih podstrešnih lin v čelnem zatrepu ali »svisli« še zdaj molita deščici, na katerih so sušili v majhne

... »Uspešni poskusi, da hiša ne bi bila zgolj mrtev muzej, se kar vrstijo« ...
.....

stožce oblikovan sir, na podstrešju stoji pletena zamrežena omara, v kateri so sušili klobase in šunke, ki so prišle na mizo ob velikih praznikih. Pod kapjo je pritrjena palica, nanjo so obešali semensko koruzo.

Hkrati s sanacijo hiše je potekalo tudi urejanje okolja. Na mesto, kjer je stal stari koruznjak, a ga je dedič odstranil, smo prenesli enak tip starega lesenega koruznjaka, ob njem pa še postavili starega pletenega iz šibja, kakršen je po pripovedovanju stal ob hiši pred lesenim.

Na osnovi pričevanj smo rekonstruirali zasaditev: ograjen kmečki vrt, sadno drevje in brajde. Tudi latnik je ponovno postavljen in lesena ograja, prav kakor jo kažejo stare fotografije. Vodnjak pred hišo, ki so ga zasuli pred drugo svetovno vojno, je odkopan in obnovljen. Izkopana je mlaka in ob njej posajeno obvodno rastje. Za hišo smo čez rokav mlake napravili brv, ki spominja na tisto, prek katere so hodili na polje, ko je za hišo še tekal potok.

Niz svinjakov in leseno stranišče, ki so stali zahodno od hiše, poznamo iz pripovedovanja in jih bomo rekonstruirali. Ko bo zraslo še sadno drevje, zasajeno tam, kjer so nekoč že rasle slive, jabolane, češnje in hruške, bo pred nami v celoti oživela podoba Dominkovega doma iz preteklosti.

Danes lična tabla ob cesti opozarja, da je Dominkov dom ponos kraja. Uspešni poskusi, da hiša ne bi bila zgolj mrtev muzej, se kar vrstijo. Popotnik, ki se je decembra leta 1996, ko se je obnova komaj pričela, peljal skozi Gorišnico, je zagledal nenavaden prizor: travnik pred Dominkovo hišo je bil poln pravljичnih bitij, mojstrsko delo šolskega likovnega pedagoga iz Gorišnice in njegovih učencev. Figure, ponoči lepo osvetljene, so vabile k pravljичnim uram, ki so jih prirejali v hiši. Tudi v naslednjih letih, v času najobsežnejših sanacijskih del, so se vrstile številne prireditve. Poleti so uprizorili tradicionalno poroko, predstavljali so stare obrti, zaživela je lončarska delavnica, jeseni so ličkali, pri čemer niso pozabili nobene od starih šeg, tako je bilo tekmovanja in obilo smeha. Za božič so otroci pripravili razstavo jaslic, ki so jih sami domiselno izdelali. Čez leto so bile tu postavljene žive jaslice. Tako se na domačiji vrstijo številne prireditve, vezane na letne čase, praznike in običaje.

Dominkova hiša, domačija nekoč malega kmeta, tako dobiva novi smisel in vsebino, kar je še posebej dragoceno, ker gre za eno redkih v celoti ohranjenih stavb tradicionalnega, lesenega kmečkega stavbarstva iz 18. stoletja, zgled panonskega doma na vogel (v obliki črke L), ki je skupaj z okoljem edinstven v slovenskem prostoru.

JELKA SKALICKY

Cerkev sv. Mohorja in Fortunata EŠD152

kraj	Gornji Grad
časovna opredelitev	18. stoletje
čas obnove	1970–1997
odgovorni konservator	Anka Aškerc in sodelavci Ivo Gričar, Bogdan Badovinac, Momo Vukovič, Albin Ambrožič, Janez Kovačič
ogled	Vsak dan po predhodni najavi v župnišču.

Gornji Grad je imel kot sedež prafare župnijsko cerkev že pred ustanovitvijo benediktinskega samostana leta 1140. O prvotni predromanski cerkvi doslej ni odkritih nobenih sledov, menihi so jo gotovo porušili in do leta 1209 pozidali novo samostansko cerkev. Čeprav arheološke raziskave, ki bi lahko dale bogate podatke o podobi nekdanjega benediktinskega samostana, v Gornjem Gradu še niso bile opravljene, so strokovnjaki na osnovi pisnih virov, ohranjenih kamnoseških detajlov ter primerjav rekonstruirali podobo samostanske triladijske romanske bazilike. O drugih samostanskih poslopih je še manj znanega, posamezni ohranjeni kamnoseški elementi pa kažejo, da je zidani križni hodnik v drugi polovici 13. stoletja nadomestil prvotnega lesenega. Verjetno so že v 14. stoletju na mestu romanske polkrožne apside postavili precej višji gotski prezbiterij s strešnim stolpičem, ki ga še vidimo na Vischerjevi upodobitvi iz leta 1681. Samostan je bil 1461. leta dodeljen ljubljanski škofiji, 1473 pa razpuščen.

Ljubljanski škofje so si v Gornjem Gradu uredili svojo rezidenco. Največje prezidave je kompleks doživel v času škofa Krištofa Ravbarja (1493–1536), ki je dal pred cerkveno fasado pozidati škofijski dvorec, kompleks pa leta 1517 obdati z obzidjem, obrambnimi stolpi in jarkom. Vhodni severni stolp, imenovan Štekl, je bil pozidan nekoliko pozneje, v času škofa Konrada Glušiča (1571–1578), o bogati dejavnosti škofa Tomaža Hrena, ki je sicer tudi arhivsko izpričana, pa govori njegov grb, vzidan v južnem traktu dvorca. Podobo Gornjega Grada iz tega časa spet najbolje ponazarja Vischerjev bakrorez. Pred samostanom s cerkvijo stoji štiristrana škofijska palača, ki obdaja dvorišče z vodnjakom, ves kompleks je obdan z obzidjem, ojačanim z obrambnimi stolpi. Ohranili so se le trije: okrogli na južni strani, mogočni dvonadstropni Štekl, ter vzhodno od njega pravokotni stolp, imenovan »Kajha«, ki je sicer močno predelan, a ima v kleti še ohranjene gotske arhitekturne elemente.

Škof Ernest Amadeus Attems (1743–1757) je sredi 18. stoletja začel s temeljito in širokopotezno barokizacijo kompleksa. Cerkev, verjetno pa tudi večidel obzidja, so porušili, baročno podobo je dobila tudi škofovska rezidenca.

Na mestu nekdanje cerkve, od katere so ohranili le zvonik iz 17. stoletja, so leta 1752 zgradili mogočno dvoransko cerkev s

.....
◀ ... »Zunanjščina ima skromnejšo pilastrsko členitev, poseben poudarek je na bogato členjeni, v srednjem delu vbočeni fasadi« ...

kapelami na straneh, prečno ladjo, dvopolnim prezbiterijem ter ovalno kupolo nad križiščem. Na severni strani ob prezbiteriju je kapela z božjim grobom, na njegovi južni strani pa zakristija z oratorijem v nadstropju. Najbolj slikovito je razgibanost cerkvene notranjščine opisal Stegenšek, ko pravi, da je posebnost tlorisa v tem, »da se izogiblje vsaki daljši ravni črti« (Stegenšek, 1905). Zunanjščina ima skromnejšo pilastrsko členitev, poseben poudarek je na bogato členjeni, v srednjem delu vbočeni fasadi, ki jo krasijo plastike Jožefa Strauba: Vera, Upa-

Gornjegrajska katedrala ... »Škof Ernest Amadeus Attems (1743–1757) je sredi 18. stoletja začel s temeljito in širokopotezno barokizacijo kompleksa« ...

nje in Ljubezen na zaključku fasade ter sv. Miklavža v niši.

Zidavo cerkve je vodil Matija Perski, načrt pa nekateri pripisujejo tudi graškemu arhitektu Josefu Hueberju.

Oltarji so zreducirani le na okvirje s slikami. Štiri najkvalitetnejše med njimi: Rojstvo, Zadnja večerja, Vstajenje in Vnebohod so delo Martina Johanna Schmidta iz 1773–75, druge pa sta prispevala Leopold Layer sliko Marije s sv. Mohorjem in Fortunatom v velikem oltarju in Pavel Kühnl.

Cerkev hrani vrsto renesančnih nagrobnikov, najpomembnejši je opus kiparja Osbalda Kitlla, ki je za gornjegrajsko cerkev prispeval Andrejev oltar (1527) ter nagrobnika škofa Raubarja (1527) in vojskovodje Kacjanarja (okoli 1540).

Kulisa božjega groba, ki stoji v severni kapeli, je datirana s kronogramom 1863. To je čas, ko sta Tomaž Fantoni in Jakob Brolo poslikala prezbiterij cerkve; E. Cevc domneva, da je tudi poslikava božjega groba njuno delo.

Renesančni dvorec je zamenjala mogočna dvonadstropna baročna stavba s tlorisno zasnovo nepravilnega, proti severni strani odprtega peterokotnika. Žal se dvorec ni ohranil v celoti; med drugo svetovno vojno je bil požgan, po njej pa, razen južnega dela, odstranjen. Nekdanjo zunanjo podobo je mogoče dokaj natančno rekonstruirati s pomočjo fotografij in ohranje-

nega trakta. Dvoriščne fasade so imele z arkadami obogateno plitvo rustificirano pritličje, ki ga je od zgornjih etaž ločeval profiliran venec, etaži sta bili med sabo povezani s pilastri. Okna med etažama so bila povezana s tablami, imela so razgibana čela, ki so bila v prvem nadstropju bogateje oblikovana. Po fotografijah sodeč, ki sicer še niso v celoti pregledane, so bile zunanje fasade manj členjene, bogato poudarjene pa so bile štiri osrednje osi vhodnega severnega trakta. Mnogo večja neznanka je nekdanja notranjost dvorca. O njegovem bogastvu

Baročna fasada cerkve ... »Zidavo cerkve je vodil Matija Perski, načrt pa nekateri pripisujejo tudi graškemu arhitektu Josefu Hueberju« ...

pričajo redke starejše fotografije in predvojni zapisi. Tako ga Fran Kocbek opisuje: »Sedanji grad je zelo velik; v njem je krasno stanovanje škofovo s kapelo, potrebni prostori za oskrbništvu, okrajno sodišče, davkarija, beležniška pisarna, trirazredna ljudska šola, stanovanje za duhovnike, oskrbnika in nekatere uradnike. Med vsemi prostori se odlikuje velika dvorana, ki ima italijanska ognjišča, na stropu pa veliko alegorijo z bajeslovnimi podobami, v kateri se »Carniolia« klanja ljubljanskemu škofu, držeča načrt gradu v roki...« (F. K., 1894, 22-26, 55-59). Ohranjeno gradivo¹ doslej še ni bilo podrobneje umetnostnozgodovinsko analizirano.

Celotni kompleks nekdanje škofovske rezidence je bil po drugi svetovni vojni, deloma porušen, deloma pa je tudi sicer propadal. Večji del je bil spremenjen v stanovanja precej nizkega standarda, kar je povzročilo uničevanje še tistega, kar je po požigu ostalo. Posamezni objekti zdaj postopoma spet dobivajo ustreznejšo funkcijo, kot Štekl, kjer je svoje mesto dobila lokalna muzejska zbirka, s konservatorskimi posegi v letu 1970 in v preteklih letih pa so bili korigirani nekateri neustrezni povojni posegi.

Pred dobrimi dvajsetimi leti je tudi gornjegrajska katedrala

1 Poleg objav v citirani literaturi še: Na sedanjem domu vladike Antona Bonaventure, *Ilustrirani Slovenec*, letnik VII, 216-217, Ljubljana 1931. Večjo zbirko razglednic in drugega gradiva hranita Janez Mavrič iz Gornjega Grada in knjižnica v Celju, domoznanski oddelek.

kazala kaj klavirno podobo, saj je bilo vzdrževanje tako velikega objekta za Gornjegrajčane prevelik zalogaj. Strehe so puščale, omet je odpadal, notranjščina je bila zanemarjena, propadali so nagrobniki, vzdani v južno ladjino steno, ter kamniti deli fasade... Za razstavo, ki jo je pripravila Narodna galerija v Ljubljani, so bile restavrirane le Kremser-Schmidtove slike.

Dragocene nagrobnike so v začetku 70 ih let pred propadom umaknili v notranjščino. Njihovo sedanje mesto ne nudi dovolj prostora za ustrezno prezentacijo in bo treba v prihodnje najti

Pogled v notranjščino cerkve proti oltarju ...

»Sondiranje zunanjščine in notranjščine je pokazalo, da kljub nekaterim domnevam cerkev nikoli ni bila poslikana oziroma večbarvno tonirana« ...

zanje ustrežnejše mesto v okviru celotnega kompleksa. Andrejev oltar je dobil prostor v zastekljeni niši pod stopniščem, ki vodi v župnišče, kar se zdi zaenkrat še najboljša rešitev.

Za intenzivna obnovitvena dela pa je čas dozorel šele po letu 1985. Obnovljene so bile strehe, freske v prezbiteriju, cerkev je dobila novo fasado, prebeljena je bila notranjščina. Večjih konservatorskih dilem pri teh delih ni bilo. Odločali smo se za uporabo historičnih materialov ter vztrajali pri kvalitetni izvedbi, kar ni bilo zmeraj lahko, saj je izjemna velikost cerkve zahtevala visoka finančna sredstva.

Najprej so bile obnovljene strehe, kritina je ostala nespremenjena, kupola je krita z deščicami, preostala streha z brovcem, kleparska dela so izvedena v bakru.

Sondiranje zunanjščine in notranjščine je pokazalo, da kljub nekaterim domnevam cerkev nikoli ni bila poslikana oziroma večbarvno tonirana. Izjema je le prezbiterij, ki je bil poslikan v 19. stoletju. Kljub različnim mnenjem je prevladala

odločitev, da to poslikavo ohranimo.

Ob obnovi fasade so bile restavrirane tudi kamnite, prese-
netljivo dobro ohranjene Straubove plastike.

Največji problem je predstavljala obnova kamnitega dela
zahodne fasade, talnega zidu na zunanjščini in v notranjščini
cerkve ter kamnitih stopnic pred oltarji in prezbiterijem. Vsi
kamniti deli so iz avtohtonega kamna – tufa, ki ima zelo različ-
no kvaliteto. Na posameznih mestih je bil kamen dobro ohra-
njen, drugod je povsem propadel.

Prvotne namere, da bi dotrajani kamen zamenjali z novim,
nismo mogli uresničiti, saj tudi s pomočjo geoloških raziskav
nismo prišli do ustreznega kamna. Tako smo se odločili dotra-
jane dele kamna odstraniti do zdrave osnove in ga nadomestiti
z »umetnim«. Posebno pozornost smo pri tem posvečali pre-
ciznosti izvedbe in barvi.

Gornjegrajski božji grob, eno redkih tovrstnih del, je bil
tako poškodovan, da ga je bilo komaj še mogoče rešiti. Dela so
potekala v letih 1992–93.

Dela v cerkvi še niso povsem končana. Poleg manjših resta-
vratorskih del, kot je restavriranje slike Leopolda Layerja z veli-
kega oltarja, bo treba najti ustrezno konservatorsko rešitev za
cerkveni tlak, saj smo pod sedanjo, precej dotrajano dvobarvno
»šahovnico« iz 19. stoletja našli v fragmentih ohranjene prvot-
ne kamnite plošče, tudi iz tufa. Menjava tlaka pa je tudi prilož-
nost za arheološke raziskave, ki bi lahko osvetlile starejše, sred-
njeveške gradbene faze.

Doslej sistematičnih arheoloških raziskav, tudi nedestruk-
tivnih, še ni bilo, čeprav so zaradi bogate gornjegrajske zgodo-
vine in pričakovanih pomembnih odkritij in najdb, strokovnja-
ke vedno mikale. Prednost smo pač dali obnovi obstoječega,
raziskave pa odložili na ugodnejši čas.

Cerkev in posamezni obrambni stolpi so v dobršni meri ob-
novljeni, konservatorje pa še čaka obravnava nekdanjega škofij-
skega dvorca z morebitno rekonstrukcijo posameznih delov, ki
bi omogočili celovito prezentacijo nekdanj tako mogočnega
kompleksa.

ANKA AŠKERC

Literatura

EMILIJAN CEVC, *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1981.

JOŽE CURK, *Topografsko gradivo – Sakralni spomeniki na območju občine
Mozirje*.

AVGUŠTIN STEGENŠEK, *Cerkveni spomeniki levantinske škofije – Dekanija
gornjegrajska*, Maribor 1905.

IVAN STOPAR, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, Med Solčavskim in Kobanskim*,
Ljubljana 1993.

NACE ŠUMI, *Ljubljanska baročna arhitektura*, Ljubljana 1961.

SERGEJ VRIŠER, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, Maribor 1963.

MARIJAN ZADNIKAR, *Romanika v Sloveniji*, Ljubljana 1982.

F. K., Gornji grad na Štajerskem, (krajepisno-zgodovinska črtica) *Dom in svet*, 1894.

Cerkev sv. Petra

ESH211

<i>kraj</i>	Kamni vrh pri Ambrusu
<i>časovna opredelitev</i>	15., 17. in 18. stoletje
<i>čas obnove</i>	1987 do 1999
<i>odgovorni konservator</i>	Alenka Železnik in sodelavci Mojca Torkar, Restavratorski center Republike Slovenije
<i>ogled</i>	Cerkev je zaprta, ključiči so pri ključarju Hrovatu, Kamni vrh 6 pri Ambrusu.

Na razglednem, 500 m visokem hribu, imenovanem Stražarjev vrh, nedaleč od naselja Kamni vrh pri Ambrusu, stoji podružnična cerkev sv. Petra. Podružnica je pomemben spomenik iz obdobja gotike, ki ga baročna doba s prezidavami ni izpovedno okrnila, temveč ga je obogatila z izjemno kvalitetno cerkveno opremo.

Pravokotna ladja ima na zahodni fasadni steni gotski, šilasto zaključen portal. Stranski vhod s pravokotnim kamnitim portalom na južni strani in pravokotno okno s kamnitim okvirjem v osi na severni strani sta iz časa baročnih prezidav. Ladji je na vzhodni strani dodan nekoliko ožji tristrano zaključen prezbiterij s tremi ozkimi, rahlo šilasto zaključenimi okni. Pravokotni okni v severni in južni steni sta iz baročnega časa. K zahodni steni ladje je prizidan masiven zvonik. Zvonik preide iz kvadratnega spodnjega dela s tremi polkrožnimi odprtini v osmerokotnik s štirimi biforami v zgornjem delu. Baročna kapa zvonika je tako kot ladja in prezbiterij prekrita s skodlami.

Cerkvena zunanjščina je skromno oblikovana. Razen freske sv. Petra z napisom *HTC DEUM* nad stranskim portalom na južni ladijski steni je fasada brez drugih dekorativnih elementov, sicer dokaj značilnih za gotske podružnice.

Dr. Ivan Komelj je nastanek podružnice postavil v prvo polovico 15. stoletja, sorazmerno kratek prezbiterij, odsotnost talnega podstavka na prezbiteriju in oblika reber, značilnih za zgodnjo gotiko, pa kažejo na morebitno starejšo gradnjo.

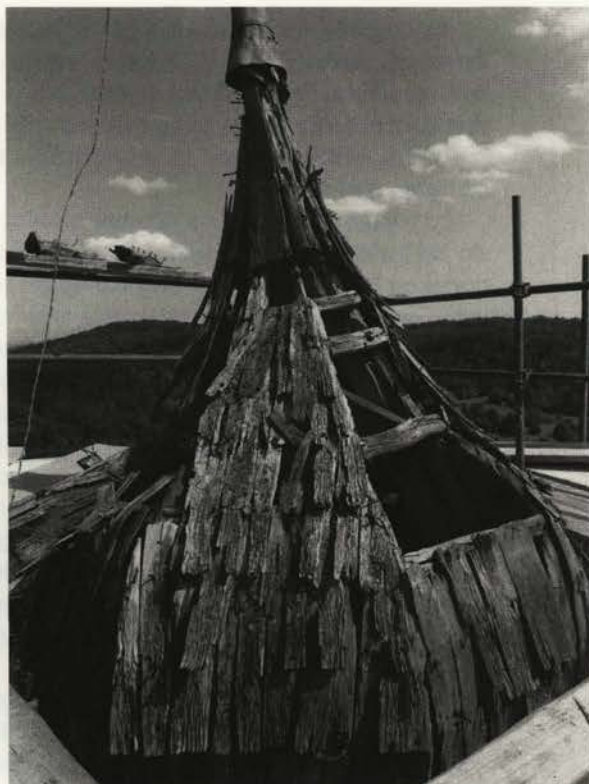
Popolno nasprotje skromni zunanjščini je cerkvena notranjost, kjer tako izrazita in v naših razmerah izpovedno izjemno močna sloga, kot sta gotika in barok, govorita sicer vsak zase, pa vendarle učinkujeta kot harmonična celota.

Sorazmerno kratek prezbiterij je križnorebrasto obokan. Obojestransko posneta rebra se zaključujejo z neizrazitimi konzolami. V stičišču reber se namesto sklepnika pojavlja preprosta neokrašena okrogla plošča. Rebra delijo obok na sedem polj.

Prezbiterij in slavoločna stena sta v celoti prekrita s freskami Janeza Ljubljanskega. Z letnico 1459 označene freske so zadnje znano in hkrati eno najboljših del tega mojstra pri nas. Freske odlikuje jasen in strog koncept. Na dveh poljih oboka so upodobljeni simboli evangelistov, v polju zaključne stene je naslikan do kolen viden Kristus Odrešenik, polje ob njem prikazuje klečečega angela, druga polja pa je slikar zapolnil z rast-

◀ ... »Prezbiterij in slavoločna stena sta v celoti prekrita s freskami Janeza Ljubljanskega.« ...

linsko ornamentiko. V polju ob Odršeniku je na akantovem listu upodobljen domnevni slikarjev avtoportret. Trikotno zaključen vrh vzhodne stene je namenjen Mariji z detetom, v drugih poljih so upodobljene svetnice sv. Marjeta, sv. Katarina, sv. Barbara in sv. Doroteja. V osrednjem pasu prezbiterijske, ki je izenačen z višino oken, so upodobljeni apostoli, v spodnjem delu pod okni pa je naslikana zavesa. Na vzhodni steni slavoloka je zgoraj upodobljeno Oznanjenje, pod njim pa celopostavni figuri sv. Magdalene in sv. Janeza Krstnika. Na notranji strani

Razpadajoča streha cerkvenega zvonika ... »To leto (1987) so zamenjali popolnoma uničeno strešno konstrukcijo in kritino baročne kape zvonika« ...

slavoloka sta poleg rastlinske ornamentike naslikani sv. Uršula in sv. Helena. Na zahodni steni slavoloka so ohranjeni fragmenti, ki prikazujejo neznano žensko figuro v gotskem okvirju, Abla z angelom v ozadju, na južni strani slavoloka pa sv. Jakoba v gotskem okvirju. Notranje špalete gotskih oken so poslikane z rastlinsko ornamentiko. Fragment poslikave na severni strani notranje slavoločne stene kaže, da je bil prezbiterijski poslikan že pred poslikavo Janeza Ljubljanskega.

Cerkveno ladjo prekriva raven, lesen, kasetiran strop. Kasete imajo obliko šesterokotnikov in kvadratov in so naravne barve. V sredini kvadratnih kaset so naslikane pasijonke v beli in črni barvi, sredi katerih so izrezljane rozete. Dr. Nataša Golob datira strop v drugo polovico 17. stoletja.

Poleg lesenega stropa je baročna tudi druga cerkvena oprema. Glavni oltar, posvečen sv. Petru, je datiran z letnico 1660. Oltar je značilen primer zgodnejših zlatih oltarjev, njegovi nastavki so prekriti s hrustančasto ornamentiko, obogateno z ja-

godičjem. Južni stranski oltar, posvečen sv. Lovrencu, datiran z letnico 1709, v arhitekturi še ohranja stara merila, uporaba sve-drastih stebrov pa kaže nove slogovne pobude zrelega baroka. Severni stranski oltar predstavlja z letnico 1710 datirana oljna slika sv. Apolonije v bogatem baročnem okvirju. Celoto dopol-njuje še baročna lesena prižnica s podobami štirih evangeli-stov, uokvirjenih z bogato rastlinsko ornamentiko.

Prva sanacijska dela na podružnici so bila opravljena v letih 1973 in 1974, ko je Ljubljanski regionalni zavod za varstvo narav-

Cerkev sv. Petra po obnovi ... »Podružnica je pomemben spomenik iz obdobja gotike, ki ga baročna doba s prezidavami ni izpovedno okrnila« ...

ne in kulturne dediščine zamenjal povsem dotrajano leseno kri-tino nad ladjo in prezbiterijem in s tem preprečil propadanje arhitekture, poslikave in opreme. Po tem, lahko bi rekli, inter-vencijskem posegu so bila dela za več kot deset let prekinjena.

Leta 1987 je bila cerkev ponovno uvrščena med tako imeno-vane spomeniškovarstvene akcije, financirane s strani države in občine. Sanacijska dela so potekala pod vodstvom arh. Špele Valentinčič Jurkovič. To leto so zamenjali popolnoma uničeno strešno konstrukcijo in kritino baročne kape zvonika, po navo-dilih statika ing. Ribnikarja pa so izdelali protipotresno vez na ladji in prezbiteriju.

Med leti od 1989 in 1991 so restavratorji demontirali lesen kasetiran strop, ga v ateljeju restavrirali in ga pritrdili nazaj na novo izdelani leseni pohodni strop. V tem obdobju je bila ob-novljena tudi celotna cerkvena zunanjščina.

Leta 1992 so bili opravljeni predvsem restavratorski posegi. Restavratorji pod vodstvom prof. Ivana Bogovčiča so natančno presondirali ostenje cerkvene ladje in slavoločne stene. Med-tem ko na ostenju ladje ni bilo sledov poslikave, so na slavoloč-ni steni pod sekundarnimi ometi in beleži odkrili poslikavo. Ob delih v notranjosti cerkve so obnovili tudi močno poškodo-vano fresko sv. Petra nad stranskim vhodom v cerkev. Po son-

diranju ostenja cerkvene ladje so odstranili dotrajane omete in izdelali nove. Stranski oltar sv. Apolonije so prepeljali v atelje Restavratorskega centra Republike Slovenije.

V letu 1993 so se nadaljevali restavratorski posegi na poslikavi Janeza Ljubljanskega v prezbiteriju in na slavoločni steni. Po odstranitvi beležev z na novo odkrite rastlinske in figuralne poslikave na notranji strani slavoloka so poskrbeli za preventivno zaščito kot tudi za zaščito poslikave drugih ogroženih delov. Z ustreznim toniranim ometom so obdelali prazne površine na

... »Južni stranski oltar, posvečen sv. Lovrencu, datiran z letnico 1709, v arhitekturi še ohranja stara merila« ...

slavoločni steni in v prezbiteriju, tam kjer je bila poslikava uničena ob izdelavi sekundarnih okenskih odprtin.

Ob nadaljnjih restavratorskih delih na freskah so leta 1994 obnovili oziroma zamenjali okna v ladji in prezbiteriju.

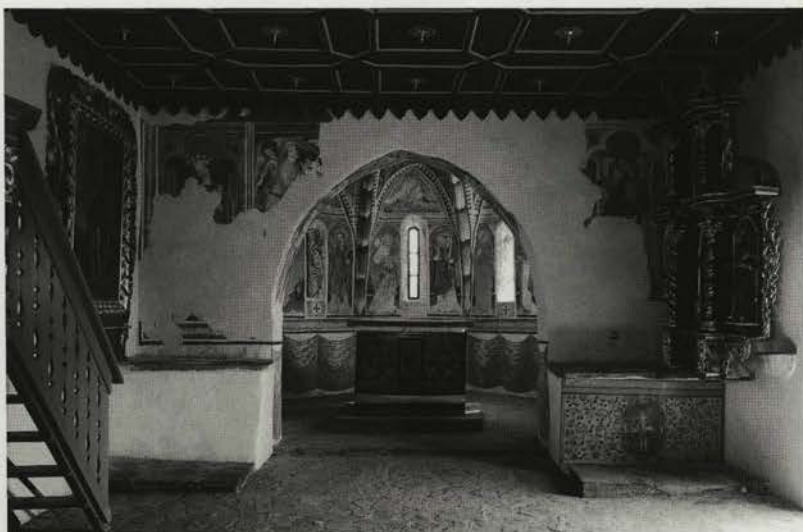
Novi tlak v cerkvi je bil narejen leta 1996. Na več mestih poškodovani tlak jenšterle so odstranili. Za štiri večje kamnite plošče, postavljene skoraj v sredini cerkvene ladje, se je pri izkopu pokazalo, da so del naravnega skalnatega terena in so z obdelavo zgornje ploskve postale del tlakovanja. Ploščam oz. obdelanim skalam so dodali nov kamnit tlak, ki po barvi in strukturi ustreza ohranjenemu originalu. Po izdelavi tlaka so v cerkev vrnili restavrirani oltar sv. Apolonije. Zaradi novo odkritih fresk na zahodni slavoločni steni ga niso postavili na svoje izvorno mesto, temveč ob ladijsko steno.

V letu 1997 so restavrirali južni stranski oltar sv. Lovrenca in ga skupaj z že pred leti restavrirano prižnico vrnili v cerkev. Tudi ta oltar je zaradi poslikave slavoločne stene narekoval ena-

ko postavitev ob ladijsko steno kot oltar sv. Apolonije.

Kot zadnji del cerkvene opreme so leta 1998 v ateljejih Restavratorskega centra Republike Slovenije restavrirali tudi glavni oltar sv. Petra.

Z restavratorskimi posegi na freskah, ki so obsegala finalna dela kot retuširanje, barvne ojačitve rastlinske ornamentike, rekonstrukcijo zavese v spodnjem delu prezbiterijskega oltarja po ohranjenem originalu, so se leta 1999 končala nekajletna sanacijsko prezentacijska dela.

Pogled v cerkev proti prezbitериju ... »Popolno nasprotje skromni zunanjščini je cerkvena notranjost, kjer tako izrazita in v naših razmerah izpovedno izjemno močna sloga, kot sta gotika in barok, govorita sicer vsak zase, pa vendarle učinkujeta kot harmonična celota« ...

S celovito prenovo cerkve sv. Petra v vsej svoji izpovednosti smo zakladnici slovenske kulturne dediščine vrnili izjemno kakovosten in kulturno–historično pričevalen objekt.

ALENKA ŽELEZNIK

Literatura

- NATAŠA GOLOB, *Poslikani leseni stropi na Slovenskem*, Ljubljana 1988.
IVAN KOMELJ, *Gotska arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1973.
IVAN SEDEJ, *Janez Ljubljanski – umetnik*, Ljubljana 1994.
FRANCE STELE, *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja*, Ljubljana 1969.

Partizanska bolnišnica Zgornji Hrastnik

ŠD273

kraj	Kočevski Rog, Komarna vas
časovna opredelitev	1943–1945
čas obnove	1995–1999
odgovorni konservator	Judita Podgornik in sodelavec Jože Saje – Dolenjski muzej, oskrbnik objektov
ogled	Od 1. aprila do 30. septembra vsak delavnik od 8. do 16. ure, izven urnika ter soboto in nedeljo po dogovoru. Urnik velja le za ogled objektov pod strokovnim vodstvom. Za strokovno vodstvo se lahko dogovorite z vodičem T: 0609 63 31 54. Brez vodstva je ogled možen kadarkoli.

Partizanska bolnišnica Zgornji Hrastnik je postavljena na Bukovi gorici, severozahodno od nekdanje kočevarske vasi Smrečnik na Kočevskem Rogu. Je edina partizanska bolnišnica na Kočevskem Rogu, ki ni bila zgrajena v vrtači, temveč na vzpetini. Nekaj minut hoda severno od bolnišnice je v vrtači grobišče s spomenikom umrlim v bolnišnici. Ograjeno je z nizkim kamnitim zidcem, v njem pa so urejene gomile. Grobišče s spomenikom je bilo urejeno po načrtih arhitekta Miloša Lapajneteta leta 1956.

Dostop do obeh objektov je mogoč s cest Komarna vas – Smrečnik ter Komarna vas – Kočevske Poljane. Odcepi za bolnišnico so označeni, prav tako so markirane tudi steze, ki vodijo do bolnišnice in grobišča.

Partizanska bolnišnica Zgornji Hrastnik je nastala spomladi leta 1943, sprva kot začasno skrivno zatočišče v primeru nevarnosti za bolnišnico Škrilj, ki je bila nastanjena v kočevarski vasi Štale. Ko so Nemci v jesenski ofenzivi leta 1943 izpraznjeno vas požgali, so ranjenci ostali kar v Zgornjem Hrastniku (Milčinski, 1965, 420–421).

Najprej sta bolnišnico sestavljala samo dva objekta, zgrajena le za začasno uporabo v primeru nevarnosti. To sta bili nizki, temni baraki s skupnimi ležišči za ranjence, tipični predstavnici barak, ki so prevladovali v roških bolnišnicah, kot jih opisuje dr. Milčinski:

»Baraka je bila okrog 10 metrov dolga, do 7 metrov široka in 2 do 3 metre visoka. Streha je na obeh daljših stranicah segala skoraj do tal; na enem koncu so bila vrata, na drugem pa okno. Razen okna na koncu so bile vir dnevne svetlobe še line v strehi. Stene so bile iz grobo obtesanih debel, streha iz skodel. Takšna baraka, postavljena v dno globače, pokrita povrh strehe s smrečjem, je res mogla ostati neopažena, dokler nisi z nosom trčil vanjo« (Milčinski, 1965, 408).

Ob obeh daljših stranicah v notranjosti so bili postavljeni skupni pogradi. Ena izmed dveh barak v Zgornjem Hrastniku, poimenovana pesjak, se je ohranila skoraj nespremenjena do danes (Milčinski, 1965, 422), druga pa je bila preurejena v barako osebja bolnišnice.

Gradbeni material za gradnjo bolnišnic je v začetku dajal gozd, »Smrekova debela, lubje za barake, smrečje in praprot za

◀ ... »Takšna baraka, postavljena v dno globače, pokrita povrh strehe s smrečjem, je res mogla ostati neopažena, dokler nisi z nosom trčil vanjo« ...

ležišča. Po pogoriščih roških vasi so nabirali žeblje in opeko, v zapuščenih hišah v dolini so našli okno, vrata, ploščo za štedilnik, cev za peč. Deska je bila v bolnišnici dragocenost« (Milčinski, 1965, 408-409).

Konec leta 1943 je prevzel bolnišnico dr. Janez Milčinski-Peter, ki jo je kmalu preuredil v postojanko za hudo ranjene. Že v januarju 1944 je bila zgrajena aseptika, lesena baraka z velikimi okni, lončeno pečjo in ustrezno operacijsko opremo, ki je omogočala tudi težje operacije (Milčinski, 1965, 422). Vse opera-

Baraka osebja v bolnišnici Zgornji Hrastnik, ena od dveh prvih bolnišničnih objektov, fotografiral dr. Janez Milčinski konec leta 1943 ali v začetku 1944.

cijsko pohištvo je izdelal po načrtih dr. Milčinskega mizar Jože Malnarič, ki je bil član osebja bolnišnice (Jarc, 1977, 267).

Po teh načrtih so potem naredili podobno opremo tudi za druge partizanske bolnišnice na Rogu. Z izgradnjo aseptike, ki je imela štiri ležišča, je dr. Milčinski preprečil okužbe težko ranjenih. V tej operacijski baraki so do osvoboditve opravili 60 operacij (Jarc, 1981, 267).

Kmalu za aseptiko so zgradili še septiko, ki je bila namenjena novosprejetim ranjencem in sta jo sestavljali velika soba za ranjence, ob njej pa je stala operacijska soba z vso potrebno opremo. V septiki so bila ležišča za ranjence ločena in opremljena z žimnicami. V baraki je bilo tudi svetlo, saj je bila ena stena skoraj v celoti zastekljena. O podobi bolnišnice med vojno pričajo ohranjene fotografije, saj je dr. Milčinski s svojim fotoaparatom uspešno dokumentiral življenje bolnišnic na Rogu. Bolnišnica je dobila tudi kuhinjo in krušno peč, dve skriti skladišči za hrano in sanitetni material ter bunker, kamor so lahko v primeru nevarnosti skrili težke ranjence (Milčinski, 1965, 424-425). Vsi objekti, razen skritih skladišč in bunkerja, stojijo še danes.

Prva upravnica bolnišnice je bila jeseni 1943 dr. Božena Grossman-Vida (Ravnihar, 1973, 73). Za dr. Milčinskim, ki je

bolnišnico vodil do novembra 1944, jo je prevzel, dr. Martin Benedik, od konca leta 1944 do maja 1945 pa jo je vodil italijanski vojaški zdravnik major dr. Augusto Nordio (Jarc, 1981, 268).

Zaradi gradbenega materiala (les) in načina ter namembnosti gradnje (hitro in za začasno uporabo) so prazni in opuščeni objekti po koncu druge svetovne vojne hitro propadali. K propadanju je močno prispevalo tudi naravno okolje s hudimi zimami, veliko količino snega in visoko vlago. Dr. Milčinski sicer piše, da je bolnišnica Zgornji Hrastnik spomladi 1946 še stala,

Septika, notranjost bolniške sobe po evakuaciji ranjencev med nevarnostjo julija 1944, foto dr. Janez Milčinski.

vendar takoj nato nadaljuje: »Naslednja zima je udrla strehe. Že prej pa so raznesli okna in deske. Potem je prišla ekipa, v njej nekaj takih, ki so gradili že prvič. Postavili so iz ruševin barake tako, kot so bile« (Milčinski, 1965, 425).

Leta 1955 je bolnišnica stala, vendar pa so bila potrebna na objektih vzdrževalna dela. Razen manjših popravil na strehah in zamenjave posameznih desk je bil takrat največji poseg dvig naklona strehe pri septiki. Stara streha je imela premajhen naklon in zato voda ni odtekala s strehe, temveč je zamakala v barako. Sanirali so jo tako, da so ohranili staro strešno konstrukcijo in naklon, nad njo pa naredili novo streho s primernejšim naklonom. Pri sanaciji objekta leta 1996 smo tako stanje ohranili¹.

V kasnejših letih so bila opravljena manjša poravila. Tako so leta 1959 popravili tla v septiki, leta 1962 pa streho aseptike, ker je nanjo padla veja in jo poškodovala. Ves čas pa je nad sta-

1 Zapisnik ogleda stanja objektov NOV na sektorjih Jelendol, Baza 20 in Zgornji Hrastnik z dne 20. 5. 1955 in Poročilo o izvršenem delu in obnovitvi spomenikov v »Rogu«, ki ga je septembra 1955 poslal Alojz Murn Zavodu za varstvo spomenikov LRS. Fotokopiji zapisnika in poročila hrani Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Novo mesto.

njem v bolnišnici bedel tudi njen medvojni upravnik in zdravnik dr. Janez Milčinski – Peter.

Na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novem mestu smo se temeljiteje lotili obnove objektov v bolnišnici Zgornji Hrastnik leta 1996. Decembra 1995 se je zaradi močnega vetra podrlo drevo, ki je padlo na aseptiko. Šele ko so aprila 1996 gozdarji odstranili podrto drevo, se je v celoti pokazala škoda, ki jo je naredilo drevo. Uničena je bila kritina iz skodel, delno pa tudi strešna konstrukcija. Na srečo je ostala

Obnovljen kompleks bolnišnice Zgornji Hrastnik ... »Nastala je v času največje sovražni-kove moči v okupirani Evropi ... Je spomenik humanosti in vzdržljivosti slovenskega naroda« ...

notranjost barake nepoškodovana, izjema je bila le vlaga, ki je poškodovala notranje obitje iz strešne lepenke. Zato smo zamenjali del strešne konstrukcije in celotno kritino, v notranjosti pa del obitja, ki je bilo zaradi vlage in udarca drevesa močno poškodovano. Opremo aseptike smo ohranili, začasno pa smo odstranili fotografije o medvojni dejavnosti bolnišnice.

V slabem stanju je bila tudi velika baraka za ranjence z operacijsko sobo, septika, kjer je bilo treba zamenjati celotno kritino. Ob tem smo ohranili naklon strehe iz leta 1955. Na najnižji steni objekta smo preperela bruna zamenjali z novimi. Notranjost barake pa je tudi po letu 1955 ostala nespremenjena. Ob zadnji obnovi smo notranjost poskušali čim bolj približati stanju med vojno s pomočjo ohranjenih fotografij. Tako so bile stene na novo obite s strešno lepenko in tudi v celoti prebeljene z apnom. Celoten objekt je bil premazan z ustreznimi zaščitnimi sredstvi za les.

V letu 1999 je potekala akcija sanacije še drugih objektov v bolnišnici. Na vseh smo zamenjali kritino, pri posameznih barakah pa tudi dotrajane dele obitja z novimi. Razen nove kritine, kar še vedno ostajajo skodle, so bila druga dela povezana le z vzdrževanjem in manjšimi popravili. Tako smo v letu 1999 obnovili kuhinjo, barako za ranjence, imenovano tudi pesjak, barako oseb-

ja, pralnico in sterilizacijo, krušno peč in manjše skladišče.

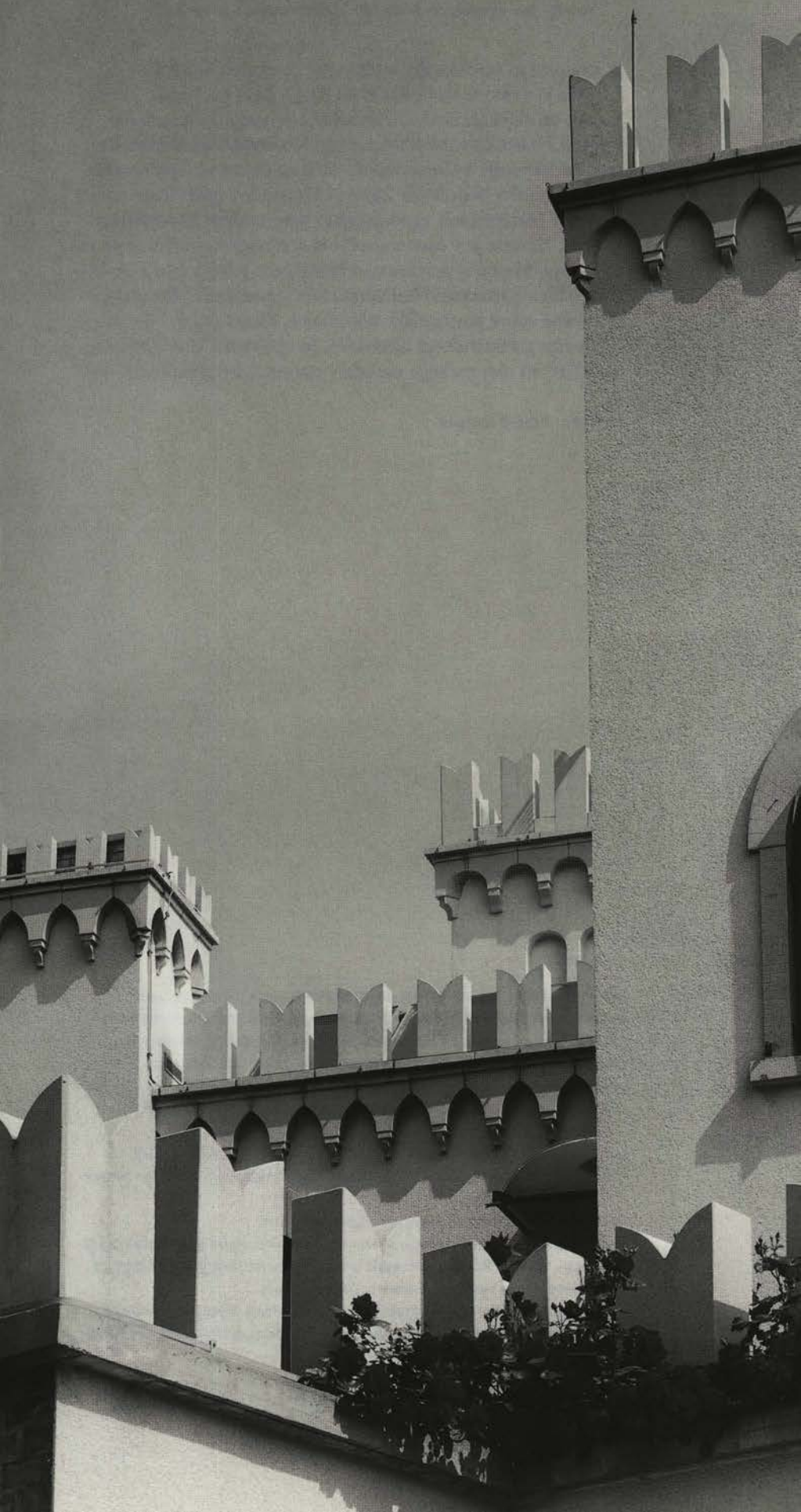
Dela je v okviru akcije Kočevski Rog – Baza 20 (akcija obsega posege na objektih Baze 20, bolnišnice Jelendol in bolnišnice Zgornji Hrastnik) v celoti financiralo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije v okviru rednih akcij na kulturnih spomenikih.

Partizanska bolnišnica Zgornji Hrastnik z grobiščem sodi v sam vrh pomembnih zgodovinskih spomenikov slovenskega naroda. Nastala je v času največje sovražnikove moči v okupirani Evropi. Skupaj s partizansko bolnišnico Jelendol in z grobišči umrlih v partizanski bolnišnici tvori spomenik Slovenske centralne vojne partizanske bolnišnice, katere del je bila, in celotnega partizanskega zdravstva. Je spomenik humanosti in vzdržljivosti slovenskega naroda v narodno osvobodilnem boju.

JUDITA PODGORNIK

Literatura

- FRANC BENEDIK... (et. al.), *Vodnik po partizanskih poteh*, Ljubljana 1978.
- MITJA FERENC, *Baza 20 in bolnišnici Jelendol ter Zgornji Hrastnik*, Zbirka vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, zvezek 179, Maribor 1992.
- JANKO JARC, *Partizanski Rog*, druga dopolnjena izdaja, Maribor 1977.
- JANKO JARC, *Rog, Središče slovenskega narodnoosvobodilnega boja*, Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, zvezek 5, Ljubljana 1981.
- METOD MIKUŽ, *Oris partizanske sanitete na Slovenskem*, Ljubljana 1967.
- JANEZ MILČINSKI, »Mi pa nismo se uklonili...«, *Poslanstvo slovenskega zdravniška*, Ljubljana 1965.
- JANEZ MILČINSKI, *Leta za pet drugih*, Ljubljana 1990.
- BOŽENA RAVNIHAR, Oris razvoja slovenske centralne vojno partizanske bolnišnice - SCVPB v Rogu, *Zgodovinski oris zdravstva na Dolenjskem*, Knjižnica zdravstvenega vestnika, zvezek 1, Ljubljana 1973.
- RUŽA ŠEGEDIN, Slovenska centralna vojno partizanska bolnišnica na Rogu, *Zgodovinski oris zdravstva na Dolenjskem*, Knjižnica zdravstvenega vestnika, zvezek 1, Ljubljana 1973.

Gravisijev grad

EŠD 2881

kraj	Koper, Semedela
naslov	Cesta za gradom 8
časovna opredelitev	1885
čas obnove	1991–1992
odgovorna konservatorica	mag. Mojca Guček in sodelavca Jure Bernik, Dare Tratar
ogled	Po dogovoru z lastnikom.

Gravisijev grad v Semedeli stoji na vrhu vzpetine, ki se dviguje nad Koprskim zalivom ob magistralni cesti, ki povezuje Koper in Izolo. Izpostavljena lokacija gradu predstavlja izjemno dominantno v prostoru, ki je bila v njegovi neposredni okolici prav v zadnjih desetletjih pozidana. Tako je grad, ki ga obdaja obzidje, viden z različnih pogledov z morja in okolice. Obenem pa je tudi z gradu odličen pogled na historično mestno jedro Koper in njegovo okolico ter širše področje Koprskega zaliva.

Med najpomembnejše koprške plemiške rodbine je prav gotovo sodila premožna družina Gravis, ki je bila lastnica palače in meščanskih hiš, imela pa je tudi obširna posestva v okolici Kopra. Iz ohranjenega napisa na fasadi gradu lahko razberemo, da si je dal stavbo postaviti doktor medicine Pij Gravis v letu 1885. Grad, ki ga dopolnjujeta obzidje in tudi garaža, je razmeroma skromnih dimenzij. Zagotovo je na tem mestu obstajala značilna triosna stanovanjska enonadstropna stavba, ki so jo zaradi izpostavljene lege in takrat prevladujočega historičističnega sloga preoblikovali v gradič. Rezultati raziskav gradu, ki smo jih izvedli še pred načrtovanjem prenove, so dokazali osnovni tloris najstarejšega objekta – značilne stanovanjske triosne hiše, ki je ob prenovi dobila dva vogalna prizidka. Historicistična prenova gradu leta 1885 je preprosto stanovanjsko stavbo preoblikovala v neogotskem slogu z različnimi dodatki; stolpi in stolpiči z neogotsko oblikovanimi merloji in cinami, neogotskimi odprtini, kot so vrata in okna s stavbnim pohištvom, z balkonom nad glavnim vhodom ter obzidjem, ki omejuje celotno parcelo. V sklop obzidja je bila vključena tudi lopa, ki je bila glede na dostopno cesto uporabljena tudi kot garaža.

Preoblikovanje stavbe predstavlja izjemen stilni poseg in je nedvomno odraz takratnega okusa, ki sta ga označevala romantični pogled v predhodna zgodovinska in stilna obdobja ter interpretacija zgodovinskih slogov, in so si ga lahko privoščili le premožnejši lastniki. Preprost stanovanjski objekt je bil spremenjen v grad, ki je dobil novo namembnost, to je bila poletna vila. Izjemnost posega poudarja tudi dejstvo, da je bil za vse dekorativne neogotske dodatke uporabljen nov material, beton. Stavba je imela bogato in dekorativno oblikovano zunanjščino, vendar se je bogastvo dekoracije preneslo tudi v notranjščino. Med sondažnimi raziskavami notranjščine je bila v pritličju

◀ ... »prenova gradu leta 1885 je stavbo preoblikovala v neogotskem slogu z različnimi dodatki; stolpi in stolpiči z neogotsko oblikovanimi merloji in cinami« ...

odkrita bogata poslikava tudi v glavni reprezentančni dvorani in v stranskem salonu.

Razporeditev prostorov pritličja in nadstropja kažejo, da je stanovanjska stavba – vila zasnovana po uveljavljeni shemi meščanskega stanovanja premožnejšega sloja, kar je odraz njihovega načina življenja. V pritličju, sta bila že omenjena reprezentančna prostora, med katerima je bil večji prostor namenjen sprejemanju gostov, manjši salon pa kot spremljevalni prostor prejšnjemu. V pritličju so bile tudi kuhinja in shrambe. Stopniš-

... »Preoblikovanje stavbe predstavlja izjemen stilni poseg in je nedvomno odraz takratnega okusa, ki sta ga označevala romantični pogled v prehodna zgodovinska in stilna obdobja« ...

če je bilo umaknjeno v stranski del stavbe. V nadstropjih so bili bivalni prostori, namenjeni spalnicam. Prostor v medetaži, med pritličjem in nadstropjem, je imel vlogo delovnega prostora.

Kdaj je družina Gravisi opustila grad, žal ne vemo. Vsekakor pa je grad po tem začel hitro propadati. Po drugi svetovni vojni je bil ponovno naseljen, vendar tudi tako preurejen, da je lahko v njem stanovalo več družin. V tem času je bila v vsaki etaži zgrajena kopalnica. Kljub predelavam se je v gradu ohranila vsa lesena stavbna oprema. Ker je bil pred zadnjo prenovno nekaj let zapuščen in nenaseljen, je hitro in nezadržno propadal. Ob koncu 80ih let je grad, ki je bil do tedaj družbena lastnina, kupil Franjo Nemec, ki se je takoj lotil obnove. Vsa obnovitvena dela so potekala v skladu s predpisi in pod strokovnim nadzorom pristojnega Medobčinskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, ki je izvajal konservatorske raziskave in izdelal konservatorski program. Grad naj bi s primerno prenovno in stanovanjsko funkcijo ponovno zaživel v svoji historicistični podobi, zato je bilo treba prezentirati arhitekturo in odkrito poslikavo. Po temeljitem preučevanju mož-

nosti in načinov prenove ter investitorjeve želje, je bila sprejeta odločitev, naj se grad zaradi izjemno slabe materialne ohranjenosti poruši in nanovo pozida z novimi materiali. Smernice in pogoji obnove gradu, povzete po konservatorskem programu, so določali, da je treba izdelati dokumentacijo obstoječega objekta, ki bo omogočala izdelavo projektov za ponovno pozidavo oziroma rekonstrukcijo z vsemi arhitekturnimi detajli. Zato je bilo treba vse originalne poslikave sneti s sten. Na podlagi originalnih poslikav je bila izdelana rekonstrukcija poslikave glav-

Pogled na obnovljen grad ... »Grad naj bi s primerno prenovo in ponovno stanovanjsko funkcijo zaživel v svoji historicistični podobi« ...

nega salona in manjšega prostora ob njem. Ker je grad skromnejših dimenzij in mu ni bilo možno dozidati dodatnih prostorov, se je investitor odločil, da ga bo podkletil in si tako razširil bivalni prostor.

Prenova gradu se je začela v letu 1990. Izvedbeni projekti so bili izdelani v skladu s smernicami in pogoji konservatorskega programa. Kot izhodišče nadaljnjih projektov je bil izdelan osnovni arhitekturni posnetek objekta in detajlov v merilu 1:50. Zaradi že obstoječih poslikav je bilo treba notranjščino gradu sondirati. Pod dvema plastema barve je bila odkrita poslikava glavnega salona. Ker so sonde nakazale na intenzivno poslikavo prostora po celotni višini in tudi na vseh stenah, je bilo treba v celoti odkriti in odstraniti recentne barvne plasti. Koncept originalne poslikave iz neoklasicističnega stilnega obdobja potrjuje našo domnevo, da je bil prav ta poslikani salon najreprezentančnejši prostor gradu. Poslikava ponazarja iluzijo odprtega prostora. Stene dopolnjuje naslikana arhitektura, in sicer so v prvem planu naslikani stebri, tramovi in arhitrav. V spodnjem delu, kjer so parapeti prostora, je naslikana ograja in različno padajoča draperija. V kontekstu celote sta predstavljena dva tipa stebra z različno dekoracijo, kot so grifoni, sfinge, cvetovi, spleteni venčki in girlande. Preko omenjene poslikave

prvega plana se pogled nadaljuje v pokrajino. Še posebej bogata dekoracija uokvirja okenske odprtine, vhod in kamin.

Poslikava tega prostora sodi v vrst secco tehnik, kar pomeni, da je bila poslikava nanescena na že suh omet. Prav zaradi tega je bilo odkrivanje poslikave razmeroma težko in zamudno, saj se je barvna plast, ki ni bila dobro sprijeta s podlago, luščila. Kljub temu je bila poslikava celotnega prostora odkrita.

Prizidani manjši salon ima drugačno poslikavo. Prehod med velikim in manjšim salonom je možen skozi neogotsko

... »Dekoratívno poslikavo obeh salonov dopolnjuje tudi lesen poslikan strop.« ...

biforo, ki ima v sredini stebriček s kapitelom. Poslikave manjšega salona ni bilo treba odkrivati, ker se je ohranila. Kljub temu, da je ta poslikava drugačna, saj se zgleduje po vzoru gotške poslikave v značilnem opečnem tonu, sodi v historicistični čas, ko neogotska poslikava dopolnjuje neogotske arhitekturne elemente. Poslikava je omejena na mejno steno med obema salonoma, v prostoru pa so v preprosto oblikovanih ščitih predstavljena zodiakalna znamenja.

Dekoratívno poslikavo obeh salonov dopolnjuje tudi lesen poslikan strop. V obeh prostorih so vidni leseni tramovi, ki imajo v vmesnih prostorih poslikane kasete. Vzorca se med seboj razlikujeta po oblikovanju in po barvah. Naslikane venčke na stropu je mogoče primerjati z naslikanimi girlandami na stenah velikega salona. V manjšem salonu je na stropu preprostejši geometrijski vzorec, ki je barvno usklajen v barvah bele, rumene in opečno rdeče barve s poslikavo na stenah. Leseni stropovi so bili po vzoru originalnih lesenih in oblikovanih ka-

set rekonstruirani. Ob prenovi so bile lesene stropne konstrukcije zamenjane z novo betonsko konstrukcijo, ki pa je zaradi lesenih stropnih oblog ne vidimo.

Bogato notranjo dekoracijo obeh reprezentančnih prostorov pritličja dopolnjuje tlak teraco v beli in črni barvi. Tudi novi teraco, narejen ob prenovi stavbe, se zgleduje po originalnem in upošteva njegovo dekorativnost.

Edina poslikava, ki se je ohranila v nadstropju je v zaključni del stopnišča postavljen triptih, ki ni bil nikoli prebeljen in se

... »v zaključni del stopnišča postavljen triptih. V odprtine so postavljene tri celopostavne figure: evangelist Marko, svetnik-vojščak in škof.« ...

je ohranil do prenove stavbe. V prvem planu je naslikana opečnata gotška trifora, ki ima v zgornjem delu šilaste zaključke. V odprtine so postavljene tri celopostavne figure: evangelist Marko, svetnik-vojščak in škof. Zelo verjetno je izbor svetnikov v povezavi s predstavniki rodbine, ki so bili naročniki. V ozadju figur je naslikana pokrajina, ki bi lahko bila podoba okolice gradu, saj je v ozadju osrednjega lika naslikan grad, ki je podoben Gravisijevemu gradu.

Prenova Gravisijevega gradu v dolgoletni spomeniškovarstveni praksi predstavlja izjemen izziv, saj je bila prav želja investitorja, ki je gradu želel povrniti njegovo izvirno, v historicističnem slogu dopolnjeno podobo, tudi vodilo strokovnih odločitev. Zahtevne restavratorske in konservatorske posege je strokovno obdelala pristojna spomeniškovarstvena služba, kljub temu, da je temeljite gradbene posege v celoti finansiral investitor.

MAG. MOJCA GUČEK

Die hrepen
Preprie De hood
in

De ro
Prost
lo

Prešernov gaj

EŠD 280

kraj	Kranj
časovna opredelitev	18., 19. stoletje
čas obnove	1951, 1987–2000
odgovorni konservator	Renata Pamić

Prvotno kranjsko pokopališče je bilo ob župnijski cerkvi sv. Kancijana in tovarišev. Z ukinitvijo ob koncu 18. stoletja so ga prenesli na tako imenovano Malo kranjsko polje, kjer je bil leta 1787 prvi pokop. Pokopališče pravokotne tlorisne zasnove 100 x 50 m je prvotno imelo le en vhod z današnje Partizanske ulice, kjer ga danes obeležuje obnovljeni kamniti portal. V osi prvotnega vhoda se je odpiral pogled na kapelo sv. Križa, ki jo je jugoslovanska vojska porušila. Arhitekt Jožef Plečnik se je ves čas med obema vojnama zavzemal, da se kapela ohrani, v njej pa uredi muzej, kjer bi predstavili življenje kranjskih veljakov. Kapela je bila žal prej porušena. Izginile so tudi sledi prvotnega mejnega zidu za kapelo, do koder je na zahodu segalo pokopališče. Meja pokopališča in lokacija nekdanje kapele sta tako danes razvidni le iz ohranjenega katastra. Prostorska stiska je že v 19. stoletju terjala širitev pokopališča proti zahodu vse do današnjega drugega vhoda v Prešernov gaj ob Gregorčičevi cesti. Iz istega razloga pa tudi zaradi nameravane gradnje osnovne šole v bližini pokopališča, so tu že pred drugo svetovno vojno opustili pokopavanje. Po izteku mirovalne dobe so posmrtno ostanke pokojnikov prekopali, nagrobnike pa prenesli na današnjo Planino, kjer je nastalo novo pokopališče. Na opuščnem pokopališču, današnjem Prešernovem gaju, so zaradi posebnega kulturnega pomena in zaradi bodoče spomeniške ureditve ostali: grob z nagrobnikom pesnika dr. Franceta Prešerna, grob z nagrobnikom pesnika Simona Jenka, nagrobni mavzolej kranjske rodbine Majdič ter spomenik bazoviškim žrtvam.

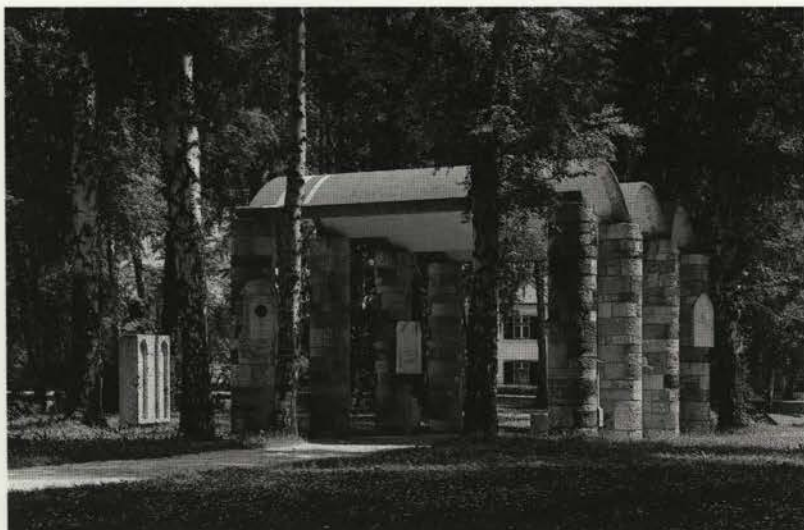
Prešernov nagrobni spomenik v neorenesančnem slogu je po načrtu neznanega dunajskega arhitekta izdelal kipar Ignac Toman ml., postavili pa so ga njegovi častitelji leta 1852.

Grob pesnika Franceta Prešerna je bil prvotno ob vzhodnem pokopališkem zidu, nedaleč od vhodnega portala. Obeleževal ga je le črni leseni križ. Po njegovi smrti so v okviru Slovenskega društva ustanovili odbor, ki je z zbiranjem prispevkov poskrbel za postavitev pesnikovega nagrobnika. Akcijo je vodil dr. Janez Bleiweiss. Leta 1967 so iz Ljubljane v kranjski Prešernov gaj prenesli še posmrtno ostanke njegove nezakonске hčere Ernestine Jelovšek. Njen grob se nahaja v bližini očetovega, obeležuje pa ga marmornata plošča na kamnitem podstavku. Nagrobni spomenik drugega velikana slovenskega pe-

◀ ... »Po njegovi smrti so v okviru Slovenskega društva ustanovili odbor, ki je z zbiranjem prispevkov poskrbel za postavitev pesnikovega nagrobnika« ...

sništva Simona Jenka je na pobudo Kranjske narodne čitalnice leta 1872 izdelal kipar Ivan Vurnik. Odkrili so ga leta 1873. Poleg omenjenih nagrobnih spomenikov predstavlja izjemno kipersko stvaritev tudi Majdičev mavzolej z marmornatim reliefom Vstajenje, delo kiparja Ivana Zajca leta 1908.

V severozahodnem delu Prešernovega gaja se nahaja spomenik bazoviškim žrtvam iz leta 1931. Piramida s kovinsko spominsko ploščo je posvečena članom tajne organizacije Borba, ubitim zaradi svoje proti fašistične dejavnosti. Piramida iz

... »Na mestu porušene kapele je zasnovana odprta lopa na osmih okroglih stebrih, ki nosijo trikrat deljeno polkrožno betonsko streho« ...

umetnega kamna, ograjena s štirimi stebriči in verigami, je postavljena v spomin na Vladimira Gortana, ubitega v Pulju 17. oktobra 1929, ter na Zvonimira Miloša, Franja Marušiča, Ferda Bidovca in Vekoslava Valenčiča, ki so jih ubili v Bazovici, 6. septembra 1930. Postavili so jo po načrtu Draga Žerjala člani primorskega emigrantskega društva Zarja. To je obenem prvi spomenik žrtvam fašističnega nasilja v Evropi.

Načrt za preureditev opuščene pokopališča v gaj, ki so ga poimenovali po tukaj pokopanemu dr. Francetu Prešernu, sta leta 1951 izdelala arhitekt Marjan Šorli in Urška Ogorevc. To je bila prva in avtentična ureditev Prešernovega gaja. Na mestu porušene kapele je zasnovana odprta lopa na osmih okroglih stebrih, ki nosijo trikrat deljeno polkrožno betonsko streho. Stebri lope so zidani iz lehnjaka, nanje so vgrajeni nagrobniki in druge kamnite plošče, med katerimi je zlasti kvalitetna tista z reliefnim bronastim medaljonom glave izumitelja fotografije na steklo Janeza Puharja (1814–1864), ki jo je ob 50. obletnici ustanovitve postavil Foto klub Kranj. Arhitekt je dal posamezne fragmente nagrobnih spomenikov vgraditi v pokopališki zid, ob zasajenem okrasnem grmovju pa je postavil nizke obdelane kamnite kvadre. Iz lope vodijo tlakovane potke, narejene iz kamnitih plošč iz lomljenca nepravilnih oblik do posa-

meznih spomenikov.

V gaju je uredil tudi zrcalni vodni motiv, kar je slabša stran takratnega projekta. Talno urejeni vodni motiv sredi brezovega gaja se ni obnesel. Vodni motiv, simbol nepretrgane niti življenja, bo treba funkcionalno in arhitekturno ustrezno preurediti. S kombinacijo materialov in oblik je arhitekt dosegel vtis prosojnosti in povezanosti vseh elementov v gaju. Iz lehnjaka zgrajeni lopa, vhodni portal ob Gregorčičevi cesti, podstavek doprsnega kipa dr. Franceta Prešerna – delo kranjskega kiparja

... »ohranjati in spoštovati njegov pietetni in kulturnozgodovinski značaj« ...

Lojzeta Dolinarja leta 1968 – kažejo na to, da je iskal materiale v domačem okolju. Lopo je zasnoval kot osrednji prostor, od koder se obiskovalcu odpirajo poti k spomenikom ali pa mu služi kot varno zavetje v primeru slabega vremena. Z ureditvijo Prešernovega gaja je mesto Kranj pridobilo prostor za premišljevanje in oddih, na žalost pa s tem tudi prostor, ki odpira mnoge probleme zaradi vandalizma. Kljub primarnemu pietetnemu in kulturnemu značaju gaja smo velikokrat priča grobnim poškodbam spomenikov. S strokovnega stališča se pojavlja vprašanje, kolikokrat ponavljati čiščenje in kako kvalitetno obvarovati spomenike pred poškodbami. Grafiti, barve in druge poškodbe spomenikov ali njihovih delov so problem, saj pogoste kemične ali kamnoseške obdelave spomenikov niso priporočljive in so zaradi večkratnega ponavljanja celo škodljive.

V zadnjem desetletju so pod strokovnim vodstvom Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju v Prešernovem gaju potekali konservatorski in restavratorski posegi na posameznih spomenikih. Tako smo na novo poslikali strop v Majdičevi kapeli, rekonstruirali prvotni vhodni portal in obnovili spomenik bazoviškim žrtvam; restavrirali smo Prešernov in Jenkov nagrobnik; odstranili grafite z Majdičeve kapele in lope; s pozidavo, fugiranjem in zamenjavo dotrajanih zaključnih kap pa smo sanirali pokopališki zid in nanj namestili novo

kovano ograjo. Z novo ograjo in vhodnimi kovanimi vrati je močno poudarjen prostorski, pietetni in kulturni značaj Prešernovega gaja. Zaradi žleda, ki je pred leti poškodoval drevesni sestoj, je bila potrebna tudi sanacija tega. Obenem je bil narejen kataster dreves in program pomlajevanja gaja.

Poleg rednih vzdrževalnih del je v Prešernovem gaju treba urediti primerno razsvetljava, obnoviti zelenico in drevje, sanirati depresije terena, obnoviti komunikacije in opremo, obnoviti okolico Prešernovega gaja, vključno z obnovo otroškega igrišča na južni strani. Prešernov gaj naj bi glede na pobude nekaterih postal osrednji kulturni hram, zato je naloga tako stroke kot civilne družbe ohranjati in spoštovati njegov pietetni in kulturnogodovinski značaj.

Spomenik dr. Franceta Prešerna ESH 5109

kraj	Glavni trg v Kranju
časovna opredelitev	1952
čas obnove	1998–1999
odgovorni konservator	Renata Pamić

28. decembra 2002 bo minilo pol stoletja od slavnostne otvoritve Prešernovega spomenika na Glavnem trgu med kranjsko župnijsko cerkvijo sv. Kancijana in gledališčem. Množice so se takrat prišle v Kranj poklonit največjemu slovenskemu pesniškemu geniju dr. Francetu Prešernu, ki je od jeseni 1846 pa do smrti leta 1849 delil življenje tako s kranjskimi meščani kot z reveži. Njegovo zadnje počivališče se nahaja v kranjskem Prešernovem gaju, kjer so mu leta 1852 njegovi častitelji postavili nagrobni spomenik. Sto let pozneje, natančneje 28. 12. 1952, na dan otvoritve spomenika, je glavna direkcija pošte, telegrafa in telefona v Ljubljani dovolila pošti Kranj enodnevno uporabo posebnega žiga in poštnih znamk, izdelanih ob 100-letnici smrti pesnika, prevozi potnikov v Kranj so bili tisti dan za polovico cenejši, prebivalci Kranja pa so hiše okrasili z zastavami, v mestu so se odvijale razne kulturne prireditve. Kranj je praznoval.

Za postavitev spomenika je bil takrat ustanovljen poseben pripravljalni odbor pri Mestni občini Kranj. Likovno upodobi-
tev pesnika so zaupali akademskima kiparjema Francišku Smerduju in njegovemu sodelavcu Petru Lobodi. Bronasti odlitek okoli 5 m visokega spomenika je naredila Umetniška zadruga v Ljubljani. Gradbena dela je izvajalo podjetje Megrad. Po poročanju arhitekta Nanda Jocifa se je tudi kipar Francišek Smerdu strinjal s podstavkom dimenzij 1 x 2 x 1,35 m. Iz pogodbe med Pripravljalnim odborom in Umetniško zadrugo leta 1952 beremo, da je moral odbor takoj po prevzemu mavčnega odlitka zadrugi dostaviti 10 grafitnih loncev po 250 kilogramov, 10 grafitnih loncev po 200 kilogramov, 20 000 kilogramov metalurškega koksa in 4000 kg starega bronu. Umetniška zadruga se je obvezala napraviti brezhiben odlitek ter postaviti spomenik. Kvaliteto odlitka je presodila komisija štirih kiparjev, njegova avtorja ter kiparja Stane Dremelj in Božo Pengov. Predvideni datum odkritja spomenika so z 21. decembra predstavili na 28. december, zato da spomenik ne bi bil odkrit prav na Stalinov rojstni dan. V tem času je bila po načrtu arhitekta Jožefa Plečnika urejena fasada gledališča, leto prej pa po načrtu arhitekta Marjana Šorlija in Urške Ogorevc tudi gaj pesnikov, imenovan kar Prešernov gaj. Bronasti kip pesnika je bil postavljen na podstavek iz pohorskega granita v bližino fasade gledališča, ki skupaj s spomenikom predstavlja kvalitetno spomeniško kompozicijo. Za slavnostno odkritje spomenika so naprosili ministra Borisa Zihlerla, za govor ob novem spomeniku pa profesorja Antona Slodnjaka.

Več kot 46 let je spomenik s pridobljeno patino kljuboval naravi in ljudem, vendar so se s časom pokazale poškodbe na kamnu in razpoke v bronu. Zaradi teh je spomenik postal statično ogrožen in za obiskovalce nevaren. Mestna občina Kranj in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju sta v letih 1998 in 1999 spomenik temeljito obnovila. Strokovni pregled z endoskopijo in tehnoskopom je pokazal, da je spomenik stal samo na nogah brez dodatne opore. Bron je bil na kritičnih mestih močno počen. Pod podložno in nosilno ploščo

... »Likovno upodobitev pesnika so zaupali akademskemu kiparju Frančišku Smerduju« ...

je zamakalo, voda in led pa sta rahljali vez med nosilno ploščo, kamnitimi bloki in sidriščem. Opravljena sta bila podroben kataster razpok in kemična analiza bronu.

Bronasti kip je statično samonosilna monolitna figura z bronasto podložno ploščo, ki je sidrana skozi ploščo na podstavek. Notranjost spomenika je votla, brez ojačitev.

Analiza je pokazala, da je bila skulptura narejena iz več odlitih kosov, sestavljenih z varjenjem. Le noge spomenika do sredine meč so bile zapolnjene z betonom. Na tem delu so bile vidne hude razpoke bronu. Zlasti nevarna je bila razpoka na meču desne noge. Desna noga, je tako pomenila podporo le še za vertikalne obremenitve oziroma težo kipa, ne pa tudi za horizontalne, kot so sunki vetra in potresa. Leva noga, ki je bila praktično brez razpok, je tako edina dajala stabilnost kipu. Zaradi poroznosti bronu se je v notranjosti nabirala voda, v zimskem času pa je zaradi ledu prihajalo do deformacije in pokaanja. Razpoke so bile tudi na temenu glave, rokah in naročju

skulpture. Popolna zatesnitev skulpture je bila praktično nemogoča, zato smo ob izvedbi novega podstavka uredili tudi odvodnjavanje.

Kip je bil očiščen z mikro peskanjem, podrobno saniran in ponovno patiniran. Z notranje strani smo ga ojačali in sidrali na nosilno bronasto ploščo, ki je tudi sama ojačana in pritrjena na novi granitni podstavek. Za spomenikom smo zasadili vrbo žalujko, v liniji arkad Prešernovega gledališča pa tri javorje, okolico spomenika oziroma trg smo delno ogradili s kovinskimi stebriči. Načrt dopolnitve spomenika in hortikulture ureditve je bil izdelan na kranjskem Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine. Na prednjo stran horizontalne ploskve granitnega podstavka sta vklesana in pozlačena pesnikovo ime in verz Zdravljice.

RENATA PAMIĆ

Literatura

.....
JOSIP ŽONTAR, *Zgodovina mesta Kranja*, Ljubljana 1939.

Dvorec Selo

ESH1119

kraj Ljubljana, Moste

naslov Zaloška cesta 69

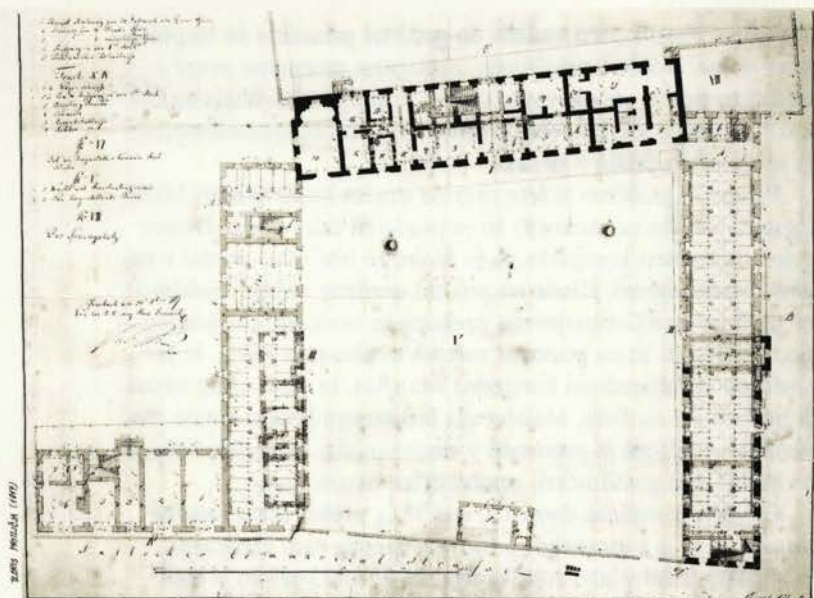
časovna opredelitev prva polovica 18. stoletja

čas obnove od leta 1995 dalje

odgovorna konservatorica Mojca Arh Kos in sodelavki Lidija Avbelj Jelovac, Irena Vesel Kopač

ogled Po predhodnem dogovoru z lastnikom CIVO REAL, Družba za poslovanje z lastnimi nepremičninami, d. o. o., Zaloška 69, Ljubljana.

Območje vasi Selo v Mostah pri Ljubljani je zgodovinsko izpričano že v 14. stoletju. Dvorec Selo je bil sezidan sredi 18. stoletja kot letovišče za jezuitski kolegij iz Trsta, v takratni, še čisto kmetijski okolici. Nasproti dvorca ob Ljubljanici je nastalo najpomembnejše manufakturno podjetje – tovarna sukna, ki je imela velik vpliv pri nadaljnjem razvoju in obstoju kompleksa dvorca. Za postavitev tovarne so leta 1724 dobili cesarski privilegij kranjski deželni stanovi. Tovarna je bila za deželne stanove koristna, saj so preskrbovali graničarje s suknom lastne izdelave. Leta 1727 so za sukarno preuredili mlin ob Ljubljanici, kjer se je izdelovanje sukna močno povečalo. Ker je bila sukarna v veliki meri odvisna od trgovcev, predvsem od ljubljanskega trgovca Petra Antona Codellija in pozneje Michelangela Zoisa, ki sta pobirala vse dobičke, se le-ta ni mogla finančno utrditi. Leta 1747 je vso posest kupil ljubljanski trgovec Friderek Weitenhiller, ki mu je cesarica Marija Terezija podelila enake privilegije, kot so jih imeli poprej deželni stanovi. Toda že

▲ Tloris pritličja, DAS, MAPA II./19 iz leta 1817.

◀ ... »V notranjosti dvorca so se kljub številnim gradbenim posegom ohranile bistvene spomeniške prvine in elementi baročnega oblikovanja prostorov; poslikava, štukatura« ...

leta 1762 je Weitenhiller prodal vso posest Valentinu Ruardu, trgovcu na Dunaju, in ljubljanskemu trgovcu Josipu Desselbrunnerju, ki je leta 1781 postal edini lastnik suknarne. Ta priimek pa je še danes sinonim za poimenovanje dvorca Selo – Desselbrunnerjeva graščina.

Suknarne in posest sta kmalu prišli samo v njegovo last in postala je prva in največja tovarna v tedanji Avstriji. Sčasoma je zaradi medsebojnih družinskih odstopov in deležev ter z njimi povezanih velikih denarnih izplačil, tovarna postala težko obre-

Obnovljeni vhodni trakt dvorca ... »Navkljub vsem spremembam ob zgodovinskem gradbenem razvoju obravnavanega območja, se je spomeniški kompleks dvorca Selo ohranil« ...

menjena. Proti koncu stoletja so podjetje prizadele še Napoleone vojne. Vojne kontribucije, pretrgane prometne zveze s tržišči in težave pri nakupu surovin in pri prodaji blaga so suknarne spravile v krizo. Vse premoženje Janeza Deseelbrunnerja je leta 1803 prišlo v stečaj.

Posest in graščino je leta 1817 na dražbi kupil Andrej Malič. Zgradil je mlin za moko, ki so jo prodajali celo v Trst. Dvorec oziroma celoten kompleks pa je Malič že leta 1820 predal v namem vojaški upravi. Glede na projekt ureditve struge Ljubljani-ce med ustjem Grubarjevega prekopa in brzicami pri Studencu pod Fužinami in na ponovni začetek osuševanja Barja, ki je sledil po Ljubljanskem kongresu leta 1821, je vlada 1824 ukazala podreti jez na Selu. Maličevega mlinarstva je bilo konec. Tovarniško poslopje je preuredil v stanovanjsko hišo, skladišča pa so ljubljanski gostilničarji uporabili za vinske kleti.

Celoten kompleks dvorca je leta 1854 prešel v last vojaške uprave, ki si je v stranskih poslopih uredila tudi žrebčarno. Kompleks je bil v lasti vojaške uprave do leta 1918 in je tudi kasneje služil enaki namembnosti.

Maličev bivši tovarniški kompleks ob Ljubljani je leta 1887 odkupila Kristina Bernard, ustanoviteljica beraškega reda v Ljubljani, in ga leta 1889 darovala konventu karmeličank za samostan. Te so si uredile zahodni del nekdanje tovarne, zgradile cerkev sv. Jožefa (1890–1891), ki jo je potres močno poško-

doval, zaradi česar so jo kasneje porušili.

Leta 1937 je kmetijsko ministrstvo iz kompleksa dvorca pre-mestilo konjarno v grad Ponoviče pri Litiji. Celoten kompleks so namenili in dodelili deškemu vzgajališču. Vendar se je zgo-dovina spet ponovila. Kompleks je po drugi svetovni vojni spet služil za vojaške namene dokler ni v drugi polovici 20. stoletja prešel v last gradbenega podjetja, ki je imelo v njem upravne pisarne, delavnice in depojske prostore.

Nasproti kompleksa dvorca je danes v preurejeni stavbi Za-loška 58 sedež slovenske minoritske province sv. Jožefa – Kob-lerjev dom.

V spomeniškem kompleksu dvorca Selo se je namembnost in dejavnost ob načrtni prenovi in revitalizaciji v zadnjih letih močno spremenila. Na podlagi konservatorskega programa in načrtovane prenove želi lastnik spomeniški kompleks revitali-zirati in mu dati novo funkcionalno namembnost in pomen.

Navkljub vsem spremembam ob zgodovinskem gradbenem razvoju obravnavanega območja, se je spomeniški kompleks dvorca Selo ohranil. Še več, če primerjamo podobo Leopolda Wiserja s srede 18. stoletja, ugotovimo, da so vse arhitekturne prvine baročnega oblikovanja fasad dvorca Selo prvotne.

V notranjosti dvorca so se kljub številnim gradbenim pose-gom ohranile bistvene spomeniške prvine in elementi baročne-ga oblikovanja prostorov (poslikava, štukatura).

Na podlagi konservatorskega programa je lastnik kompleksa leta 1995 začel načrtno in funkcionalno prenovo kompleksa. Sprva so prenovitvena dela predstavljala zgolj sanacijo zateče-nega slabega stanja streh in prostorov. V skladu z lastnikovo pridobitvijo statično gradbene ocene o objektu in posegih za gradbeno sanacijo so se začela obnovitvena dela strehe in ob-nova prostorov mezzanina za pisarniške potrebe. V dvoranskih sobah v nadstropju dvorca so na stropu ohranjene baročne štu-kature, v osrednji dvorani pa še dve veduti, naslikani v poljih nad vrati. Najprej so bila izvedena nujna sanacijska dela na štu-katurah, sledila je načrtna prenova z restavratorskimi posegi tako na štukaturah kot na poslikavah. Pozneje smo v manjšem prostoru ob desnem stopnišču pod debelo plastjo ometa odkrili dokaj ohranjeno baročno poslikavo. Med pilastri z zlato rume-no obarvanimi korintskimi kapiteli so rožnata, baročno obliko-vana polja s širokimi oker obrobari in v beli barvi naslikano štukaturo. Olja so okrašena z redkimi vejicami zelenja, z rdeči-mi in modrimi cvetovi, ki lahkotno in naključno prepredajo polja in se prepletajo z arhitekturnimi elementi. V spodnjem pasu je v baročno iluzionistični maniri naslikana kamnita oblo-ga z venci in pilastri ter rožnato obarvanimi podolgovatimi ka-setami. Enako so oblikovane in poslikane tudi okenske špalete.

V prvi fazi smo utrdili kamniti lapornati nosilec in odstrani-li ostanke inštalacij. Za novo napeljavo smo uporabili stare poš-kodbe in se tako izognili novim. Restavratorski poseg predvide-va natančno čiščenje slikovne površine, kitanje poškodovanih mest, nanos novih ometov, kjer je to potrebno, mikroinjektira-nje podvotlenih mest in v končni fazi popolno rekonstrukcijo.

Funkcionalni program prenove nadstropja je narekoval ohranitev in prenovo vseh reprezentativnih prostorov ob stranskih baročnih veznih stopniščih. Prostori proti začelju stavbe so bili v zgodovinskem razvoju deležni več prezidav. Z vmesnim hodnikom, ki loči reprezentativne dvoranske sobe, smo v začelju prostore funkcionalno prenovili za pisarniško in poslovno dejavnost. V desnem traktu dvorca smo v skladu z konservatorskimi in restavratorskimi deli prenovili dvorano z ohranjenimi kamnitimi stropnimi nosilci in osrednjim lesenim ste-

Baročno zrcalno stopnišče ... »Na podlagi konservatorskega programa je lastnik kompleksa leta 1995 začel načrtno in funkcionalno prenovo kompleksa« ...

brom. Namenjena je reprezentativni trgovinski poslovni dejavnosti. V levem traktu dvorca žal ni več sledu o nekdanji baročno oblikovani kapeli, ki jo izpričuje arhivska dokumentacija iz leta 1817. Arhitekturno zasnovo in načrte funkcionalne prenove posameznih prostorov je lastnik in investitor zaupal arhitektu Janiju Vozlu, ki je upošteval načela in pogoje za konservatorsko prenovo dvorca. Strokovna zahtevnost prenovitvenih del (poslikava, portal) in investitorjevo veliko finančno breme so vzrok, da prenova poteka že pet let in še zdaleč ni dokončana. V želji, da vsaj z zunanjo podobo dvorca opozori javnost na kvaliteten baročni spomenik, je investitor pred zaključnimi prenovitvenimi deli notranjosti dvorca že izvedel sanacijo in obnovo fasad. Žal pri izvedbi del niso dosledno upoštevali vseh določil za konservatorsko obnovo baročnega ometa. Kipar restavrator Bine Ambrožič je prenovil volutasto oblikovano fasadno čelo z uro in štukaturo ter osrednjo kompozicijo bogatega portala iz tufa. Sočasno so v letu 1999 prenovili tudi dvoriščno

fasado desnega stranskega objekta. Izčistili so pritlične prostore, kjer so bili nekoč prvotno hlevi in kasneje depoji. Ohranili so se vsi kamniti stebri in obočna konstrukcija.

V letošnjem letu se bodo nadaljevala restavratorska dela v baročno poslikani sobici, ki bo služila reprezentančnim namenom. Potekajo tudi obnovitvena dela na veznih stopniščih, ki pa žal zaradi pomanjkanja sredstev ne vključujejo prenove obstoječih terazzo tlakov. V delu je sanacija in obnova vsega stavbnega pohištva tako na fasadah kot v notranjosti. Med obnovitvenimi deli so na objektu izginili številni elementi stavbnega pohištva (zapore, okrasni elementi), ki jih bomo na podlagi ohranjenih izdelali na novo.

Poleg stilnega umetnostnozgodovinskega vrednotenja baročno zasnovanega osrednjega dvorca je v zgodovinskem urbanističnem in stavbnem razvoju ključnega pomena ohranitev prvotno zasnovanega celotnega arhitekturnega kompleksa. Kljub številnim prezidavam in dozidavam, ki so si v zgodovinskem razvoju sledile, je kompleks dvorca Selo še do danes ohranil prvotno arhitekturno zasnovo. Tlorisni in višinski gabariti, vključno z obliko strešin, se v osnovi niso spremenili od načrtovanja večjih gradbenih posegov v kompleksu leta 1817. Kot takega ga zato danes ohranjamo, varujemo in vso načrtovano prenovo, ne glede na lastništvo in investitorja, podrejamo vrnitvi in ohranitvi zgodovinsko urbanističnih in arhitekturno likovnih vrednot. Izluščiti in poudariti moramo vse te vrednote, se pravi, da bomo odstranili in sanirali vse neustrezne dozidave in prezidave. Načrtovani arhitekturni posegi se morajo podrediti osnovnim zgodovinsko arhitekturnim in likovnim kvalitetam posameznih prostorov in objektov v celoti.

MOJCA ARH KOS

Literatura

- MARKO HABIČ, BLAŽENKA FIRST, MARJAN DRNOVŠEK, *Prestolnica Ljubljana nekoč in danes*, Ljubljana 1997.
- SILVESTER KOPRIVA, *Ljubljana skozi čas*, Ljubljana 1989.
- BRANKO KOROŠEC, *Ljubljana skozi stoletja*, Ljubljana 1991.
- MOJCA ARH KOS, IRENA VESEL KOPAČ, *Konservatorske smernice in funkcionalni program za prenovo graščinskega kompleksa Selo*, Ljubljana 1995.
- DAMJAN OVSEC, Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne, *Arhitektov bilten* 40–41, Idrija 1979.
- DAMJAN OVSEC, *Pozdrav iz Ljubljane*, Mesto na starih razglednicah, Ljubljana 1985.
- IVAN STOPAR, *Gradovi na Slovenskem*, Ljubljana 1986.
- IVAN STOPAR, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji – I. Gorenjska, Ljubljana, grad in dvorci*, Ljubljana 1999.
- NACE ŠUMI, *Ljubljanska baročna arhitektura*, Ljubljana 1961.
- NACE ŠUMI, *Baročna arhitektura*, Ljubljana 1969.
- Starejša ljubljanska industrija, Katalog k razstavi Zgodovinskega arhiva, Ljubljana 1973.

Plečnikova zelena avenija

EŠD 5635

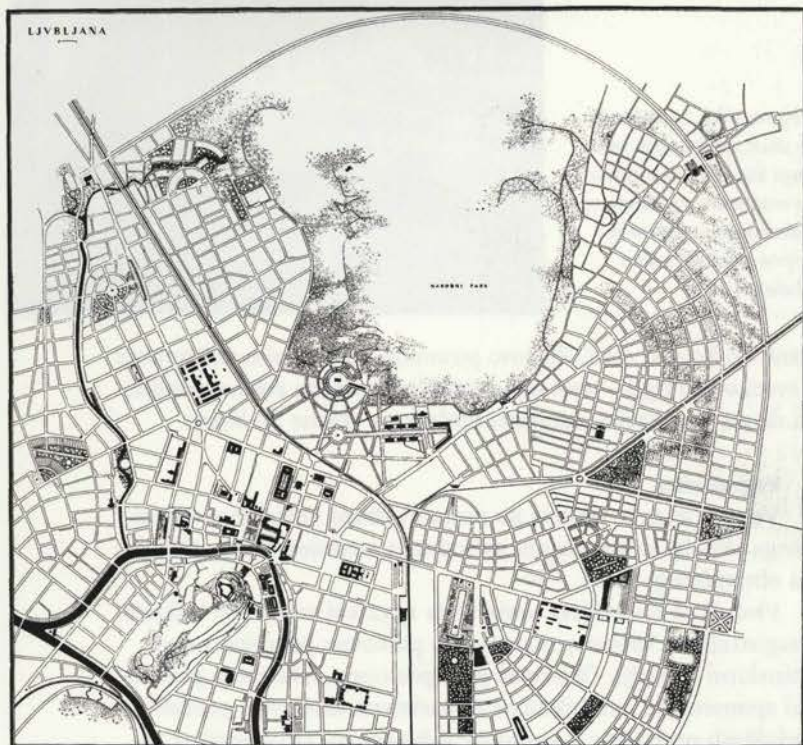
kraj
naslov
časovna opredelitev
čas obnove
odgovorni konservator

Ljubljana
Vegova ulica, Emonska ulica, Zoisova cesta, Levstikov trg
med leti 1930–1940
od 1990 dalje
Darja Pergovnik

Drevoredi se pojavljajo v mestu kot načrtovan linijski pojav dreves enake vrste in predstavljajo izrazito urbano obliko vnosa naravne prvine v grajenem prostoru. Poleg urbanističnih, krajinsko oblikovnih in bioloških imajo tudi dendrološko in biotopsko vrednost.

Pionirsko vlogo pri celostnem načrtovanju mestnega prostora je imela z načrtovanjem drevoredov ob Prešernovi, Cankarjevi in Resljevi cesti Kranjska stavbna družba, katere enotni mestni predeli so prav zaradi cest, obsajenih z drevoredi, najrepresntančnejši zgledi pozidave iz konca 19. stoletja v Ljubljani.

Enako pomembno vlogo pri oblikovanju mestnega prostora je imel tudi arhitekt Jože Plečnik. Leta 1936 je predložil načrt za zasnovo Južnega trga s propilejami na izteku prečne osi parka Zvezda, ki leži v izteku mestne poteze Kongresnega trga in

▲ Plečnikov urbanistični načrt iz leta 1929

◀ ... »Drevoredi predstavljajo izrazito urbano obliko vnosa naravne prvine v grajenem prostoru« ...

zelene avenije Vegove ulice, Trga francoske revolucije, Emonske ceste do Trnovske cerkve ter po Zoisovi cesti preko Ljubljane do Šentjakobskega trga in Ulice na grad.

Na tem poteku je z drevoredom med seboj povezal različne sekvence mestnega prostora, zgodovinskih obdobj, arhitekturnih elementov in zelenih površin – trg, ulico, cesto, park, sprehajalno pot na terasi med Glasbeno matico in Glasbeno šolo, teraso s počivališči pri Narodni in univerzitetni knjižnici, otroško igrišče pri Križankah, park z lapidarijem za obzidjem Kri-

Vegova ulica ... »Plečnik je ulico začel urejati leta 1932 kot zamisel o kulturni magistrali, na katero se navezujejo parkovne površine s spominskimi obeležji« ...

žank ob Zoisovi cesti, Zoisovo piramido z Marijinim stebrom na Levstikovem trgu – ter s tem ustvaril znamenito zeleno avenijo, ki danes predstavlja identiteto Plečnikove zelene Ljubljane.

Vegova ulica

Vegova ulica je nastala na notranji strani vzhodnega emonskega obzidja in na zasutju zahodnega srednjeveškega mestnega obrambnega jarka.

Plečnik je ulico začel urejati leta 1932 kot zamisel o kulturni magistrali, na katero se navezujejo parkovne površine s spominskimi obeležji. Oblikoval jo je postopno, tako da je povezoval spomeniške, arhitekturne in parkovne ureditve v prečnih in vzdolžnih oseh ulice v kompozicijsko celoto. Urbanistična zamisel o monumentalni mestni magistrali naj bi se proti severu nadaljevala čez park Zvezdo do Južnega trga, na jugu pa mimo Ilirskega stebra do Trnovske cerkve.

Na Vegovi ulici je glavni motiv ob objektih z javnim progra-

mom, kot sta stavbi Glasbene matice in Glasbene šole, oblikovan na dvignjeni terasi ob nekdanjem srednjeveškem obzidju, ob katerem so v ritmu nanizane herme glasbenikov, za katerimi rastejo bukve, v nadaljevanju obzidne linije pa breze kot zaključki terasaste ureditve. Pred vhomom v Glasbeno matico je posajeno posebno spominsko »drevo bogov« (Ailanthus glandulosa).

Del obzidja s pohodno teraso in drevjem ob Narodni in univerzitetni knjižnici je Plečnik na novo uredil v letih 1941/42 s spomeniki slovenskih jezikoslovcev in Gregorčičevim spome-

Vegova ulica ... »Površina za pešce je vzdolž celotnega poteka Vegove ulice tlakovana s porfirinimi ploščami in od ceste ločena s peščeno površino, kjer so zasajeni kroglasti javorji« ...

nikom ob obzidju.

Izteka Gregorčičeve ulice in Rimske ceste sta poudarjena z vertikalnimi topoli in kroglastimi vrbami žalujkami med njimi, hkrati je z volumnom večjih in višjerastocih dreves zakril neenotnost stavnih pročelij in stavnih linij.

Površina za pešce je vzdolž celotnega poteka Vegove ulice tlakovana s porfirinimi ploščami in od ceste ločena s peščeno površino, kjer so zasajeni kroglasti javorji, ki poenotijo ulico in dajejo aveniji celotno podobo. Plečnikov sodelavec je bil Anton Lap. Zasnova zasaditve drevoreda je vidna že na Plečnikovem urbanističnem načrtu iz leta 1929.

Drevesa v drevoredu so se v približno šestdesetih letih svoje rasti delno poškodovala zaradi snegolomov in drugih poškodb, značilnih za mesto, zato so bila na različnih mestih in v različnih časovnih obdobjih nadomeščena z novimi. Drevored je tako dobival neenoten izgled in zato izgubljal svojo osnovno prostorsko – oblikovno vlogo. V začetku devetdesetih let so ga

začeli v segmentih nadomeščati z novimi drevesi, vendar so bila tudi ta vedno pogosteje poškodovana zaradi nasilnega parkiranja. Treba je bilo postaviti kovinske konfine kot nujno komunalno zlo, vendar so se po tem posegu drevesa obvarovala in razrasla, s čimer Plečnikova zelena avenija končno dobiva svojo prvotno podobo.

Emonska cesta

Leta 1929 so po Plečnikovi zamisli postavili obelisk – Napo-

Emonska cesta ... »V sedemdesetih letih so drevored na tej strani ulice odstranili. Sicer so ga večkrat nadomestili, vendar je zaradi neustreznih rastnih pogojev vedno odmrll« ...

leonov steber v sečišče prostorskih osi, kjer se začne tudi Plečnikova ureditev Emonske ceste z otroškim igriščem ob obzidju Križank, vidna na urbanističnem načrtu iz leta 1929. Cesta je bila obsajena z dvostranskim drevoredom kroglastih javorjev, ki so rasli v peščeni površini z obrobami iz umetnega kamna, kar predstavlja edino tako ureditev vzdolž celotne avenije.

V sedemdesetih letih je bil pod drevoredom ob igrišču speljan vročevod, zato so drevored na tej strani ulice odstranili. Sicer so ga večkrat nadomestili, vendar je zaradi neustreznih rastnih pogojev vedno odmrll. Leta 1998 je bil zaradi pričetka del za gradnjo nove Univerzitetne knjižnice Ljubljana odstranjen tudi drugi del drevoreda. Predpogoj za ta poseg je bila njegova rekonstrukcija na obeh straneh ceste in s tem prestavitev komunalnih vodov, tako da bodo z zadostnim odmikom in poglobitvijo zagotovljeni ustrezni rastni pogoji.

Zoisova cesta

Nekdanji samostanski kompleks reda nemških križnikov je bil naslonjen na del rimskega in na vogal srednjeveškega mestnega obzidja, kjer je na zasutem jarku ob južnem mestnem obzidju nastala Zoisova cesta. Plečnik je začel z njenim urejanjem leta 1927, ko je dal urediti pločnike, zasaditi drevored in postaviti

Zoisovo piramido, ki je bila prvotno obrasla z bršljanom.

Sprva je nameraval široki prostor nekdanjega obrambnega jarka preurediti v avenijo z dvema ločenima voznima pasovoma in osno zasaditvijo dreves.

Kasneje je nekdanji kostanjev drevored zamenjal z drevoredom piramidalnih hrastov ob obzidju Križank in ob zidu fakultete za arhitekturo. Notranjo stran cestišča je obsadil z dvostranskim drevoredom kroglastih javorjev, tako kot avenijo na Vegovi in Emonski ulici. Zasnova Zoisove ceste, po kateri je bila tudi

Zoisova cesta ... »notranjost cestnega prostora, zasajenega s kroglastimi javorji, ustvarja perspektivni učinek in usmerja pogled vzdolž ceste proti Ljubljani« ...

tlakovana in zasajena, je prikazana na načrtu iz leta 1927.

Dvojni drevored iz piramidalnih hrastov ob zunanji strani poenoti cestni izgled fasad in ustvarja vtis robne zelene kulise, medtem ko notranjost cestnega prostora, zasajenega s kroglastimi javorji, ustvarja perspektivni učinek in usmerja pogled vzdolž ceste proti Ljubljani oz. Emonski ulici in predstavlja del zelene avenije od Šentjakobskega trga do parka Zvezda.

Prav tako kot drevored na Vegovi ulici, je tudi ta na Zoisovi dobil v času svoje rasti in nadomeščanja posameznih dreves zaradi poškodb neenoten izgled. Leta 1993 smo drevored na celotnem poteku nadomestili z novimi drevesi in jih pred avtomobilskimi poškodbami zavarovali s kovinskimi konfini, tako da so danes v polni razrasti in cesta dobiva prvoten izgled. Hkrati z drevoredom kroglastih javorjev smo dali zasaditi na križišču z Emonsko ulico tudi topole, ki poudarjajo začetek ceste in vogal Križank. Topoli pred tem niso bili zasajeni, čeprav so vrisani na Plečnikovih načrtih.

Levstikov trg

Nekdanji trg sv. Jakoba je nastal na prostoru pogorelega jezuitskega samostana. Plečnik je leta 1926 izdelal predlog ureditve trga, ki so ga prenovili leta 1938. Ohranili so fragment

ditve trga pred cerkvijo z napisom »Kugelakazien« namesto kroglastih javorjev, ki so bili dejansko zasajeni. Naveden je tudi Ampelopsis Veitschii (divja trta) za »maskiranje« zvonika ter skupina jesenov kot zelena kulisa trga pred Rožno ulico. Ob vodnjaku je predvidel »otročje igrišče«.

Med kroglastimi javorji na osrednji površini trga je le nekaj nadomeščenih. Drugi so iz prvotne zasaditve, saj so bili pred poškodbami zavarovani s konfini. Ob cerkvi ter na trgu pred njo so bili ob robu pečene površine vokalno zasajeni topoli, ki so

Levstikov trg ... »Ureditev trga s krožno zasnovo in svojo zasaditvijo s kroglastimi javorji tako zaključuje Plečnikovo zeleno avenijo« ...

bili kot hitrorastoča drevesna vrsta s krhkejšim lesom že v celoti nadomeščeni z drevesi enake vrste v začetku devetdesetih let.

Trg je imel ob svojem nastanku popolnoma drugačen pomen, kot ga je dobil kasneje, po preboju Karlovške ceste okrog leta 1960, ko se je motorni promet intenzivno povečal.

Ureditev trga s krožno zasnovo in svojo zasaditvijo s kroglastimi javorji tako zaključuje Plečnikovo zeleno avenijo kot eno najznačilnejših in najpomembnejših urbanističnih potez v Ljubljani.

DARJA PERGOVNIK

Literatura

MARJAN DRNOVŠEK, *Ljubljana na starih fotografijah*, Ljubljana 1985.

MAKS FABIANI, *Regulacija deželnega stolnega mesta Ljubljane*, Dunaj 1899.

ANDREJ HRAUSKY, JANEZ KOŽELJ, DAMJAN PRELOVŠEK, *Plečnikova Ljubljana*, Ljubljana 1996.

BRANKO KOROŠEC, *Ljubljana skozi stoletja*, Ljubljana 1991.

PETER KREČIČ, *Plečnikova Ljubljana*, Ljubljana 1991.

BREDA MIHELIČ, *Arhitektura in urbanizem 19. stol. v Ljubljani*, Ljubljana 1993.

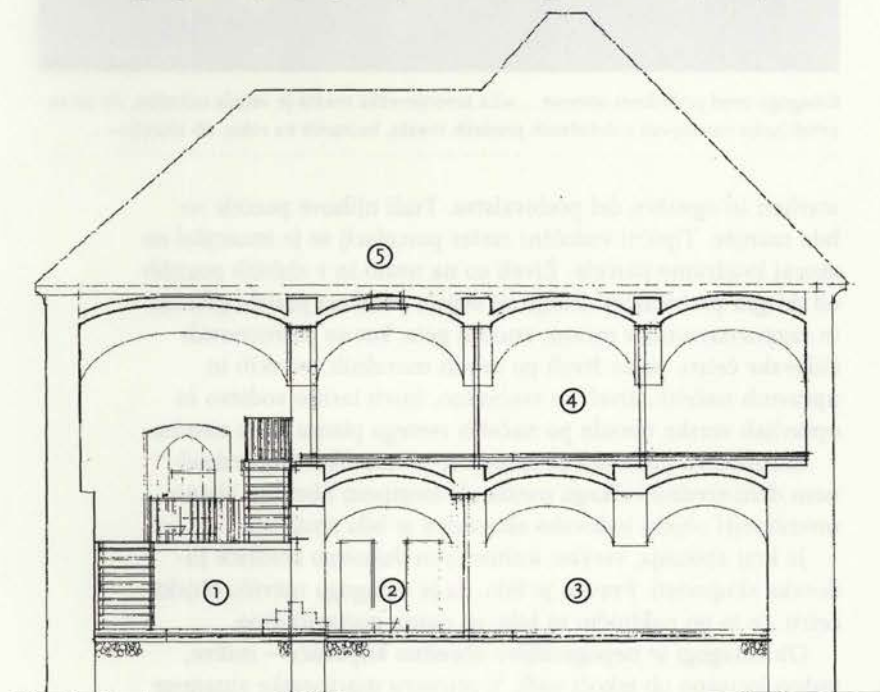
Sinagoga

EŠD 6253

kraj	Maribor
naslov	Židovska ulica 4
časovna opredelitev	od 13. stoletja dalje
čas obnove	od leta 1992 do 1999
odgovorni konservator	Janez Mikuž in sodelavci Marjan Teržan, Irena Krajnc Horvat, Miran Ježovnik, Ivan Tušek, Mihela Kajzer Cafnik, Branko Ramšak, Smiljan Simerl
ogled	Po predhodni najavi v Pokrajinskem muzeju Maribor.

Judje so se v naše kraje na Štajersko in Koroško naselili v zgodnjem 13. stoletju. Prišli so z območja današnje Nemčije, druga pot, ki jih je vodila v južno slovanske dežele, je bila preko Grčije za časa Aleksandra Makedonskega. Prvotno so se lahko ukvarjali z vsemi panogami gospodarstva, od kmetijstva do obrti in trgovine, kasneje, t. j. v obdobju srednjega veka, so njihovo dejavnost z odredbami skrčili na posojilništvo in trgovino.

V Mariboru so se hitro razvili v močno judovsko skupnost, saj je srednjeveški Maribor v tistem času doživljal največji gospodarski razcvet. S trgovanjem so si pridobili posesti oz. nepremičnine zunaj geta in njihova posest je obsegala petino celotnega takratnega mesta. Pri njih so se zadolževali tako meščani kot cerkveni in deželni vladarji, kar je bil spet vzrok za njihov pregon, ki jih je spremljal v celotni zgodovini naseljevanja. Pod

▲ Predlog obnove po opravljenih raziskavah: 1 vhodni prostori; 2 sanitarije; 3 servisni prostori; 4 pisarne; 5 podstreha (merilo: 8mm=1m)

◀ Detajl gotskega portala ... »Po odstranitvi nasutja se je pokazala vrsta pomembnih arhitektonskih detajlov, med drugim tudi konzole gotskih reber, gotski sklepniki, detajli obočnih reber« ...

vplivom deželnih stanov je kralj Maksimiljan I. izdal 10. marca 1496 ukaz, po katerem so se morali Judje s Štajerske izseliti najkasneje do 6. januarja 1497. Zaradi kratkega roka so svoje nepremičnine prodali verjetno tudi pod ceno.

Mariborski Judje so se izselili na območje Trsta in na Be-neško, kjer se jih je prišlo ime Marpurgo.

Za srednjeveška mesta je veljala odredba, da so se smeli Judje naseljevati v določenih predelih mesta, lociranih na robu, ob obzidju in so bili ob sovražnikovih obleganjih najbolj izpo-

Sinagoga pred pričetkom obnove ... »Za srednjeveška mesta je veljala odredba, da so se smeli Judje naseljevati v določenih predelih mesta, lociranih na robu, ob obzidju« ...

stavljen in ogrožen del prebivalstva. Tudi njihove parcele so bile manjše. Tipični vzdolžni raster parcelacij se je zmanjšal na skoraj kvadratne parcele. Živeli so na tesno in v slabših pogojih od drugih prebivalcev. Zanje so veljala posebna pravila gibanja in razpoznavnosti v mestu; znotraj geta, kot so poimenovali židovske četrti, pa so živeli po svojih moralnih, verskih in upravnih načelih, živeli so svobodno, imeli lastno sodstvo in opravljali verske obrede po načelih svetega pisma stare zaveze.

Mariborska judovska skupnost se je naselila v jugovzhodnem delu srednjeveškega mesta ob mestnem obzidju. Najpomembnejši objekt judovske skupnosti je bila sinagoga.

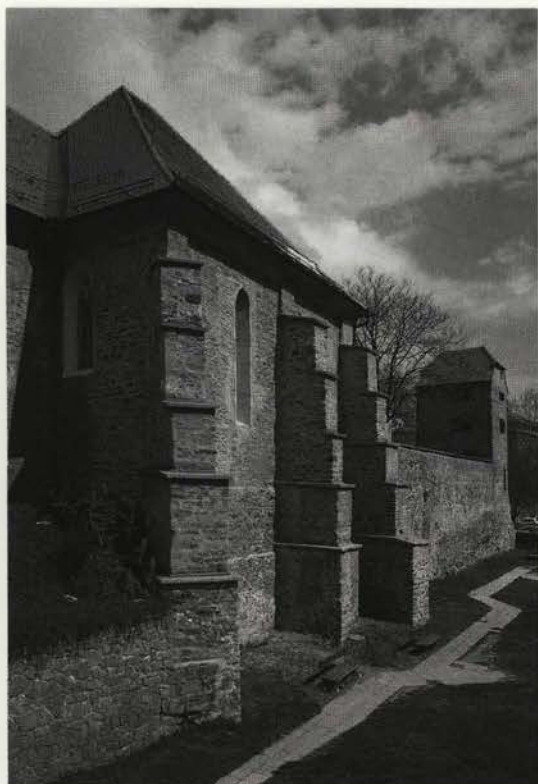
Je kraj zbiranja, versko, kulturno in duhovno središče judovske skupnosti. Pravilo je bilo, da je sinagoga najvišji objekt četrti, če to po naključju ni bila, so nanjo postavili drog.

Ob sinagogi je nepogrešljivo obredno kopališče – mikve, vedno locirano ob tekoči vodi. V primeru mariborske sinagoge je bilo na območju južne dravske terase, dostop je bil po vsej verjetnosti skozi zdajšnji pozidani predprostor sinagoge oziroma skozi mestno obzidje pri Židovskih vratih. Pokopališče, ki prav tako zaznamuje judovski način življenja, je bilo izven mestnega obzidja (Judovska njiva), kot je bilo običajno za vse judovske skupnosti v srednjeveških mestih.

Na samem začetku obnove sinagoge smo na vzhodni strani objekta naleteli na ostanke pokopov, kar si razlagamo, da je ta prostor služil za pokopališče pozneje, ko je bilo prvotno napolnjeno; zato je zmotna teza, da je bila ta lokacija primarna.

Prvič je sinagoga omenjena leta 1429, vendar lahko po zadnjih opravljenih raziskavah trdimo, da se je gradbena dejavnost na tem mestu začela že v zgodnjem srednjem veku in da gre morda za eno najstarejših gradbenih kontinuitet v Mariboru.

Prenova objekta je trajala skoraj deset let. Historična kulna

Obnovljena sinagoga ...
»Gradbena obnova objekta je bila končana decembra 1999« ...

vsebinska je bila zaznavna samo v grobi gradbeni strukturi, v osnovni tlorisni zasnovi in v zgodovinskih virih.

Po temeljnih raziskavah gradbene substance in po zaščitnih arheoloških izkopavanjih smo ugotovili, da jo je odločilno zaznamovalo nekaj gradbenih faz, ki smo jih kronološko razvrstili:

- prva gradbena faza je romanska zaznavna po sekundarnih najdbah, na podlagi katerih lahko sklepamo na 13. stoletje.
- druga gradbena faza je razpoznavna po najdenih spolijah iz poznega 14. stoletja, ki so bile vgrajene v severno steno sinagoge. Razen teh dveh najdb to obdobje ni pustilo določljivih sledov v gradbeni strukturi.
- tretja gradbena faza je opredeljiva s številnimi arhitektonskimi elementi iz sredine 15. stoletja, kot so rebra obokov, sklepniki, fragmenti okenskih odprtín, delno ohranjena poznogotska portala itd.
- četrta gradbena faza je iz obdobja cerkve Vseh svetnikov, ko so sinagogo – judovski tempelj spremenili v krščansko cer-

kev. To sta napravila zakonca Barbara in Bernard Drucker, ki sta jo tik pred izgonom Judov iz Maribora leta 1497, od njih odkupila. V zgodovino sta se zapisala v kamnito preklado donatorskega okna v severni fasadi. Fragmenti okna so se ohranili in imajo oblikovne značilnosti 16. stoletja.

Ko je bila cerkev Vseh svetnikov opuščena, po reformah cesarja Jožefa II., je prešla v roke trgovca Altmana in kasneje še več lastnikov, ki so s prezidavami njeno identiteto siromašili do take mere, da specifičnost enkratnega srednjeveškega spome-

Gotski portal pred obnovo ... »Nekoliko večja dilema se je pojavila pri odkritju zunanjega gotskega portala, ki je za 1,5 m pod nivojem trškega prostora in je pomenil poseg v obstoječo ureditev mestnega prostora« ...

nika ni bila več berljiva.

V drugi polovici 19. stoletja so porušili gotske oboke in vgradili eno etažo. Spodnje prostore so nato preuredili v skladišče, novo zgornjo etažo, pa v stanovanje. Kasneje, v osemdesetih letih 20. stoletja, so v spodnjih prostorih uredili likovno razstavišče, ki je bilo zaradi podtalnice in neurejene kanalizacije večkrat poplavljeno in ni nikoli prav zaživelo.

Zavod za varstvo kulturne dediščine se je prve prenovе lotil v sklopu usmerjene prenovе mestnega jedra v osemdesetih letih. Zaradi nerešenih lastniških razmerij je bila sinagoga nekaj let zaprta, ponovna prenova in rekonstrukcija pa sta se začeli šele leta 1992, ko smo lahko izdelali natančne arhitektonske posnetke in vzporedno z gradbenimi in arheološkimi raziskavami začeli pripravljati konservatorski program in konservatorski projekt potrebnih posegov. Zaradi izjemnih kvalitет sinagoge v širšem prostoru je namreč prišlo do odločitve, da je treba sinagogo rekonstruirati v taki obliki in obsegu, za kakršno bomo imeli dovolj materialnih podatkov in dokazov.

V sklopu gradbenih raziskav sten sta bila najdena dva delno ohranjena poznogotska portala, potem ostanki gotskih oken v južni, vzhodni in zahodni steni ter niša za spravilo »Vsega sve-

tega« in delno ohranjeno donatorsko okno v severni steni. Po odstranitvi nasutja nad oboki iz 19. stoletja se je pokazala vrsta pomembnih arhitektonskih detajlov, med drugim tudi konzole gotskih reber, gotski sklepniki, detajli obočnih reber, skratka – dobili smo vrsto podatkov, na podlagi katerih smo lahko naredili načrt za rekonstrukcijo oboka in primarnega naklona ter oblike strešine. S pomočjo omenjenih najdb, podatkov iz starejše literature in izkušeni delovne skupine pri konservatorskih posegih na drugih zahtevnih kulturnih spomenikih, je

... »V sklopu gradbenih raziskav sten sta bila najdena dva delno ohranjena poznogotska portala, potem ostanki gotških oken ... S pomočjo omenjenih najdb, podatkov iz starejše literature, ... je bilo mogoče sinagogo restavrirati in predstaviti skoraj v celoti iz sredine 15. stoletja« ...

bilo mogoče sinagogo restavrirati in predstaviti skoraj v celoti iz enega obdobja, t.j. sredine 15. stoletja.

Po odkritju že omenjenih, delno ohranjenih gotških portalo, ki sta pojasnila notranjo organiziranost sinagoge in hierarhičnost prostorske zasnove, smo lahko zanesljivo določili nekdanjo namembnost prostorov celotnega kompleksa sinagoge;

- najstarejši dvoranski prostor, nekdanji kulturni prostor, je z odkritjem stenske niše za spravilo Vsega svetega dobil dokončni dokaz o svoji vsebini. Niša je najpomembnejši del obrednega prostora, v njej se shranjuje tora. Praviloma je dvignjena od tal za tri stopnice, iz literature je razvidno, da je v njej vstavljena lesena »omara« z vrati, prekrita z zaveso, ki je bila glede na pomembnost in moč judovske skupnosti primerno bogato izvezena.
- predprostor sinagoge, je bil prvotno odprt; šele s časom so pozidali obodne stene na zahodni strani dvorane in ga tako zaprli; verjetno je bil povezan z obrednim kopalščem (mik-

ve) ob reki Dravi,

· najmlajši prostor, pozidava severno od dvoranskega prostora, je imel po vsej verjetnosti ves čas posvetno vsebino.

V restavriranem objektu je vsebina ostala enaka, sodobno tehnično in tehnološko opremljenost (npr. strojne inštalacije itd.), kar je pri rekonstrukcijah navadno vedno problem se je dalo vzidati v mlajšo stavbno strukturo.

Najstarejši, kulturni prostor je po rekonstrukciji ostal osrednji prostor dogajanja, namenjen kulturnim in podobnim vsebinam.

... »V celoti smo izdelali vse stavbno pohištvo in vzpostavili leseno stopnišče v predprostoru sinagoge ... Po odločitvi za rekonstrukcijo objekta iz 15. stoletja, med samo obnovo ni bilo večjih konservatorskih dilem« ...

Prvotni dostop do sinagoge – predprostor, ki je imel v zgodovini povezovalno funkcijo, jo je tudi ohranil: možno ga je hkrati uporabljati za razstavno dejavnost in informacijske namene (informacijski pult, blagajna, garderoba, muzejska trgovina).

V najmlajši pozidavi na severni strani objekta so funkcionalni prostori: pisarne, sanitarije, depo in delavnica.

Po odločitvi za rekonstrukcijo objekta iz 15. stoletja, med samo obnovo ni bilo večjih konservatorskih dilem. S temeljitimi gradbenimi raziskavami smo dobili dovolj podatkov, da smo lahko sledili videzu spomenika iz tega obdobja. Največ dela je bilo z izdelavo oz. dodelavo kamnitih arhitektonskih elementov, kot so rebra in sklepniki gotskega oboka, gotskih oken in rozet, z rekonstrukcijo donatorske niše in z dodelavo vhodnih portalov. V celoti smo izdelali vse stavbno pohištvo in vzpostavili leseno stopnišče v predprostoru sinagoge. Plak v vseh prostorih (razen pisarne) je ročno izdelan opečni tlakovec. Notranji in zunanji ometi so apneni z dodatkom tenesita, v

prostorih, kjer smo zasledili vlago, smo uporabili sanirni omet.

Nekoliko večja dilema se je pojavila pri odkritju zunanjega gotskega portala, ki je za 1.5 m pod nivojem trškega prostora in je pomenil poseg v obstoječo ureditev mestnega prostora. Zaradi mlajšega stavbnega fonda, ki je nastal okrog sinagoge, je bilo nemogoče vzpostaviti primarni nivo celotnega trga, saj električno, vodovodno in plinsko omrežje poteka nad omenjenim nivojem. Ob rekonstruiranem vhodu smo vzpostavili novo kamnito stopnišče, najožji zunanji prostor ob objektu pa smo lahko uredili le začasno. Odprta ostaja ureditev celotnega židovskega trga, ki se bo moral v danih možnostih prilagoditi obnovljenemu spomeniku. Z ureditvijo trga bi spremenili sedanji parkirni prostor v kvalitetni mestni ambient, namenjen zbiranju ljudi ob kulturnih prireditvah, kar je nekoč že bila njegova namembnost, obenem pa bi s tem povezali že obstoječe kulturne vsebine sosednjih objektov – galerij.

Gradbena obnova objekta je bila končana decembra 1999. Obnovo spomenika sta financirala Mestna občina Maribor in Ministrstvo za kulturo.

Spomenik bo zares zaživel s programom o ustanovitvi Informacijskega centra judovske kulturne dediščine, ki bo v prvi fazi posredoval informacije o mariborskih Judih, kasneje pa o Judih po Sloveniji. Program bo obsegal postavitev originalnih predmetov in posredovanje informacij. Hkrati bodo v objektu potekale tudi druge aktivnosti, od občasnih razstav, predavanj, glasbenih prireditev, do občasnih verskih obredov judovske skupnosti. Predlog o ustanovitvi Informacijskega centra je rezultat aktivnosti delovne skupine, ki se je udeleževala mednarodnih in domačih simpozijev, predavanj, objavljali smo v domači in tuji literaturi, kontaktirali s strokovnjaki.

Obnovljeni objekt je prvo javno promocijo doživel z otvoritvijo razstave ob štiridesetletnici delovanja Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor, ki je doživela precej pozitivnih odmevov. Spomeniško obnovljeni objekt je s svojo vsebino pridobitev za kulturno turistično ponudbo mesta in za avtentično podobo mestnega jedra. Treba se je zavedati, da se je spomin na Jude, ki so bili izgnani pred stoletji, ohranil samo v lastnih imenih, kot so Sinagoga, Židovski stolp in Židovska ulica.

IRENA KRAJNC HORVAT

Literatura

RICHARD KRAUTHEIMER, *Mittelalterliche synagogen*, 1927.

JANEZ MIKUŽ, MARJAN TERŽAN, Arhiv zavoda za varstvo kulturne dediščine, Poročila 1993–1998.

JOŽE MLINARIČ, *Mariborski Židje v zadnjih desetletjih pred izgonom iz mesta, njihov izgon in sledovi*, Maribor 1996.

D

8

9

10

11

12

13

14

15

Rudnik svinca in cinka

ŠD 9314

kraj Mežica

naslov Glančnik 8

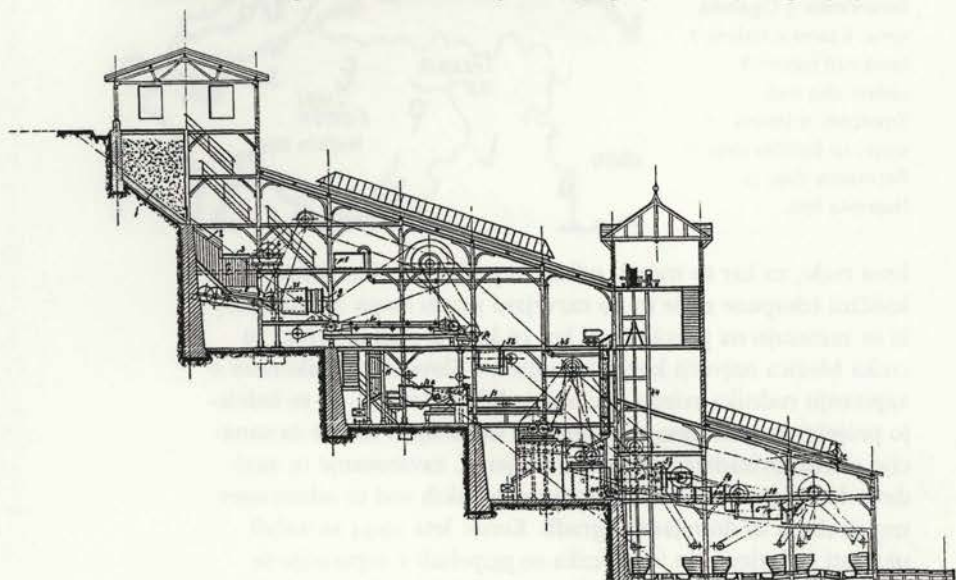
časovna opredelitev od 17. stoletja dalje

čas obnove od leta 1995 dalje

odgovorna konservatorja Irena Krajnc Horvat, Aleš Arih in sodelavec Matjaž Jež

ogled Oglede muzeja je možen vsak dan. Za vodstvo po rudniku se dogovorite s Suzano Fajmut Štrucl, T: 02 870 01 68.

Med Peco in Uršljo goro so od nekdaj znana nahajališča rude, ki so jih odkrili že Rimljani. Vemo, da je bilo noriško železo pri Rimljanih zelo cenjeno. Iz zgodnjega srednjega veka imamo o našem rudarstvu le malo poročil, pa tudi v poznem srednjem veku rudarstvo na Slovenskem ne kaže posebno živahnega razvoja. Pridobivanje rude je bilo zelo preprosto in le postransko opravilo kmečkih ljudi. Rudarji so bili osebno svobodni ljudje, jame in rove so imeli v dedni posesti. V 12. stoletju je že znano pridobivanje svinca v Ziljskih Alpah, Pliberku in Rablju. Svinec so uporabljali za kritje streh in kot dodatek pri postopku izdelave raznih barv. Prvi pisani viri o izkoriščanju svinčene rude na slovenskem Koroškem so iz leta 1665, kot govori listina, ki dovoljuje kopanje svinčevega sijajnika Sigmundu Ottenfelškemu v Črni. To leto beležimo tudi kot uradni začetek rudarjenja v naših krajih. Rudarjenje se je v naslednjih stoletjih razvijalo na pobočjih med Črno in Mežico. Menjali so se mnogi lastniki, konec 19. stoletja pa je Avstrijsko podjetje

- ▲ Prerez separacije ... »Separacija v Žerjavu predstavlja revolucionarno spremembo in velik napredek industrije v tem stoletju, saj so se z njeno izgradnjo povečale kapacitete predelave rude« ...
- ◀ ... »Rudnik Mežica se je razvijal in deloval več kot tri stoletja in v tem času so rudarji odkopali 19 milijonov ton svinčeve in cinkove rude, za kar so morali odkopati preko 800 km rovov« ...

Bleiberger Bergwerks-Union pokupilo vse manjše rudnike in začelo načrtno rudariti. Z vse bolj aktivnim odkopavanjem se je povečevalo tudi število rudarjev in s tem tudi vpliv rudnika na razvoj Črne in Mežice. Rudnik se je začel močno razvijati v začetku dvajsetih let, ko so se začele močneje razvijati tudi spremeljajoče dejavnosti. Nastali sta močni podjetji Rudnik svinca in Topilnica Mežica, ki sta zaposlovali tudi preko 2000 ljudi.

Rudnik Mežica se je razvijal in deloval več kot tri stoletja in v tem času so rudarji odkopali 19 milijonov ton svinčeve in cin-

- 1 Peca; 2 Matjaževa jama;
- 3 Spodmol pri Vranici; 4 Korančevka; 5 Ciganska jama; 6 Jama v Heleni; 7 Jama nad Jezom; 8 Ledeni slap nad Trpotcem; 9 Dolina smrti; 10 Božičev slap; 11 Rezmanov slap; 12 Najevska lipa.

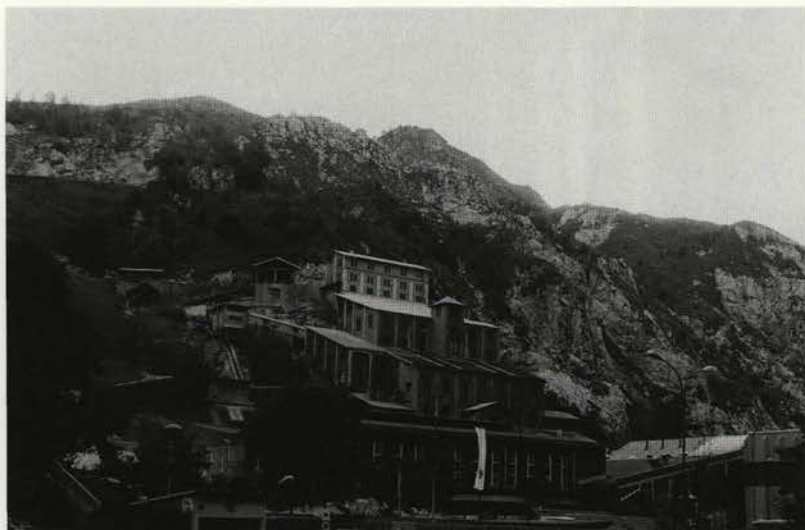
kove rude, za kar so morali odkopati preko 800 km rovov. Po količini izkopane rude in po razvejani mreži rovov in odkopov, ki se raztezajo na površini več kot 10 km² je rudnik svinca in cinka Mežica največji kovinski rudnik v Sloveniji. Z zakonom o zapiranju rudnika svinca in cinka je bilo določeno, da se izdelajo projekti za postopno zapiranje, ki vključujejo načrte za sanacijo okolja, prizadetega zaradi rudarjenja, zavarovanje in zadržavo dostopov v rudnik, opazovanje jamskih vod in odstranitev nepotrebnih in dotrajanih zgradb. Konec leta 1994 so začeli ukinjati rudarjenje in iz rudnika so pripeljali v separacijo še zadnje vagončke rude. Ustavili so črpalke, ki so dolga leta črpa le vodo iz globine +300m na višino +417m, od koder je po vodnem rovu odtekala iz rudnika. Začelo se je polnjenje jamskih prostorov, ki ležijo pod nivojem +417m, z vodo, ki danes prosto odteka po vodnem rovu do Prevalj.

Domačinom je bilo težko sprejeti odločitev o zaprtju rudnika, ki je dolga stoletja, kljub težaškemu delu vendarle dajal

kruh številnim družinam, določal način življenja in vtisnil svojevrsten pečat podobi krajine.

Vodstvo rudnika je sprejelo odločitev in dolžnost, da del bogate naravne in kulturne dediščine ohrani in jo poskusi prikazati bodočim generacijam. Ohranitev dediščine rudarstva pa hkrati ponuja tudi možnost zaposlitve mlajših rudarjev, ki jih podjetje trenutno še zaposluje in priložnost za razvoj turizma v koroški regiji.

V letu 1995 smo začeli s pripravami strokovnih osnov za

... »Prvi korak k realizaciji projekta je bila obnova in sprememba namembnosti stare uprave v muzejsko zgradbo, ki je bila pred tem zapuščena, v slabem gradbenem stanju in delno naseljena s stanovalci. Objekt stare uprave je bil zgrajen leta 1926 ob vhodu v centralni del rudnika« ...

razglasitev kulturne in naravne dediščine na območju rudnika svinca in cinka v Mežici in Topli.

Po dveh letih, leta 1997 so bili deli rudnika svinca in cinka v Mežici in Topli razglašeni z odlokom za naravni in kulturni spomenik.

Vzporedno z obsežnimi pripravljalnimi deli za razglasitev spomenika se je vodstvo rudnika odločilo, da zavarovano rudarsko dediščino predstavi širši javnosti. V sklopu programa zapiranja rudnika je nastajal projekt za rudarski muzej. Za njegovo realizacijo se je kot idealna pokazala lokacija na Glančniku, kjer poleg glavnega vhoda v rudnik, stojijo stavba stare uprave in vzdrževalne delavnice.

Zasnovali smo vsebinski program muzeja rudarstva, ki vsebuje muzejsko zbirko z listinami, predmeti in geološko zbirko, prikaz zanimivih delov rudišč in obzorij v rudniku s tehničnimi napravami, podzemno zbirno pisarno ter podzemno elektrarno in prikaz delavnic z originalnim orodjem in napravami, ki se nahajajo ob objektu nekdanje uprave.

Prvi korak k realizaciji projekta je bila obnova in sprememba namembnosti stare uprave v muzejsko zgradbo, ki je bila

pred tem zapuščena, v slabem gradbenem stanju in delno naseljena s stanovalci. Objekt stare uprave je bil zgrajen leta 1926 ob vhodu v centralni del rudnika kot enonadstropna poslovno-stanovanjska zgradba, ki jo na zunanjsčini odlikujejo značilni arhitektonski elementi secesije. Zgrajena je bila v času, ko je z rudnikom upravljalo angleško podjetje CEML.

Primarna namembnost objekta so bili servisni prostori v pritličju, v nadstropju pisarne in risalnica, v drugi etaži in mansardi pa stanovanja. Za muzejske prostore smo predvideli

... »V drugi sklop muzejskih zbirk sodijo stare rudarske karte iz prejšnjega stoletja, razstavljeni teodolit, ... osebni dokumenti jamomercev ... ter vrsta manjših pripomočkov, ki so jih uporabljali pri merjenju in risanju kart« ...

celotno stavbo, ki smo jo adaptirali postopoma, glede na ritem izpraznitve stanovanj. Po natančnih posnetkih obstoječega stanja smo pripravili projekte nove izrabe s predvidenimi gradbenimi posegi, kot so bili sanacija kanalizacije, električnih in strojnih inštalacij, rušitev stopnišča in sekundarnih sten, vzpostavitev novega stopnišča in komunikacij ter sanitarij v pritličju in nadstropju.

Zunanjsčino objekta odlikujejo secesijski elementi, zato smo v pritličju rekonstruirali prvotni izgled objekta, druge kvalitetne arhitektonske elemente pa z vzdrževalnimi posegi prezentirali v prvotni obliki. Istočasno smo uredili najožjo okolica muzeja.

V prostorih pritličja smo uredili recepcijo in garderobo, kjer obiskovalce sprejmejo in opremijo s čeladami in površniki za vhod v rudnik, v drugih dveh etažah so stalne muzejske zbirke, kot so mineraloška in petrološka zbirka, jamomerski eksponati in zgodovinsko-etnološka zbirka.

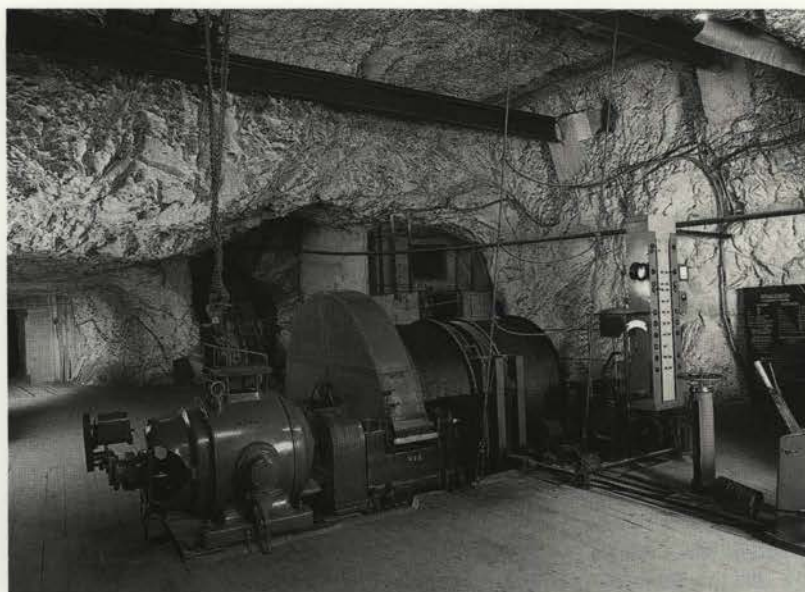
V sklop mineraloške in petrološke zbirke sodijo rudnine, fosili in minerali izpod Pece in okolice ki so posebnost Slovenije, zato jim v muzeju posvečajo posebno pozornost. Zbirke nudijo enkratno priložnost tudi za učenje in študij kamnin in mineralov.

V drugi sklop muzejskih zbirk sodijo stare rudarske karte iz

prejšnjega stoletja, razstavljeni teodolit, eden od prvih, s katerim so merili v rudniku, osebni dokumenti jamomercev, ki so večino svojega življenja preživali v rudniku, ter vrsta manjših pripomočkov, ki so jih uporabljali pri merjenju in risanju kart.

Predstavitve tipičnega rudarjevega domovanja, kuhinja in soba iz obdobja med obema vojnoma z originalnimi predmeti in opremo, ki kažejo na standard rudarske družine na njihove šege in navade, so del zgodovinsko – etnološke zbirke.

Hkrati z obnovo objekta stare uprave je potekala izvedba pro-

... »v središču centralnega rudišča, v katerem so zbrani vsi tehnični objekti, potrebni za proizvodnjo rude. V tem delu je v celoti ohranjen in vzdrževan izgled rudarskega delovišča, po kronološkem zaporedju pa so predstavljeni rudarski stroji, oprema in orodje« ...

grama prezentacije tistih delov rudnika, ki bi bili za obiskovalce najbolj zanimivi in predstavljajo naravno in tehniško dediščino ter izčrpno seznanjajo obiskovalce z načinom dela v rudniku.

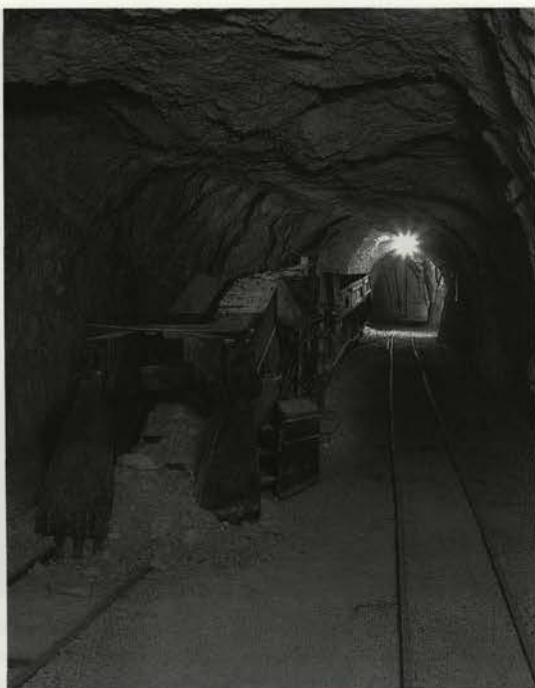
Pravi rudarski vlak popelje obiskovalce 3,5 km v osrčje gore po rovu Glančnik.

Rov je bil zgrajen 1886 leta, povezuje razdrobljena rudišča med seboj in je eden najdaljših v rudniku. Njegova izgradnja je pomenila enega najpomembnejših mejnikov v razvoju rudnika. Povezan je z revirjem Moring, ki je v središču centralnega rudišča, v katerem so zbrani vsi tehnični objekti, potrebni za proizvodnjo rude. V tem delu je v celoti ohranjen in vzdrževan izgled rudarskega delovišča, po kronološkem zaporedju pa so predstavljeni rudarski stroji, oprema in orodje. Prav tako so v tem delu rudišča Moring dobro ohranjeni rovi in odkopi s profilom najpomembnejših rudonosnih ladinijjskih plasti s tipičnim orudenjem mežiških rudišč.

Enakovreden proces dela pri odkopavanju rude je bilo vzdrževanje in popravilo rudarske opreme in orodij zunaj jame. Zato so skrbeli delavci v vzdrževalnih delavnicah. Delavnice so

zgradili v neposredni bližini glavnega vhoda v rudnik na Glančniku ob upravni zgradbi. Vzdrževalno delo v njih poteka še danes. V kompleksu delavnic je pomemben tako imenovan »mašinhau«, kamor je iz rova preko dvorišča speljan tir do kanala za popravilo lokomotiv. Delavnica je opremljena z dvema ročnima verižnima dvigalom za dvigovanje težkih bremen. Vsa strojna oprema bo konservirana in na ogled obiskovalcem. V delu druge delavnice je manjša kovačnica, ki še vedno deluje. Delovni postopek se bo ohranil in kovača bo možno

... »Pravi rudarski vlak
popelje obiskovalce 3,5
km v osrčje gore po rovu
Glančnik. Rov je bil zgra-
jen 1886 leta, povezuje
razdrobljena rudišča med
seboj in je eden najdaljših
v rudniku« ...

opazovati pri njegovem delu.

Ob izkopavanju rude, ki je prvi del v procesu rudarjenja in skrbi za njen nemoten potek, mu sledita procesa predelave rude in izdelave končnih izdelkov.

Z vse večjim razvojem rudnika, s povečanjem proizvodnje s strojnim izkopavanjem in zaradi vse bolj revne rude se je pokazala potreba po novi separaciji in po novem načinu separiranja.

V ta namen je bila v letu 1914 zgrajena separacija Žerjav po načrtih firme Humbolt iz Koelna, ki je priskrbela tudi strojno opremo.

Zaradi kvalitetnejšega izkoriščanja rude in manjšega fizičnega napora delavcev pri predelovanju so za transport izbrali silo težnosti in za lokacijo stavbe izbrali strmo pobočje na desnem bregu Meže. Od tod izvira tudi posebna in veličastna oblika zgradbe. Separacija v Žerjavu predstavlja revolucionarno spremembo in velik napredek industrije v tem stoletju, saj so se z njeno izgradnjo povečale kapacitete predelave rude, hkrati so dosegli kvalitetnejše izkoriščanje rude z manjšimi fizičnimi napori delavcev. Je edina tovrstna stavba v Sloveniji in ena redkih dobro ohranjenih v Evropi.

Žal je v program rudarskega muzeja ni bilo mogoče vključi-

ti, kljub temu da je najpomembnejši objekt tehniške dediščine celotnega rudnika. Ne toliko zaradi dislociranosti od kompleksa Glančnik (nekaj km v smeri proti Črni na Koroškem), temveč zaradi umestitve novega proizvodnega programa v objekt v času zapiranja rudnika. Prav tako so moteče proizvodne hale v neposredni bližini, ki so nenadzorovano in, v strokovnem smislu posegov v prostor, neprimerno zaznamovale ozko dolino ob vznožju objekta.

Zaenkrat lahko tehniški spomenik varujemo v njegovi avtentičnosti in pojavnosti, na ureditev neposredne okolice bo verjetno treba še vrsto let počakati, ko se bodo v teh krajih izboljšali ekonomski pogoji in šele takrat ga bo smiselno vključiti v program muzeja.

Zdaj sta zaključena dva sklopa projekta rudarskega muzeja (zbirke v muzeju in muzej v samem rudniku), ki je bil uradno odprt 18. julija 1997 in beleži velik obisk, predvsem skupin iz Slovenije in Avstrije.

V načrtu imamo tudi ureditev okolice celotnega kompleksa in sanacijo vzdrževalnih delavnic (to je najbolj dotrajani del kompleksa in bo potrebno največ sredstev za njihovo obnovo), slačilnic s kopalnicami in drugih spremljajočih objektov. Tako bomo npr. staro opuščeno rudarsko kantino preuredili v muzejsko kantino, drugi pomožni objekt v informativni prostor z muzejsko trgovino, skratka zavarovani kompleks nameravamo urediti kot muzej.

S končno ureditvijo okolja s pripadajočo infrastrukturo za potrebe obiskovalcev in s primernejšo prometno ureditvijo dostopa bo dosežen končni cilj prikaza skozi tristotrideset-letno zgodovino rudarjenja v kovinskih rudnikih, ene od pomembnih gospodarskih panog, ki ob koncu tisočletja na celotnem področju Evrope vse bolj izumira.

IRENA KRAJNC HORVAT

Literatura

.....
SUZANA FAJMUT ŠTRUCL, Elaborat ob zapiranju rudnika, arhiv rudnika Mežica, 1995.

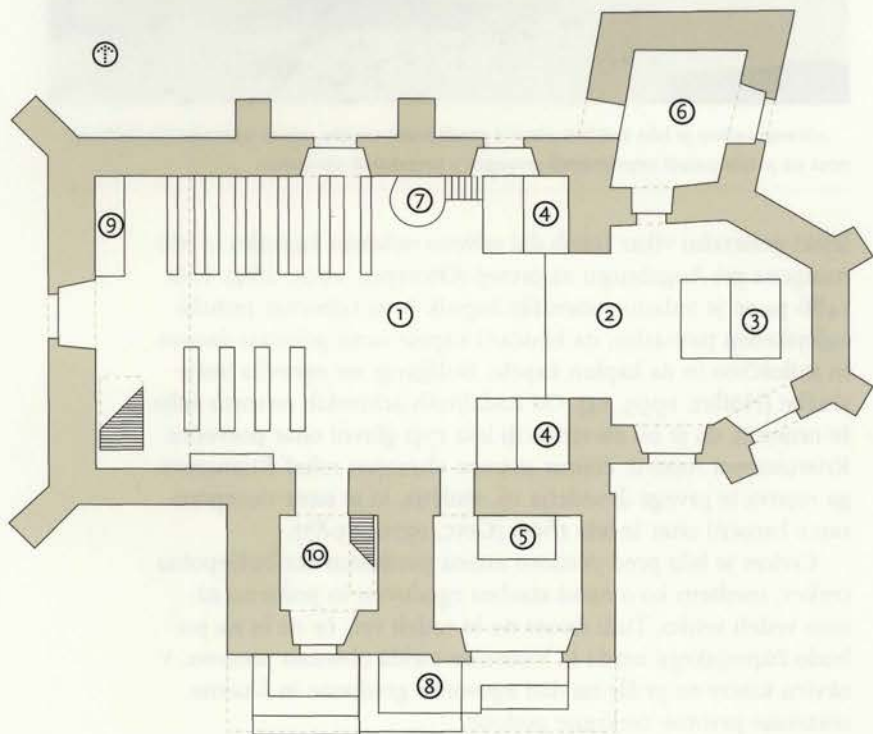

Cerkev Device Marije na Kamnu EŠD 3512

kraj	Na Kamnu
časovna opredelitev	14.–15. stoletje
čas obnove	1994–2000
odgovorni konservator	Svjetlana Kurelac in sodelavci Marlenka Habjanič, Miran Ježovnik, Smiljan Simerl, Viktor Gojkovič, Irena Čuk, Bine Kovačič
ogled	Cerkev si je mogoče ogledati po predhodnem dogovoru z župnijskim uradom v Vuzenici.

Cerkev stoji na manjši vzpetini vzhodno od Vuzenice in je pravilno orientirana. Njen položaj na severnem robu vzpetine, kjer se je izoblikoval nekakšen plato, priča, da je bila lokacija izbrana premišljeno. Zato gotovo ni naključje, da je cerkev že od nekdaj priljubljena božjepotna (romarska) cerkev za vso Dravsko dolino.

Cerkev v arhivskih virih prvič zasledimo leta 1374 kot kapelo »*Vnser Lieben Frauen auf dem Stain*« pred trgov Vuzenica (Höfler, 1995, 13-14), kjer je sedež župnije sv. Nikolaja. Kot je znano, je župnija v Vuzenici nastala na podlagi lastniške cerkve vuzeniških gospodov v 12. ali zgodnjem 13. stoletju, in sicer v okviru pražupnije sv. Martina v Šmartnem pri Slovenj Gradcu. Kot plemiška ustanova je bila sprva v patronatu in advokaturi ustanovnikov in njihovih dedičev, nato so te pravice po nji-

- ▲ 1 ladja; 2 prezbitერი; 3 glavni oltar; 4 stranski oltar; 5 oltar; 6 zakristija; 7 prižnica; 8 prižnica zunaj; 9 spovednica; 10 zvonik (merilo: 7mm=1m)

◀ ... »Na južni strani prezbitერიja je bil odkrit tudi del starejše poslikave, ki pa je bila zaradi kasneje prebitega baročnega okna skorajda v celoti uničena – ohranjeni so samo fragmenti« ...

hovem izumrtju leta 1374 pridobili celjski grofje, leta 1456 pa Habsburžani. Zgodovinske razmere na tem območju so seveda pomembne tudi za cerkev Device Marije na Kamnu. Leta 1383 so namreč Herman I. Celjski, tedanji župnik Ulrik in trški sodnik Nikolaj Schaiszbacher pri cerkvi ustanovili beneficij (Mravljak, 1928, 66). Poleg cerkve se v 14. stoletju omenja tudi njen kaplan, kar govori, da je imela v okviru podružnic že takrat poseben status. Cerkev je morala že zelo zgodaj zasloveti in prinašati večje dohodke, saj je npr. leta 1401 prav v tej cerkvi og-

... »Stanje cerkve je bilo kritično zlasti v gradbenem smislu, njena spomeniška pričevalnost pa je bila zaradi neprimernih posegov v preteklosti okrnjena« ...

lejski generalni vikar Jakob dal odvezo nekemu župniku iz Memingena pri Augsburgu za pretep (Otošec, 1995, 284). Leta 1486 pa se je tedanji vuzeniški župnik Jurij Lebecher pritožil oglejskemu patriarhu, da ključarji kapele sami pobirajo darove in miloščino in da kaplan kapele, Bulfgang, ne opravlja božje službe (Höfler, 1995, 14). Od nadaljnjih arhivskih omemb velja še omeniti, da je bil ob vizitaciji leta 1751 glavni oltar posvečen Kristusovemu rojstvu, čemur ustreza ohranjen relief Kristusovega rojstva iz prvega desetletja 16. stoletja, ki je sicer vkonponiran v baročni oltar iz leta 1666 (Cevc, 1970, 85-87).

Cerkve je bila pred prenovo znana predvsem kot božjepotna cerkev, medtem ko o njeni stavbni zgodovini in pomenu nismo vedeli veliko. Tudi danes ne bi vedeli več, če ne bi na pobudo župnijskega urada iz Vuzenice stekla obsežna prenova, v okviru katere so prišle na dan zgovorne gradbene in likovne sestavine prvotne cerkvene podobe.

Stanje cerkve je bilo kritično zlasti v gradbenem smislu, njena spomeniška pričevalnost pa je bila zaradi neprimernih posegov v preteklosti okrnjena. Prezidave, ki so jih s seboj prinašala nova obdobja, pa ji vendarle niso odvzele značilnega pridiha lokalne gotske arhitekture. Pred posegom smo delavci Zavo-

da za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor opravili raziskave stavbne lupine in njene notranjščine, ki so nam našo domnevo o izjemnem pomenu cerkve samo potrdile.

Ob vlagi v vseh obodnih zidovih cerkve in dotrajani strešni kritini je bil statično ogrožen zlasti prezbiterij. Spričo tega je bila izvedena zahtevna statična sanacija z injektiranjem in zalivanje razpok z injektirno maso ter odvodnjavanjem. Zaradi številnih razpok na prezbiteriju smo le-tega dodatno utrdili s horizontalno vezjo (prstanom) nad okni. Pri nadaljnjih sondažnih

... »Z novo oblikovanimi strešinami, predvsem na južni strani, se nam je posrečilo prezentirati osnovno kvalitetno gotško arhitekturo z dozidano baročno kapelo. Fasade smo obdelali z apnenim enoplastnim ometom, na zvoniku pa rekonstruirali arhitekturno poslikavo« ...

raziskavah smo na prezbiteriju odkrili dve popolnoma ohranjeni gotški okni, ki sta bili zaradi slogovnih sprememb, ki so jih s seboj prinašala nova obdobja, zazidani. Od tretje okenske odprtine je bil ohranjen le del gotskega ostenja v notranjosti. Na južni strani prezbiterija je bil odkrit tudi del starejše poslikave, ki pa je bila zaradi kasneje prebitega baročnega okna skorajda v celoti uničena – ohranjeni so samo fragmenti. Veliki baročni okni na severni strani cerkvene ladje smo odstranili ter rekonstruirali gotško po vzoru obstoječega, drugo odprtino pa zazidali. Po odstranitvi sekundarnega pločevinastega nadstreška na južni strani je prišlo do spremembe strešin. Dotrajano kamnito in pločevinasto kritino smo v celoti nadomestili z novo, prav tako kamnito. Z novo oblikovanimi strešinami, predvsem na južni strani, se nam je posrečilo prezentirati osnovno kvalitetno gotško arhitekturo z dozidano baročno kapelo. Fasade smo obdelali z apnenim enoplastnim ometom, na zvoniku pa rekonstruirali arhitekturno poslikavo – »šivane robove«. Portali

iz peščenjaka so bili restavrirani in površinsko zaščiteni z impregnatorjem.

Cerkvena notranjščina je bila pred obnovo pusta, polihromirana gotska rebra so bila na debelo obdelana z ometi, enako velja tudi za ostenje, ki mu je obdobje baročnih in kasnejših prezidav popolnoma odvzelo njegovo primarno podobo. Sondažno–raziskovalna dela smo začeli z odkrivanjem ometov na južni steni ladje, kjer smo odkrili gotski okni, ki sta bili zaradi dozidane baročne kapele zazidani. Gotsko okno smo odkrili,

... »Na celotni površini cerkvene ladje in prezbitarija smo pod vrhnjimi sloji ometov in beležev odkrili poslikave, domnevno vsaj iz treh različnih obdobj. ... Križnorebrasto so jo obokali verjetno šele v drugi polovici 15. stoletja« ...

tudi v vzhodni steni zvonika. Na stenah zvonika je bil ohranjen originalen enoplasten omet, ki smo ga utrdili, manjkajoče dele ometa pa izvedli po vzoru obstoječega. Na celotni površini cerkvene ladje in prezbitarija smo pod vrhnjimi sloji ometov in beležev odkrili poslikave, domnevno vsaj iz treh različnih obdobj. Ometi s freskami so utrjeni in fiksirani na temeljnik (steno). Manjkajoči del ometa, kjer ni bilo zaslediti poslikav, je dodelan in toniran v barvi, ki se harmonično prilagaja likovno izpovedni notranjščini. Na poslikavi je treba opraviti še posamezne lokalne retuše, kar bo pripomoglo k večji čitljivosti in prepoznavnosti same poslikave.

Ob zadnjih prenovah v začetku 20. stoletja so cerkev tudi na novo tlakovali. Ob odstranitvi sekundarnega tlaka smo pod celotno površino cerkvene ladje in prezbitarija našli originalen kamnit tlak nepravilnih dimenzij, položen v pesek. Poškodovano pohodno površino smo utrdili, manjkajoče dele pa rekon-

struירali z nadgradno maso. Zaradi izjemnih najdb v cerkveni notranjščini, ki so popolnoma spremenile podobo prostora, se je pojavila tudi potreba po odstranitvi pevskega kora, nameščenega v začetku 20. stoletja.

Kar zadeva restavriranje cerkvene opreme, je bil posebne pozornosti deležen predvsem glavni oltar iz leta 1666, ki ga uvrščamo med koroške zlate oltarje. Z rekonstrukcijo pozlate in polihromacije je oltar spet dobil nekdanjo bleščavo.

Vzporedno z obnovitvenimi deli na cerkvi so potekale tudi raziskave, ki naj bi pripomogle k natančnejši umetnostnozgodovinski opredelitvi njene stavbno zgodovinske substance in poslikave. Pri tem smo seveda upoštevali predvsem pojavne oblike koroškega umetnostnega prostora in pa vsa doslej znana zgodovinska dejstva in podatke. Kljub številnim omembam pa nam arhivalije o začetkih cerkve in njeni stavbni zgodovini ne povedo veliko. Bolj zgovorna je cerkev sama, še posebno po opravljenih raziskovalnih in obnovitvenih delih, s katerimi je bilo odkritih več plasti stenskih slik in stavbnih elementov, na podlagi katerih je mogoče vsaj okvirno izluščiti stavbni razvoj. Vse kaže, da je cerkev prvotno obsegala pravokotno ladjo in kratek poligonalni prezbiterij, ki so mu kasneje prizidali štiri zunanje opornike. Obstaja sicer možnost, da je ladja starejša (romanska), vendar iz rezultatov sondažnih del in današnje podobe ni razvidno, ali je prezbiterij ladji prizidan, arheološke raziskave tlakov pa še niso bile izvedene. Šilasti portal v zahodni steni in šilasto okno s trilstnim krogovičjem v južni steni ladje, ki je po obliki skorajda identično gotskima oknom v prezbiteriju, govorita prej za enotno gradnjo. Ti elementi določajo tudi okvirni čas gradnje, in sicer okoli leta 1300 oziroma pred sredino 14. stoletja, ko so nastale najstarejše stenske slike v prezbiteriju. Kot kaže druga poslikava cerkve iz časa okoli leta 1400, je bila ladja ravnostropna. Križnorebrasto so jo obokali verjetno šele v drugi polovici 15. stoletja, ko so na severni strani prezbiterija prizidali zakristijo, na južni zvonik, s čimer so zakrili prvotni južni portal, in ladjo obdali z oporniki. V okviru te predelave je nastala zadnja plast stenskih slik (najstarejši grafit iz leta 1524) in tudi že omenjeni oltar z reliefom Kristusovega rojstva. V 17. stoletju so ob zvoniku prizidali kapelo, ki so jo z ladijsko prostornino z vhodom povezali leta 1842.

Glavni vsebinski in likovni poudarek v cerkvi so poleg oltarja predstavljale stenske slike, ki so bile odkrite ob zadnjih restavratorskih delih. Zaradi slabe ohranjenosti je zaenkrat še težko določiti obseg in vsebino posameznih plasti poslikav, zlasti v prezbiteriju, kjer so se ohranile tri plasti, to je iz 14., 15. in začetka 16. stoletja. Najstarejšo plast stenskih slik zasledimo predvsem na slavoločni steni in v špaletah oken, čeprav so verjetno prekrivale tudi druge stene. Na slavoloku sta v zgornjem pasu upodobljena prizora Oznanjenja in Kristusovega rojstva, v spodnjem pasu levo in desno pa Kajnove in Ablove daritve, medtem ko so špalete oken zavzele podobe svetnic. Zaradi slabe ohranjenosti in kasnejše poslikave natančnejša stilna opredelitev poslikave še ni mogoča, lahko pa rečemo, da so, upošte-

vajoč obrazne tipe in značilne konture visokogotskega linearne sloga, nastale okoli sredine 14. stoletja. Obočna polja so zavzele podobe Marije in simbolov evangelistov, na drugih stenah pa, razen svetniških figur v špaletah oken in angelov z Veronikinim prtom na vzhodni steni, vsebina ni prepoznavna. Le prizor na južni steni verjetno predstavlja Zadnjo večerjo. V ločnem delu slavoloka so na vsaki strani upodobljeni angeli z glasbili, ki jih je prekrila najmlajša plast poslikave.

Vsebinsko zasnovo fresk v takrat še ravnostropani ladji zara-

... »na desni pa je od dveh svetnic ohranjena le sv. Katarina z donatorico. ... oblikovanje obrazov, tipi bordur (akant) in kolorit prej govorijo, da je bil tu na delu nek potujoči slikar pod močnimi severnoitalijanskimi vplivi« ...

di fragmentarne ohranjenosti ni mogoče v celoti ugotoviti. Iz razpoznavnih prizorov je razvidno, da je bil ikonografski sistem razmeroma zapleten in da odstopa od kanona poslikav cerkvenih podružnic v širšem slovenskem prostoru. To velja predvsem za prizor pohoda in poklona sv. Treh kraljev v zgornjem pasu slavoločne stene, ki sicer z asistenčnimi figurami in upodobitvijo krajine sledi shemi, kakršno poznamo v italijanskem stenskem slikarstvu poznega trecenta. V spodnjem pasu slavoloka je na levi upodobljen celopostavni sv. Peter z donatorjem (?), na desni pa je od dveh svetnic ohranjena le sv. Katarina z donatorico. Prejkone redka je tudi upodobitev prizora Rešitve sv. Petra iz morja (Matej, 14, 14-32), od katerih najslavnejši primer predstavlja Giottova Navicella s fasade stare cerkve Petra v Rimu. V našem primeru prizor spremlja na desni še upodobitev neke ladje v viharju, ki pa je zaradi fragmentarnosti vsebinsko še ni mogoče pojasniti. Iz fragmentov na se-

verni steni prepoznamo še posamezne prizore pasijonskega cikla, na južni pa je bil mogoče upodobljen Marijin cikel.

Tehnično zelo dobro izvedene freske bi na prvi pogled uvrstili v krog delavnice Mojstra iz Nonče vasi (Meister in Einersdorf) (Besold, 1998, 297-311), za kar govorijo posamezna marmorirana polja, bogato arhitekturno ozadje figur in posamezne figure, kot je npr. sv. Jožef v prizoru poklona sv. Treh kraljev. Vendar oblikovanje obrazov (sv. Katarina, sv. Peter), tipi bordur (akant) in kolorit prej govorijo, da je bil tu na delu nek potujoči slikar pod močnimi severnoitalijanskimi vplivi. Zagotovo imamo opraviti s slikarjem, ki je presegal povprečno kvaliteto Mojstra iz Nonče vasi, ki mu pripisujejo, kar zaradi primerjav verjetno ni odveč omeniti, tudi poslikavo v severni ladji župnijske cerkve v Vuzenici iz časa okoli leta 1400. Vsebinsko zasnovano, izbor dražjih pigmentov (modra) in kvalitetnega izvajalca so verjetno narekovali tudi naročniki, od katerih je v zvezi z identifikacijo zanimiv Peter Marenberški, gradiščan v Vuzenici, ki se v virih skupaj z različnimi cerkvenimi osebami omenja od leta 1389 do 1413 (Mlinarič, 1997, 85-90).

V začetku 16. stoletja so stene v prezbitteriju ponovno poslikali, v ladji pa le neposlikane zgornje pasove ločnih polj, ki so nastali zaradi obokanja. Zaradi slabe kvalitete slikarij vidimo v prezbitteriju le nekaj svetniških figur brez atributov, medtem ko je v ladji bolje ohranjena le rastlinska ornamentika na oboku, prepoznavna pa še figura apokaliptičnega Kristusa na slavoloku. Poslikava je delo manj kvalitetnega slikarja iz prve četrtine 16. stoletja (grafit iz leta 1524?).

Z odkritjem in obnovo arhitekture, sočasne opreme in poslikave, ki predstavlja pomemben člen pri proučevanju zgodovinskega razvoja slikarstva na Koroškem, nam je uspelo cerkev predstaviti v vsej njeni izpovednosti in pričevalnosti.

SVJETLANA KURELAC, ROBERT PESKAR

Literatura

- ANDREAS BESOLD, Wandmalerei in Kärnten, Slowenien und der Steiermark um 1400. Die Werkstatt der Einersdorfer Meisters, *Carinthia I*, 188, 1998.
- EMILIJAN CEVC, *Poznogotska plastika na Slovenskem*, Ljubljana 1970.
- JANEZ HÖFLER, *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem 6, Koroška in Štajerska I. (južno od Drave)*, Ljubljana 1995.
- JOŽE MLINARIČ, *Marenberški dominikanski samostan 1251-1782*, Celje 1997.
- JOSIP MRAVLJAK, *Nadžupnija in dekanija Vuzenica*, Maribor 1928.
- BOŽO OTOREPEC, *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine)*, 1270-1405, Viri za zgodovino Slovencev 14, Ljubljana 1995.

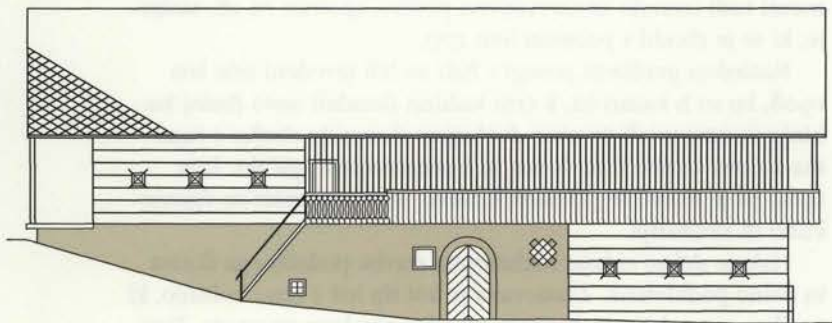
Nacetova hiša

EŠD 594

kraj	Puštal pri Škofji Loki
naslov	Puštal 74
časovna opredelitev	16., 17.–20. stoletje
čas obnove	1996–1998
odgovorna konservatorka	Damjana Pediček Terseglav
ogled	Po predhodnem dogovoru z lastnikom gospodom Tonetom Polencem, T: 04 21 40 67, 041 36 70 16.

Puštal pri Škofji Loki je stara naselbina na desnem bregu Poljanske Sore, ki je dobila ime po bližnjem Puštalskem gradu (Burgstall). Danes že dolgo nima več vaškega in obrtniškega videza kakor pred pol stoletja, ko je bila še skoraj pri vsaki hiši zelo živa glavnikarska domača obrt, temveč postaja povsem prenovljeno delavsko naselje in predmestje Škofje Loke. Pa vendar se je prav v jedru ohranila stara Nacetova hiša, imenovana tudi Polenčeva po prvem novem gospodarju Polenčevega rodu iz začetka 19. stoletja. Vse do srede 20. stoletja je bila Polenčeva domačija med premožnejšimi v vasi, čeprav je imela le pet hektarov zemlje, saj so ji pomemben vir dodatnega zaslužka pomenili glavnikarska obrt in priložnostna dela. Do leta 1906 je bila v hiši gostilna, povezana z brodarstvom čez reko Soro. S postavitvijo brvi in kasneje mostu čez Soro se je zaslužek od prevoza čez reko zmanjšal, prav tako tudi število obiskovalcev gostilne, zato so jo leta 1906 zaprli. Glavnikarstvo je bilo pri hiši živo do konca prve svetovne vojne, družina pa se je priložnostno preživljala tudi z lovljenjem in prodajo žab iz bližnje Sore.

Nacetovo domačijo sestavljata hiša in leseno gospodarsko poslopje na dvorišču. Najpomembnejša je stanovanjska hiša, ki ima ohranjeno letnico 1755 na stropniku, vendar je njena osnova precej starejša, saj kamniti deli, npr. portal, kažejo na nastanek v 16. stoletju. V sredini 18. stoletja je bila hiša temeljito predelana in je dobila značilno baročno podobo, ki se vse do

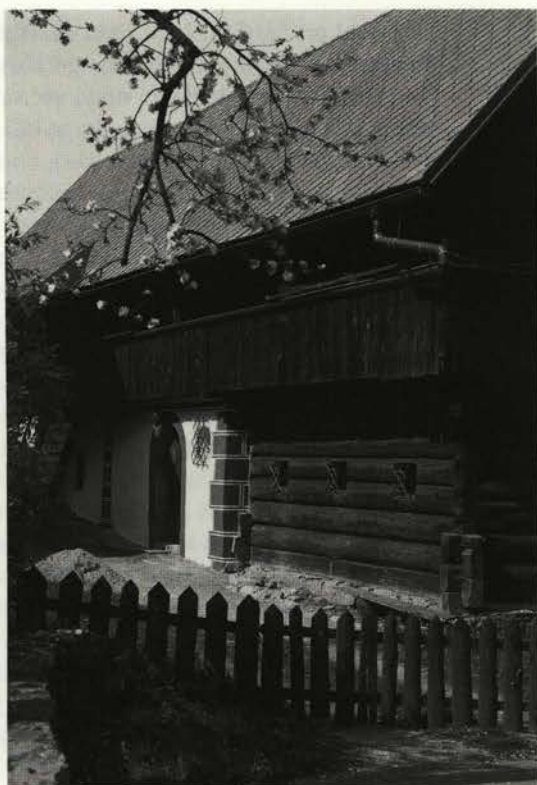

- ▲ ... »Hiša je delno zidana nadstropna stavba podolžnega tlorisa in delno podkletena. Za snovana je kot tip hiš s črno kuhinjo, ki so jih v 19. stoletju in kasneje gradili v alpskem prostoru« ... (merilo: 5mm=1m)
- ◀ Stik lesenih brun na zunanjščini ... »Tipološko bi jo lahko opredelili za tipično alpsko hišo, ki pripada škofjeloško-cerkljanskemu področju« ...

danes skoraj ni spremenila.

Do leta 1755 je bila hiša prav gotovo pritlična. Takrat so v spodnji »hiši« naredili nov strop, hišo dvignili za nadstropje, uredili nova okna »na smuk« in v novo zgornjo »hišo« prenesli že takrat stoletno peč z bogatimi pečnicami. K hiši so dodali zidano kamro, najbrž obokali tudi nekaj prostorov v kletnem nivoju in postavili gank nad spodnjo »hišo«. Le portal s posnetim robom, oblikovan po poznogotski navadi, ostaja skrivnost. Lahko je iz srede ali prve polovice 17. stoletja, lahko pa bi po-

... »Zasluge za to, da Nacetova hiša že stoletja uspešno kljubuje večjim posodobitvenim posegom in da se je sploh ohranila toliko časa, imajo vsi gospodarji Polenčevega rodu« ...

menil tudi izrazito konservativno prvino, spomin na 16. stoletje, ki se je zbudil v poznem letu 1755.

Naslednji gradbeni posegi v hiši so bili izvedeni šele leta 1908, ko so h kamri oz. k črni kuhinji dozidali novo (belo) kuhinjo in zamenjali prvotno dvokapno slamnato streho s čopoma z novo streho brez čopov in s cementnimi špičaki. Leta 1960 pa je nastal še prizidek k hlevu, kjer je prostor za žganjekuho in sanitarije.

Hiša je delno zidana nadstropna stavba podolžnega tlorisa in delno podkletena. Zasnovana je kot tip hiš s črno kuhinjo, ki so jih v 19. stoletju in kasneje gradili v alpskem prostoru. Tipološko bi jo tako lahko opredelili za tipično alpsko hišo, ki pripada škofjeloško–cerkljanskemu področju. Pritličje sestavljata stanovanjski in gospodarski del. Zidana veža in črna kuhinja sta ločeni le z zidanim lokom, imenovanim »šipovnik«, kar je popačenka nemške besede za vrsto oboka Shifbogen. Desno iz veže je vhod v leseno spodnjo »hišo« in naprej v kamro, levo pa

v zidano kaščo. Vhodi v druge gospodarske prostore, hlev in prostor za žganjekuho so iz dvoriščne strani. Od tam je po kamnitih enoramnih stopnicah speljan dostop tudi z dvorišča v vežo s črno kuhinjo. Tloris s črno kuhinjo se ponovi tudi v nadstropju, vendar sta zgornja »hiša« in kamra v primerjavi s pritličjem na nasprotni strani. Nad spodnjo »hišo« je v nadstropju pod, kar z gradbenorazvojnega vidika pomeni posebnost. Ponovitev tlorisa z bivalno enoto v nadstropju je povezana z družinskim življenjem. V pritličju je navadno živel gospodar z

... »Čeprav je hiša v današnji obliki in obsegu nastala v 18. stoletju, njena notranjščina izžareva renesančni čar – kvadratista izba, bogato profiliran strop, kakršni so bili v bogatih meščanskih hišah v Škofji Loki« ...

družino, v nadstropju pa so imeli svoj preužitek starejši. V nadstropju stavbo opasuje lesen gank, speljan vzdolž čelne in desne stranske fasade. Strmi čelni zatrep nad lesenim gankom je opažen z lesenimi deskami, v osrednjem delu z rezljanimi, ki oblikujejo zaprt balkon s podolžno odprtino. V leseni pritlični in v zgornji »hiši« tvorijo svetlobne odprtine majhna okenca z »zapahi na smuk«, vrezana v dvoje brun in v pritličju zavarovana s kovanimi okenskimi križi, v nadstropju pa s kovanimi »klini«, vgrajenimi v okenski okvir.

Čeprav je hiša v današnji obliki in obsegu nastala v 18. stoletju, njena notranjščina izžareva renesančni čar – kvadratista izba, bogato profiliran strop, kakršni so bili v bogatih meščanskih hišah v Škofji Loki, in okna »na smuk«, znotraj uokvirjena s profiliranimi okviri. V dolgih letih se je v hiši nabirala oprema – od mize in srčastih stolov, klopi ob stenah, skrinj, do najrazličnejšega posodja, orodja, svetil in drobnih uporabnih in okrasnih predmetov. Njena notranjščina je še vedno taka,

kot je bila pred sto in več leti. Lastniki so znali vsako stvar ohraniti in jo obenem obdržati v prvotni funkciji. Tako je notranjščina svojevrsten muzej, zbirka vsakdanjih in tudi umetniško oblikovanih predmetov iz kmečkega življenja. Nacetova hiša je opremljena bolje, kot katerikoli muzej na prostem in vsak predmet priča o življenju minulih rodov.

Sistematično prenovo hiše je začel sedanji lastnik Tone Polenc leta 1995, ko je bilo najprej treba obnoviti ostrešje in dotrajano, skoraj že stoletno kritino. Naročili smo nove, ročno izdelane

... »Zidana veža in črna kuhinja sta ločeni le z zidanim lokom, imenovanim »šipovnik«, kar je popačenka nemške besede za vrsto oboka Shifbogen. Desno iz veže je vhod v leseno spodnjo »hišo« in naprej v kamro« ...

ne strešnike – betonski špičak, ki ga po stari tehnologiji izdeluje mojster domače obrti Izidor Jesenko iz Bukovega vrha pri Škofji Loki in zamenjali celotno kritino. Ob tem je bilo treba zamenjati strešne letve, žlebove in namestiti kovinske obrobe. Lastnik je sam nadaljeval prenovo električne napeljave, pri čemer je električni vod do hiše varneje speljal v zemlji, najprej v zidani del, od tam pa v leseni del, kjer so se sodobni električni kabli premišljeno in predvsem neopazno razpeljali po celotni notranjščini. Dimnik, ki ga hiša prvotno na oboku črne kuhinje ni imela in se je dim valil na podstrešje, je bil zgrajen kasneje; treba ga je bilo porušiti in postavili smo tri nove po vzoru starega.

Obnova se je nadaljevala v notranjščini z rekonstrukcijo oz. obnovo dveh krušnih peči z bogato okrašenimi pečnicami. Obe peči sta dvoetažni, na kvadratstem podzidku je postavljen zgornji del, ki ima na vogalu obliko segmenta valja. Pečnice so iz žgane gline in zeleno loščene. Najprej smo se lotili lončene peči v spodnji »hiši«. Izdelan je bil arhitekturni posnetek v merilu 1:10 (arh. Aleš Hafner) z detajlom pečnic. Delo je prevzel lončarski mojster Franc Šušteršič, ki je peč v spodnji »hiši« najprej razstavil, izbral še uporabne pečnice – »kahle«, naredil odlitke in nato kopije spodnjega kvadratnega podstavka ter peč

ponovno sestavil delno z novimi, delno s starimi pečnicami. Obnova zgornje peči je bila precej zahtevnejša, saj je bila slabše ohranjena in v preteklosti že popravljana. Pečnice z motivom konjenikov, ki jih je Gorazd Makarovič datiral v 17. stoletje, in ena pečnica z motivom Marije z Jezusom, ki so sestavljale spodnji obod peči, so bile tako dotrajane, da je bilo treba narediti kopije. Pečnice iz zgornjega dela, ki je verjetno nastal v sredini 18. stoletja, je pečar le obnovil, medtem ko je ohranil oba okrogla originalna venca, spodnjega in zgornjega. Lastnik je nato okoli obeh peči obnovil lesene klopi z ograjami.

Zasluge za to, da Nacetova hiša že stoletja uspešno kljubuje večjim posodobitvenim posegom in da se je sploh ohranila toliko časa, imajo vsi gospodarji Polenčevega rodu. Že stara mati sedanjega lastnika Toneta Polenca je skrbno urejala hišo. Ljubizen do hišnega izročila je prenesla na svoja sinova Antona Polenca, znanega slovenskega biologa in Poldeta Polenca, opernega pevca in kulturnega delavca. Sedanji lastnik še naprej skrbno načrtuje in skupaj z Ljubljanskim regionalnim zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine izvaja prenovo hiše.

DAMJANA PEDIČEK TERSEGLAV

Literatura

- VITO HAZLER, Kulturna dediščina in njeni lastniki, Nacetova ali Polenčeva hiša v Puštalu, Dediščina, priloga *Naše žene*, leto 3, št.10, Ljubljana, oktober 1995.
GORAZD MAKAROVIČ, *Slovenska ljudska umetnost*, Ljubljana 1981.
IVAN SEDEJ, *Sto najlepših kmečkih hiš na Slovenskem*, Ljubljana 1989.

Domačija Majerija

eŠD 7467

<i>kraj</i>	Slap pri Vipavi
<i>naslov</i>	Slap 18
<i>časovna opredelitev</i>	18. in 19. stoletje
<i>čas obnove</i>	1994–2000
<i>odgovorna konservatorja</i>	Andrejka Ščukovt, Mitja Mozetič in sodelavec Andrej Jazbec
<i>ogled</i>	Domačijo si je mogoče ogledati po predhodnem dogovoru z lastnikom domačije.

Slap pri Vipavi leži pod Vipavskimi Brdi v zgornji Vipavski dolini. Je strnjena, gručasta vas. K vasi pripada še zaselek, ki ga domačini imenujejo Majerija ali v Grofovem. Tu leži istoimenska domačija, ki izstopa kot dominanta v vinogradniški krajini. Od tu je tudi lep razgled proti glavni osi Vipavske doline in proti pobočju planote Gora.

Za izvor imena Majerija in glede na ustno izročilo domnevamo, da je bilo posestvo najprej namenjeno graščinskemu oskrbniku, najverjetneje na Slapu ali celo v bližnjih Ložah.

V župnijskem arhivu je domačija Majerija zabeležena kot »ta spodnja hiša«. Danes v neposredni bližini Majerije leži še ena domačija, ki pa je v župnijskem arhivu zabeležena kot »ta zgornja hiša«. Najverjetneje sta bili prvotno obe združeni v eno kmetijo, ki pa se je kasneje delila. To nam izpričujeta tudi vodnjak in kal, ki sta locirana med obema domačijama.

Domačijo Majerija sestavlja več objektov, ki so adicijsko razporejeni v obliki narobe obrnjene črke L.

Pred obnovo so domačijo sestavljali trije gospodarski in en stanovanjski objekt.

Zanesljivih podatkov o nastanku domačije ni, domnevamo pa, da so objekti na domačiji nastali v naslednjem časovnem zaporedju:

Konec 18. stoletja ali v začetku 19. stoletja je nastal gospodarski objekt torej klet s faladurjem in kasneje nadzidano kaščo. V začetku 19. stoletja pa še pritličen stanovanjski in gospodarski objekt. V 19. stoletje datiramo tudi hlev s senikom in lopo ali klenico.

Gospodarski objekt je prvotno obsegal le klet in faladur nad kletjo. Klet je vkopana, kamnita in banjasto obokana. Vhod vanjo predstavlja poznogotski kamniti portal. Danes je vhod v klet skozi lopo, preden je bila lopa prizidana temu objektu, pa je bil z zunanje vzhodne strani.

Vhod v faladur, ki je nad kletjo, pa je orientiran proti jugu oziroma je iz dvoriščne strani. Predstavlja ga kamniti portal. Portal zaključuje več polkrožnih kamnov. V sklepnem kamnu je letnica 1803.

Leta 1821 so gospodarski objekt nadzidali za eno etažo. Tu so imeli kaščo. O zvišanju objekta nam izpričuje napisna plošča, ki je vzdana na gank. Vhod v kaščo pa so rešili tako, da so

◀ ... »Leta 1851 so objekt zvišali za eno etažo. Takrat so tudi spremenili naklon strehe in jo prekrili s korci« ...

objektu prizidali zunanje kamnito stopnišče in gank.

Tako se je v prvi polovici 19. stoletja, to je v končni fazi razvoja, izoblikoval objekt z zunanjim stopniščem ter gankom, ki ga nosita dve nesimetrični arkadi.

Ta gospodarski objekt je glede na funkcijo v navpični osi obsegal tri enocelične prostore: klet (za hrambo vina), faladur (za spravilo kmetijskega orodja in za predelavo grozdja v vino) in kaščo (za spravilo kmetijskih pridelkov).

Omenimo naj še, da so do druge svetovne vojne v kašči pri-

... »Novi vhod so postavili na zatrepno fasado oziroma ga orientirali proti jugu. Vgradili so tudi polkrožno zaključen portal, z letnico 1851 ... Leta 1994, ko se je začela prenova, so bili vsi objekti že nekaj let opuščeni in v slabem gradbenem stanju« ...

rejali vaške plesе. Najimenoitnejši ples je bil na dan sv. Jakoba.

Po sondiranju smo odkrili, da je bil stanovanjski objekt prvotno manjši, pritlični in z dvokapno skrlasto streho. Leta 1851 so objekt zvišali za eno etažo. Takrat so tudi spremenili naklon strehe in jo prekrili s korci. Verjetno so tega leta tudi na zahodni strani stanovanjskega objekta zazidali prvotni vhod. Novi vhod so postavili na zatrepno fasado oziroma ga orientirali proti jugu. Vgradili so tudi polkrožno zaključen portal, z letnico 1851. V nadstropju nad portalom je v tem obdobju, to je v drugi polovici 19. stoletja, neznani avtor naslikal fresko Križanega.

Od vseh objektov na domačiji je stanovanjski objekt najbolj predelan. Predelave na zunanjščini se kažejo predvsem s povečanimi okenskimi odprtini. Ena od predelav, povečava okna v trodelno okno, je tudi poškodovala fresko.

Hlev s senikom leži v nadaljevanju stanovanjske hiše. Glede na opravljena sondiranja predvidevamo, da je bil v prvotni zasnovi tudi ta objekt pritlični in manjši. O tem danes na seniku priča še viden naklon prvotne skrlaste strehe. Prvotni vhod v hlev je bil tam, kjer je zdaj lopa. Predvidevamo, da so istočasno s stanovanjsko hišo zvišali in povečali tudi hlev ter si pridobili senik. Danes je vhod v hlev iz notranjščine stanovanjskega objekta in z dvoriščne strani. Predstavlja ga kamniti trikotniško zaključen portal. Po pripovedovanju je bilo v hlevu v najboljših časih tudi od 14 do 18 glav goveje živine.

Lopa je vezni člen med kletjo, hlevom in stanovanjskim objektom. Vanjo so spravljali vozove in dovažali kmetijske pridelke. S severne in južne strani je bila odprta. Danes je vhod v lopo le skozi večji polkrožni obok z juga. Na severni oziroma zadnji strani so v času med obema svetovnima vojnama prehod zazidali, ko so prodali posest za domačijo.

Temeljno vodilo celovite prenove Majerije je bila predstavitev domačije v predzadnji razvojni fazi in prezentacija vseh objektov na domačiji glede na stanje iz začetka 20. stoletja, torej pred zadnjimi predelavami stanovanjskega objekta. Ker pa se danes način življenja spreminja in zahteva tudi sodobne standarde bivanja, se je bilo treba prilagoditi tudi željam in potrebam novega lastnika. Zato se je v vseh objektih (razen v kletnih prostorih) popolnoma spremenila njihova funkcija. Za zunanjo lupino objektov na domačiji pa smo uvedli najstrožji varstveni

Lopa po obnovi ... »Lopa je vezni člen med kletjo, hlevom in stanovanjskim objektom. Vanjo so spravljali vozove in dovažali kmetijske pridelke. S severne in južne strani je bila odprta« ...

režim. To je ohranjanje tlorisnih in višinskih gabaritov oziroma stavbnih gnot, naklona strešin, korčne kritine, skrlastega strešnega venca, ritma, oblike in velikosti okenskih in vratnih odprtih s kamnitimi okenskimi okvirji, varovanje portalov *in situ* ter obstoječih gradiv. Pri prenovi oziroma sanaciji objektov smo za vse posege uporabili predvsem tradicionalna materiala: les in kamen.

Leta 1994, ko se je začela prenova, so bili vsi objekti že nekaj let opuščeni in v slabem gradbenem stanju. Isto leto se je na željo novega lastnika najprej začela sanacija gospodarskega objekta, to je kleti s faladurjem ter kašče. Na tem objektu je bilo treba sanirati obstoječe zidovje, obnoviti streho in ostrežje, sanirati zunanje stopnišče in balkon ter izdelati novo stavbno pohištvo. V naslednjih letih, smo v celoti obnovili še vse strehe, utrdili kamnito zidovje, po obstoječem vzorcu izdelali novo stavbno pohištvo. Narejen je bil nov fasadni omet.

Temeljite gradbene sanacije je bil potreben predvsem stanovanjski objekt. Treba je bilo popraviti vse recentne predelave, predvsem na obeh stranskih fasadah. Odstranili smo omet in opravili sondaže. Ugotovili smo faze nastajanja okenskih in vhodnih odprtih starejšega objekta in jih tehnično dokumentirali. Vhod je bil prvotno obrnjen na zahod. S sondažami smo

ugotovili tlorisno zasnovo stanovanjskega objekta pred zvišanjem, velikost starega gospodarskega objekta in mejo zidu letega, na katerega je bila v 19. stoletju dozidana lopa oziroma klenica. Zaradi nove namembnosti objekta, v katerem bo gostinski lokal, smo se odločili na vzhodni in zahodni fasadi vzpostaviti nov ritem okenskih odprtih.

Leta 1998 je restavrator Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica na južni fasadi restavriral fresko, skrito pod ometom. Na žalost so se ohranili le njeni fragmenti.

Freska predstavlja Križanega, v naslikanem okvirju, ki je oblikovan kot pokončni pravokotnik. Zgornja stranica letega je trikotniško zaključena. Barve, ki prevladujejo na freski, so žive in tople: oker, rumena, rjava in modra. Ta barvitost lepo učinkuje v razmerju do belega fasadnega ometa.

Ob upoštevanju konservatorskih načel in lastnikove želje smo v letošnjem letu končali večletno celovito prenovo domačije. Majerija je tako rešena pred propadom. Kljub spremembi namembnosti v objektih pa so lastniki domačije z izrednim poslušom in odnosom do dediščine obnovili in opremili tudi notranjščino objektov.

Lastniki načrtujejo, da bodo v bivšem stanovanjskem objektu uredili gostinski lokal in v enem od prostorov tega objekta tudi rekonstruirano vipavsko ognjišče.

ANDREJKA ŠČUKOVT

Literatura

Župnijski arhiv Slap pri Vipavi, rojstne knjige in knjige umrlih.

Olimje: Orgle v cerkvi Marijinega Vnebovzetja

Breg pri Žirovnici: Cerkev sv. Radegunde

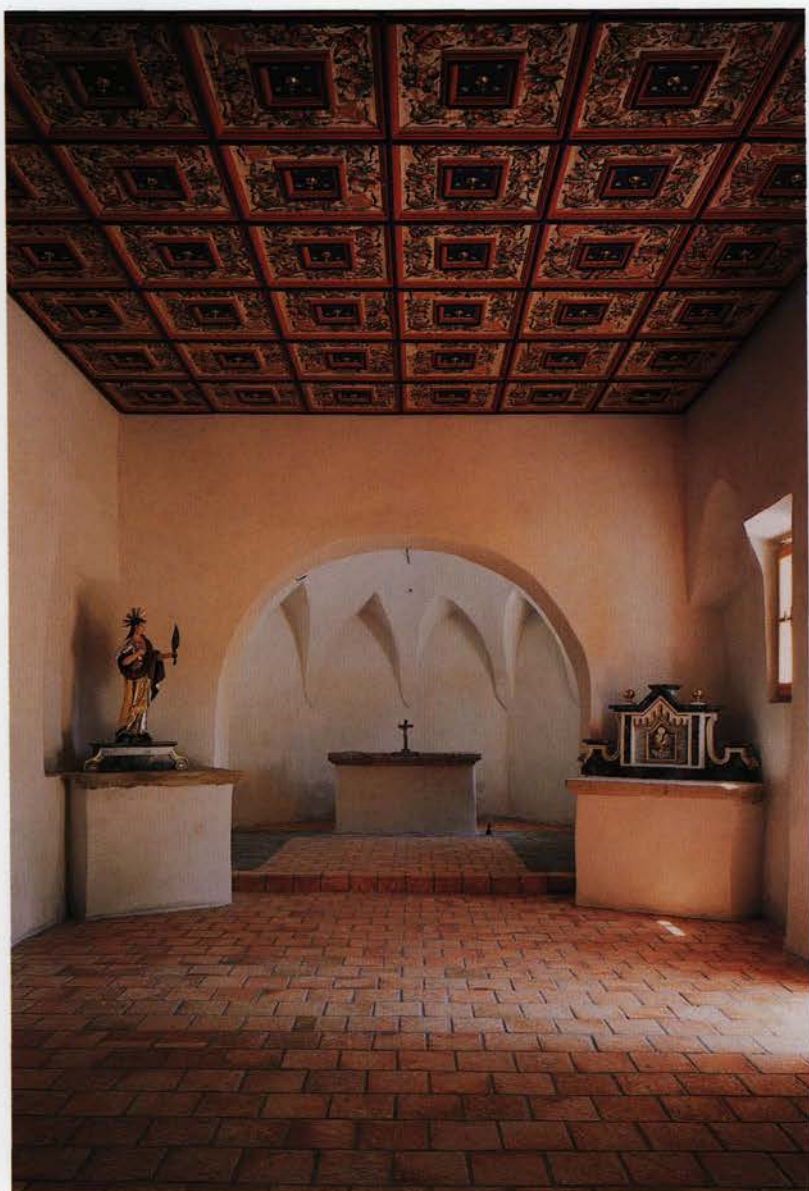
Draga pri Beli Cerkvi: Cerkev sv. Helene

Celje: Kretniška postavljalnica

Dvor, Šmartno pri Litiji: Grad Bogenšperk

.....
Golčaj: Cerkev sv. Neže

Gorenji Mokronog: Kapela sv. Mihaela

Gorišnica: Dominkova hiša

.....
Gornji Grad: Cerkev sv. Mohorja in Fortunata

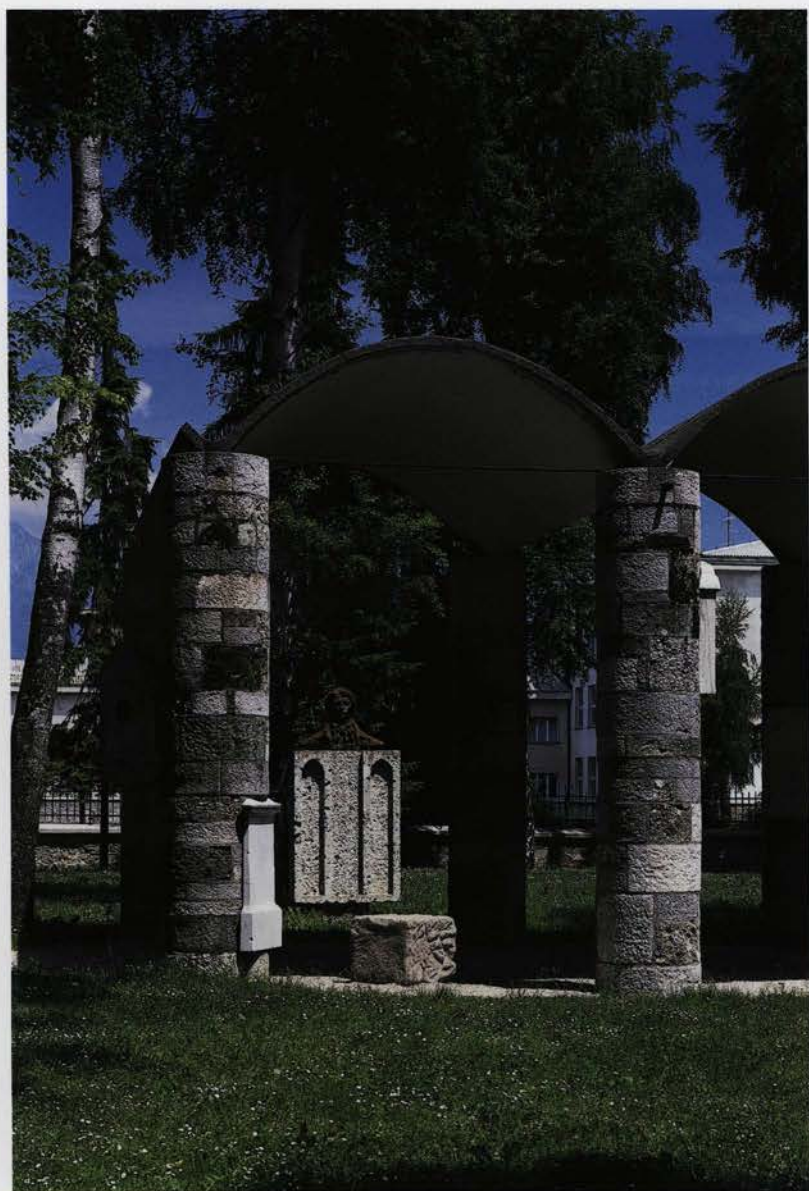
Kamni vrh pri Ambrusu: Cerkev sv. Petra

Kočevski Rog, Komarna vas: Partizanska bolnišnica Zgornji Hrastnik

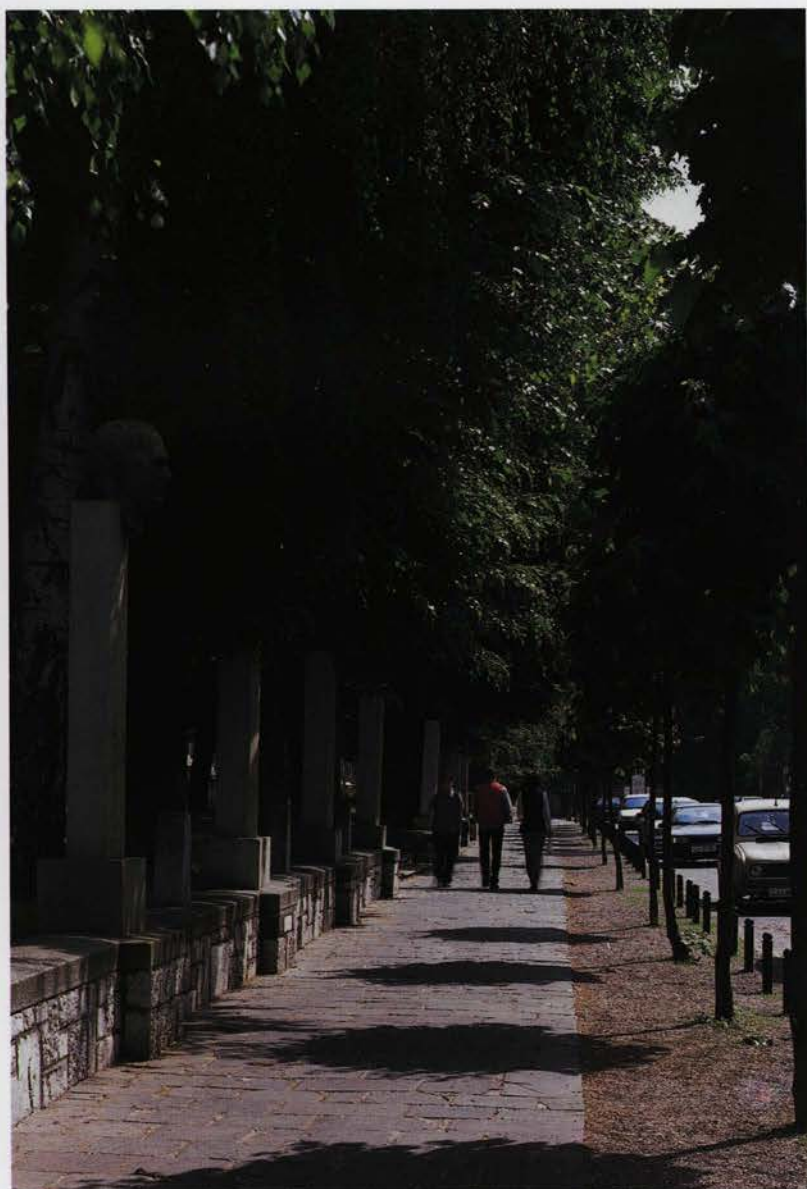
Koper, Smedela: Gravisijev grad

Kranj: Prešernov gaj

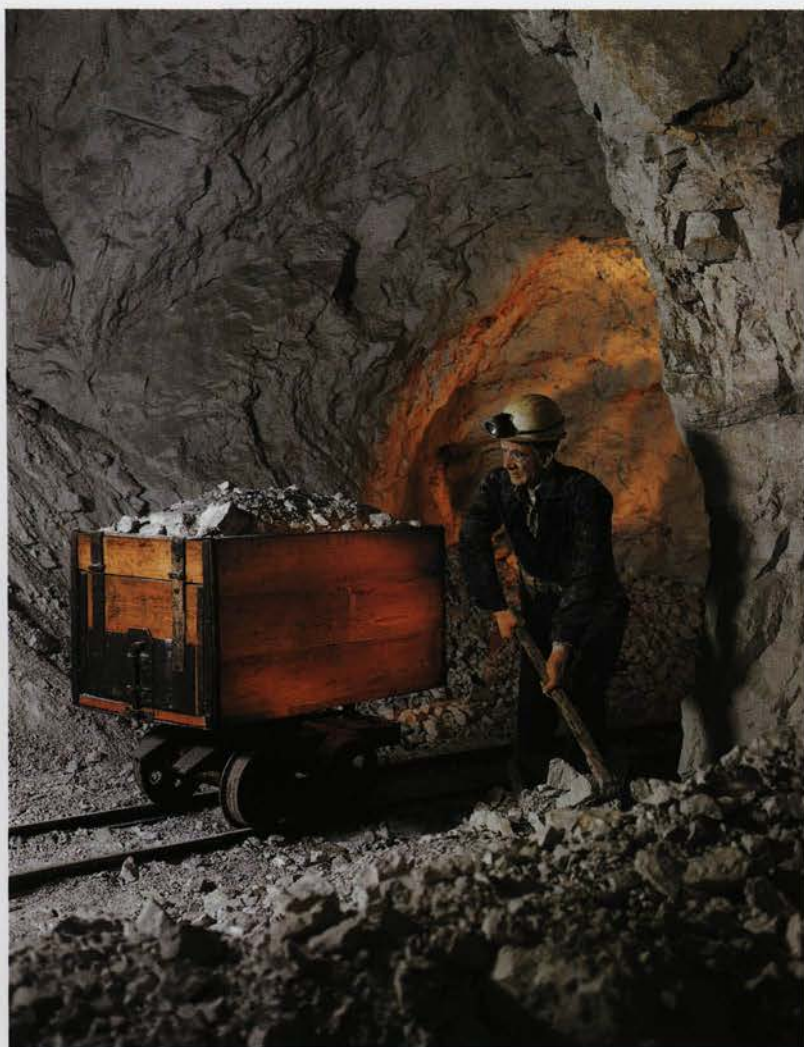
Ljubljana: Dvorec Selo

Ljubljana: Plečnikova zelena avenija

Maribor: Sinagoga

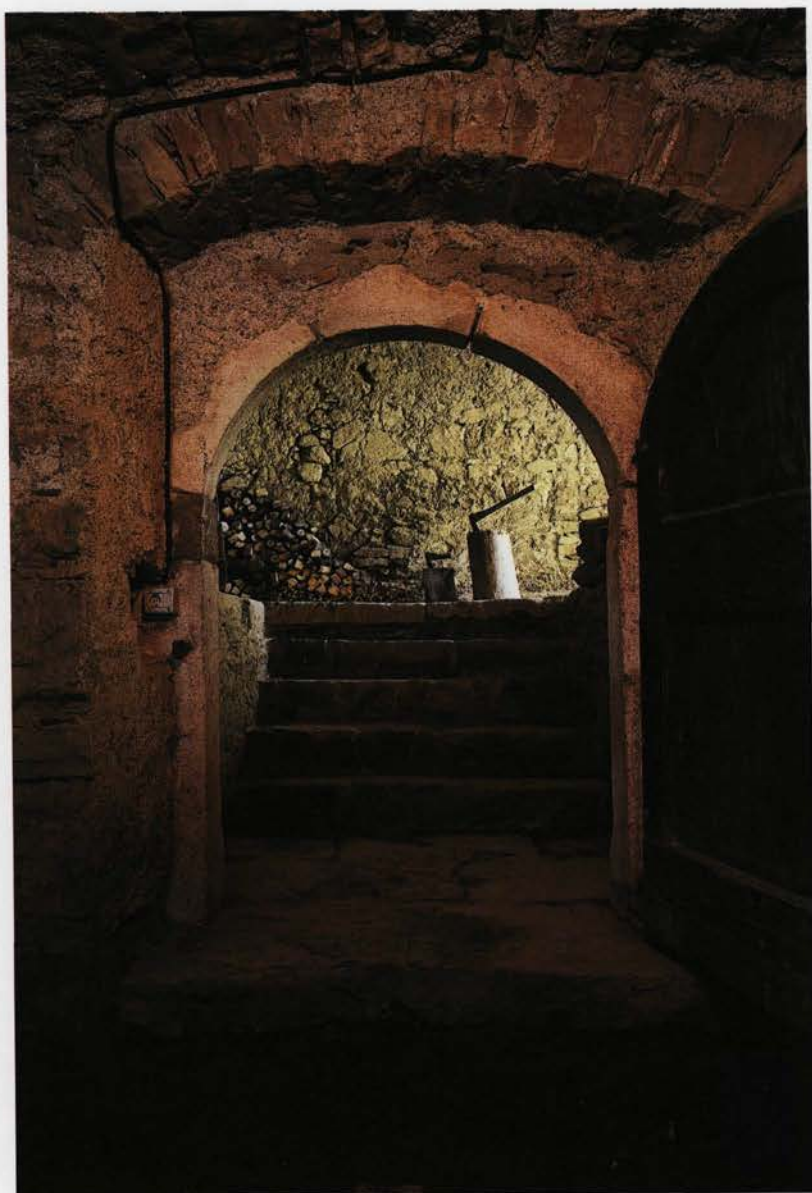
Mežica: Rudnik svinca in cinka

Na Kamnu: Cerkev Device Marije na Kamnu

Puštal pri Škofji Loki: Nacetova hiša

Slap pri Vipavi: Domačija Majerija

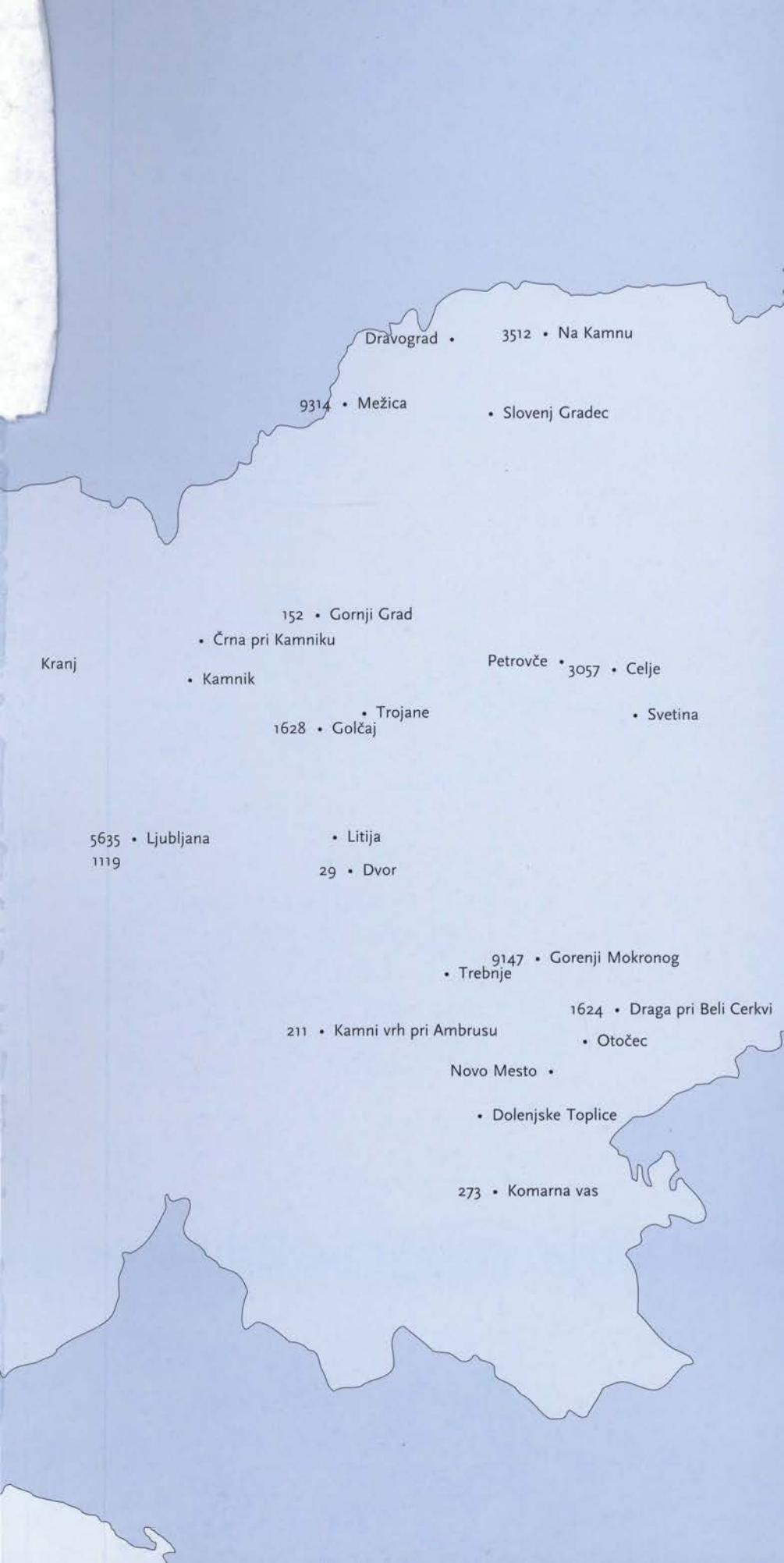
• Žirovnica
Breg • 1668

280 •
5109

Puštal • 59

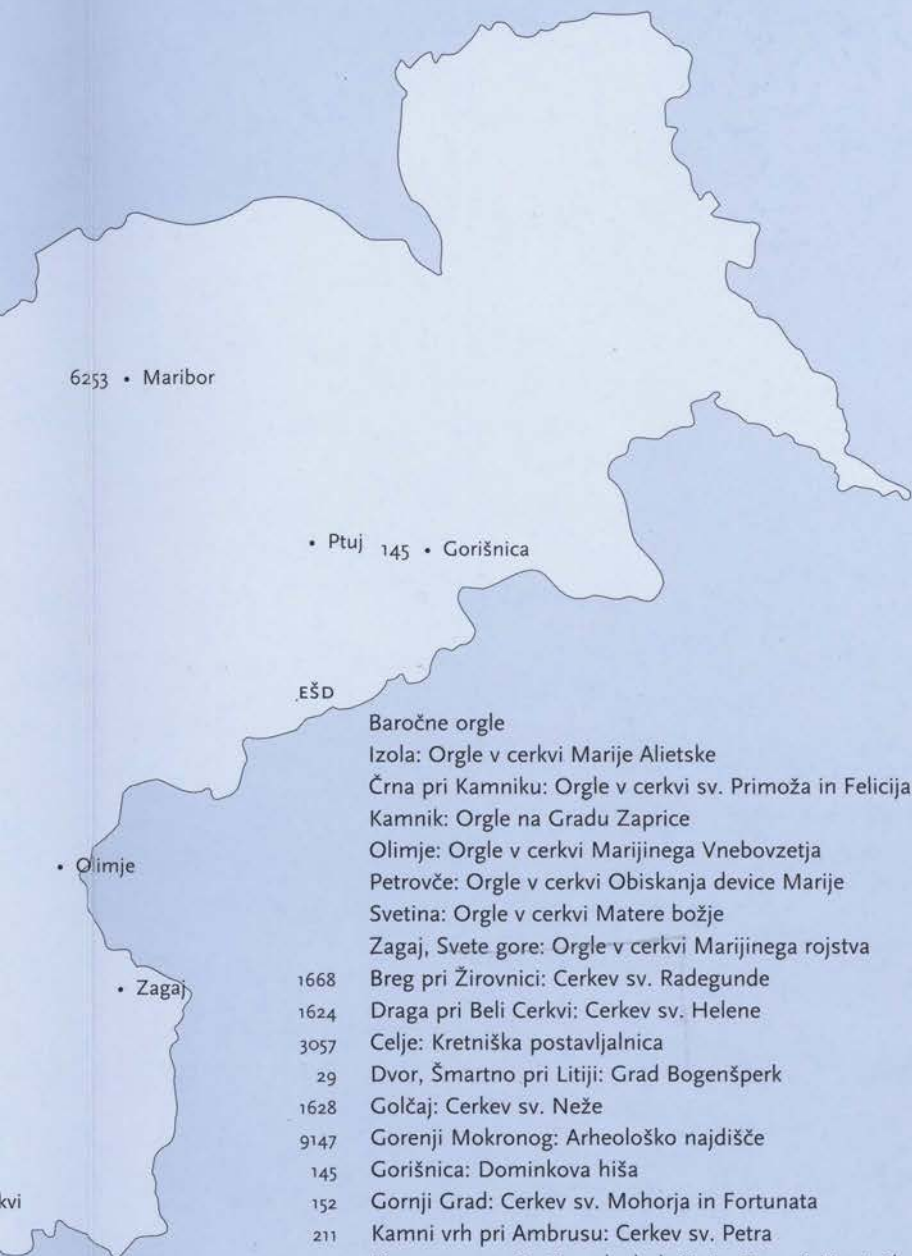
7467 • Slap Vipava

2881 • Koper
• Izola

Kranj

- Dravograd • 3512 • Na Kamnu
- 9314 • Mežica • Slovenj Gradec
- 152 • Gornji Grad
- Črna pri Kamniku
- Kamnik
- Petrovče • 3057 • Celje
- Trojane
- 1628 • Golčaj • Svetina
- 5635 • Ljubljana
- 1119
- Litija
- 29 • Dvor
- 9147 • Gorenji Mokronog
- Trebnje
- 211 • Kamni vrh pri Ambrusu
- 1624 • Draga pri Beli Cerкви
- Otočec
- Novo Mesto •
- Dolenjske Toplice
- 273 • Komarna vas

6253 • Maribor

• Ptuj 145 • Goriška

EŠD

• Olimje

• Zagaj

Baročne orgle

Izola: Orgle v cerkvi Marije Alietske

Črna pri Kamniku: Orgle v cerkvi sv. Primoža in Felicijana

Kamnik: Orgle na Gradu Zaprice

Olimje: Orgle v cerkvi Marijinega Vnebovzetja

Petrovče: Orgle v cerkvi Obiskanja device Marije

Svetina: Orgle v cerkvi Matere božje

Zagaj, Svete gore: Orgle v cerkvi Marijinega rojstva

1668 Breg pri Žirovnici: Cerkev sv. Radegunde

1624 Draga pri Beli Cerkvi: Cerkev sv. Helene

3057 Celje: Kretniška postavljalnica

29 Dvor, Šmartno pri Litiji: Grad Bogenšperk

1628 Golčaj: Cerkev sv. Neže

9147 Gorenji Mokronog: Arheološko najdišče

145 Goriška: Dominkova hiša

152 Gornji Grad: Cerkev sv. Mohorja in Fortunata

211 Kamni vrh pri Ambrusu: Cerkev sv. Petra

273 Komarna vas: Partizanska bolnišnica Zgornji Hrastnik

2881 Koper, Semedela: Gravisijev grad

280 Kranj: Prešernov gaj

5109 Kranj: Spomenik dr. Franceta Prešerna

1119 Ljubljana: Dvorec Selo

5635 Ljubljana: Plečnikova zelena avenija

6253 Maribor: Sinagoga

9314 Mežica: Rudnik svinca in cinka

3512 Na Kamnu: Cerkev Device Marije na Kamnu

594 Puštal pri Škofji Loki: Nacetova hiša

7467 Slap pri Vipavi: Domačija Majerija

EŠD je evidenčna številka enote iz Zbirnega registra dediščine (ZRD), ki ga vodi Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo na podlagi pravilnika o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine (Ur.l. RS 26/95).

Dnevi evropske kulturne dediščine Kulturne poti 2000 Vodnik po spomenikih

9 789616 037471